tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

MAYIS 1994
İLETİŞİM YAYINLARI 125

KDV DAHİL 60.000 TL

tarih VE toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
MAYIS 1994 • CİLT 21 • SAYI 125

5 *Kurtuluş Kayalı*
27 Mayıs Darbesi Üzerine Düşünceler
Cahit Tanyol
Ordu-Gençlik ve Üniversite
Ahmet Hamdi Tanpınar
Yakın Tarihimiz Üzerine Dikkatler

20 Suphi Gürsoytrak ile Söyleşi

25 BELGE
Yassıada Broşürü

26 *Eser Tütel*
Şirket-i Hayriye

36 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Atatürk ve Millî Mücadele Halk Resimleri

38 *Hürriyet Konyar*
CHP'nin Lâiklik Politikasındaki Değişim

43 *Kevork Pamukciyan*
Aktör Çobanyan'ın Biyografisi

45 BİLDİRİ
Istanbul Örfî İdare Kumandanlığı'nın Bildirisi

46 *Zeki Arıkan*
Tapu-Tahrir Defterleri Sempozyumu

49 *Yücel Demirel*
Mübadele Dosyası

53 *Muammer Dizer*
Rasathane Tarihi

57 KİTABİYAT
Şerife Yorulmaz
Fotoğrafçılık Tarihine Katkı
İlber Ortaylı
Osmanlı'da Kurumlar ve Reform
Oğuz Tekin
Ege Medeniyetleri Tarihi ya da Sahtekârlığın Boyutu

64 KİTAP DAĞARCIĞI

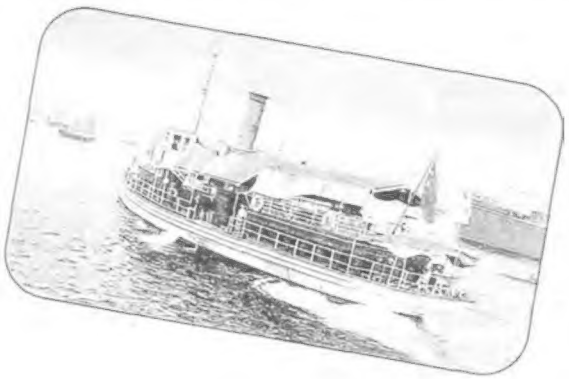

KAPAK RESMİ: 27Mayıs'ı simgeleyen, daha sonra çıkarılan gümüş hatıra parada da kullanılan amblem.
ARKA KAPAK: Kırım Savaşı sırasında Paris'te "Episodes de la Guerre d'Orient" başlığı altında basılan resimlerden "Balaklava Koyunda Fırtına"

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

"27 Mayıs İlk Aşkımız"mıydı? Bilemiyorum. Ama bir ortaokul öğrencisi olduğum otuzdört yıl önce, doğduğum şehirde bugün de çıkmakta olan bir mahalli gazetenin mürekkep kokan bürosunda elimde kumpasla, hurufat kasasının önünde radyodan dinlediğimiz MBK bildirilerini, harfleri kasadaki yerlerinden tek tek alıp dizdiğimi (bazan da ustalığımı göstermek için bu işlemi gözlerimi kapayarak yaptığımı) ve akşama doğru da basılan gazeteleri şehirde dağıttığımı hatırlıyorum. Sonra da "devrim"in coşkusuyla, bir büyük bayrağın altında şehrin bir ucundan diğerine eğlenceli yürüyüşler ve hükümet konağının önünde tümen komutanının (yanılmıyorsam Nuri Teoman) ve valinin konuşmaları... Bir de bu konuşmaların çoğunu anlamayan ve sadece Arapça bilen mahalle arkadaşlarım...

Bu sayımızda yeralan Kurtuluş Kayalı'nın yazısında belirttiği gibi, 27 Mayıs ve benzeri olayların "gerçek fotoğraflarına" ulaşabilmek için olayların büyük şehirlerin dışında nasıl karşılandığını araştırmak gerekir. Bu sayıda küçük bir 27 Mayıs dosyası yeralsın dedik, ancak zaman darlığından pek kapsamlı tutamadık. Yine de Kayalı'nın değerlendirmesinin yanısıra o dönemin koşulları içinde ele alınması gereken Tanpınar'la, Tanyol'un gazete sütunlarında kalmış yazıları, bugün bile o günlerin heyecanını yaşayan Sayın Suphi Gürsoytrak'la yaptığımız söyleşi, bildiri, belge vb. "ilk aşk" olarak değerlendirilen 27 Mayıs'a bir ölçüde ışık tutuyor. Bu arada DP'li Sayın Rıfkı Salim Burçak'tan da bir söyleşi sözü aldığımızı, bunu da yayımlayacağımızı duyuralım.

Dergideki diğer yazılarımız da oldukça ilginç. Eser Tütel, Şirket-i Hayriye'nin tarihçesini güzel bir yazıyla özetliyor. Bu arada Tütel'in aynı adlı eserinin yakında İletişim Yayınları arasında çıkacağını da belirteyim. Hürriyet Konyar Türkiye'de hiç gündemden düşmeyen laiklik anlayışının CHP içinde geçirdiği değişimleri ele alıyor. *Tarih ve Toplum*'un kadim yazarlarından değerli Kevork Pamukciyan, yine her zamanki dikkati ile geçtiğimiz sayılarda yayımlanan Sermet Muhtar Alus'un bir yazısında adı geçen aktör Çobanyan'ın biyografisini aktarıyor. İzmir'den Zeki Arıkan dostumuz ise geçenlerde Erlangen'de yapılan Tapu-Tahrir Kongresi'ni kaleme aldı. Rahmetli Muammer Dizer'in birkaç sayıdır devam eden Rasathane Tarihi bu sayıda tamamlanıyor. Mübadele Dosyası'nda ise Yücel Demirel kardeşimiz sizler için ilginç haberleri derledi. Önümüzdeki sayılarda dosyanın daha da zenginleşeceğini "karşı taraf"tan da bazı yazarların yeralacağını duyuralım. Kitabiyat sayfalarımızda İlber Ortaylı'nın, Şerife Yorulmaz ile Oğuz Tekin'in yazıları var. Hele Oğuz Tekin'in yazısını dikkatle okumanızı ve bir sahtekârlığın ulaştığı boyutları görmenizi istiyoruz. Sadece siz okurların değil tüm yayıncı ve dağıtımcıların da... Bunun yanısıra Dağarcık sayfamızda tanıttığımız kitaplar var. Ayrıca geçen sayıda sunduğumuz Kahire'de basılan Millî Mücadele resimlerinden birkaçına daha bu sayıda yer veriyoruz. Bu arada geçen sayıda 8. sayfadaki Zehra Toska'nın yazısında yeralan fotoğrafın Fatma Aliye'ye ait olmadığını belirtir, özür dileriz. Yeri gelmişken iyi bir haber vermek istiyorum. Dergimiz her yıl bir *Tarih ve Toplum Yıllığı* basmayı kararlaştırdı. Yayın Kurulu'muzda alınan bu kararın ayrıntılarını ve yayının kapsamını önümüzdeki sayılarda duyuracağız. Bir başka haberi -iyi olmadığı için sona sakladık. Bu sayıdan itibaren, hepinizin bildiği nedenlerden dolayı dergimizi altmış bin lira yaptık. Takdir sizlerin artık. Haziran'da daha güzel bir *Tarih ve Toplum*'da buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Mayıs, Fatih ve d'Esperey

Mayıs denince 1, 19 ve 27 günleri öne çıkıyor. Ayrıca, İstanbul'un fethi, fethin fatihinin ve onun yerine geçen II. Bayezid'in ölümü, DP'nin kuruluşu ve yıkılışı, Bayar'ın cumhurbaşkanı, Menderes'in başbakan oluşu, II. Dünya Savaşı'nın kapanışı da bu ay içinde. Eski gazeteler, özellikle 1953 ve izleyen yılların gazeteleri ciddi ciddi, fethin yıldönümü ekleri vermişler, kalem erbabına yazılar yazdırmışlar, o günler için lüks sayılabilecek renkli resimlerle süslemişler bu nüshalarını. Törenler, ihtifaller, günün mana ve ehemmiyetini anlatan yazılar, konuşmalar, fener alayları, ışıklı gösterilerle heyecan yüksek tutulmuş. Son yıllarda bu heyecan, yerini âdet yerini bulsuna terketmiş. Biz paralel bir konuya geçeceğiz.

Fransız Erkân-ı Harp Binbaşısı, Elsine-i Şarkiye Mektebi'nden Türkçe mezunu M.Larcher, Franche d'Esperey'nin mektubunu *Büyük Harpte Türk Harbi* adlı kitabının başına alır. Eseri Türkçeye nakl ve tahşiye eden Kaymakam [Yarbay] Bursalı Mehmed Nihad (sık sık ve haklı olarak yaptığı gibi) bu mektuba da bir not düşer. Kitaptaki sırayı değiştirip önce notu, sonra mektubu veriyoruz.

"Bu mektubun tercümesinden evvel kârie, tarihimize karışmış olan bu mareşal hakkında birkaç söz okutmak istiyorum:

Büyük Harb'in ilk senelerinde Fransız Garp Cephesi'nde kolordu ve ordu kumandanlıklarında bulunan Franchet d'Esperey harbin son senesinde Makedonya cephesindeki Düvel-i İ'tilafiye orduları kumandanıyken Bulgar ordusu inhilal etmiş ve Şarkta ilk hakiki Mü'telifin zaferi tahakkuk etmişti.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Fransız kıtaatı Rumeli Demiryollarıyla, İngiliz kıtaatı bahren Makedonya'dan İstanbul'a, silahla zaptedemedikleri bu Türk yuvasına sinsi sinsi ve ahd ve hakkı çiğneyerek dolarken bu zat da böyle yapabileceği halde kimbilir hangi recül-i tarihiyeyi tanziren veya ne gibi bir düşünce ve hayale istinaden bahren gelmişti.

Bu gelişi, bugün maneviyatımızı besleyici ve bizi güldürücü bir hikâye olarak der-hatır edebiliriz:

Franchet d'Esperey, binlerce Rum, Ermeni ve Yahudi'nin alkışları arasında Galata rıhtımında karaya çıktı. Telli pullu bir takımla donatılmış bir ata bindi; atın tarafeyninde iki kavas dizginleri tuttuğu halde bir sünnet çocuğu gurur ve debdebesiyle, kâin bir zafer alayını temsil ederek, Beyoğlu'ndan geçti. Kendi aklınca Türk efkâr-ı umumiyesine 'İşte Enver Paşa'nız kaçtı, onun yerine ben

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
MAYIS 1994
CİLT 21 • SAYI 125

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Faruk Ilıkan, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Çağlar Keyder, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Aydın Uğur, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Filiz Burhan, Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ **Mustafa Şahin**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Kiodfarer Caddesi İletişim Han 34400 Cağaloğlu
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 06640 Yenişehir Tel. 425 36 00 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 650.000.- TL
6 aylık: 325.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 78 $/yıl
Avusturalya 87 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 60.000.- TL

geldim! Şimdiye kadar ona mahkûmdunuz, şimdiden sonra da hâkiminiz benim!' demiş olmak düşüncesiyle Paşanın Kuruçeşme'deki yalısını ikametgâh ve karargâh ittihaz etti. Bu manasız ve herhalde ağırbaşlı bir askere, ağırbaşlı bir millet mensubuna yakışmayacak hareketiyle de biz Türkleri o zaman dahi kendisine sadece güldürdü! O zaman henüz mareşalliğa terfi etmemiş olan General d'Esperey işte bu zattır.

Bilahare general, İstanbul'da ikametinden bilistifade Balkan Harbi'ndeki Çatalca Muharebesi'ni yerinde tetkik etmek istemiş ve bizden bu babda kendisine malumat-ı lâzime verebilecek bir zabitin terfik edilmesini rica etmişti. Bunun üzerine kendisine refakate memur edildim. O sırada hava çok fena, yağmurlu ve karlıydı. Çatalca hattını otomobille dolaşmak istediğini anlayarak bilvasıta, bunun gayrikabil olduğunu ve atla gitmemiz lâzım geldiğini söylettim. 'Bunlar Türk otomobili değildir, Fransız makinesi her yerden geçer!' diye haber göndermiş; pekâlâ, görürsün, dedik ve 21 Mart 919'da trenle Hadımköyü'ne gittik.

Halbuki otomobiller daha Sancaktepe hizasında gayrikabil-i tahlis surette çamura battı, trenin avdet zamanına kadar istasyonda beklemeye mecbur olduk; şahsen çok nazik davrandı; her şeyden açıkça bahsederek bütün gün konuştuk.

Anladım ki Franchet evvelce Cezayir ve Fas'ta da vazifeler almış. Kendisini Müslüman âdât ve ahvaline ve hatta Arapçaya vâkıf addetmekte, tefahuru ve ta'zimi seven, boşboğazlık derecesinde açıkkalbli, şahsen babacan bir adamdır. O zaman için en büyük derdi henüz mareşalliğa terfî ettirilmemesiydi. Müteaddit defalar:

'Falan muharebede benim ordum ve bunun başında ben olmasaydım Fransız cephesi yarılacaktı; Makedonya cephesini ancak ben yardım, bu sayededir ki Garpta da Almanların son mukavemetleri kırıldı, binaenaleyh zafer-i hakikiyi istihsal eden benim; Jofer, Foş! Bırak canım bu budalaları, onların ne olduğunu, ne yaptıklarını ben iyi bilirim! Yazıklar olsun Fransa benim gibi bir generali hâlâ terfi ettirmek faziletini gösteremedi!' gibi fikirler ve sözleri henüz bir düşman zabiti olan benim yanımda sarftan ictinab edemedi. Türkler ve Müslümanlar hakkındaki fikr-i mahsusu da bunların her surette aşağılığı, nümayiş ve şiddet ve kuvvete karşı tamamen mutî ve münkad olacakları gibi hayâlâttan ibaretti ve bu maksadın inzımamıyla şehre girerken zafer alayını tertip etmiş olduğunu ve yine yukarda söylenen fikirle Enver Paşa'nın yalısına yerleştiğini açıkça söylemişti.

Bilahare işitilmişti ki Makedonya cephesindeki başkumandanlığını İstanbul'da da idame etmek isteyince İngiliz tesiri ve nüfuzuyla Fransa'ya aşırılmıştı, nihayet gaye-i emeli olan mareşallığa da kavuştuğu gazetelerde okunmuştu. Şimdi mektubu okuyabiliriz." M.[ehmed] N.[ihad]

Kitabın muharriri Binbaşı Larcher'ye, Franche d'Esperey'nin gönderdiği mektup.

"Azizim Larcher

Mütemadi bir mücadelenin endişeleriyle mahmul olmak dolayısıyla son harp esnasında Fransızların kısm-ı a'zamı Şarktaki hadisâta şöyle böyle mahdud bir dikkat atfedebilmişti.

Bu hadisâtın ehemmiyet ve şiddetinden kimsenin şüphesi olmamakla beraber ancak acıklı Çanakkale vekâyiidir ki halkın nazarıdikkatini celbedebilmişti.

En ufak kusuru safderunluğu olan bir diplomasinin kullandığı Müttefikîn, Şark-ı Karib'deki Alman-Türk ahengi karşısına hiç de usûlî bir mukavemet çıkaramamıştı.

Menfaatlerini dostluklarına feda eden Fransa kâh Rusların temayülât-ı ta'rizîsi, kâh İngilizlerin menafi-i mütehakkıkaları karşısında gölgede kalmıştı.

Daima idealist olan Fransa, ancak Sırbistan can çekişirkendir ki arzu ve emelini kabul ettirebilmiş ve bunun imdadına koşmuş ve müttefiklerini koşturmuştu.

Mahviyetkârâne bir surette *Cihan Harbinde Türk Harbi* tevsim ettiğiniz eserinizde siz, sadece harekât-ı askeriyenin hikâyesiyle iktifa etmiyorsunuz; bilakis bize, bidayette yalnız siyasi bir maksatla Berlin diplomatlarının tahrikâtı, bilahare ictimai bir inkılâbı istihdaf eyleyen Moskova misyonerlerinin propagandasıyla âlem-i İslâmda tahassul eden sarsıntıyı da tasvir eyliyorsunuz.

Beş altı dârülharekâta munkasim hadisât-ı harbiyenin tetkik ve mütalaası bizatihi muğlak bir işti. Ehemmiyeti mahsusaya malikiyeti tabii olan 'zaman' unsurundan sarfınazar edersek netice, vesait bolluğu arasında İngiliz sebâtının istihsal eylediği bir zafer olmuştur.

Enver Paşa'nın müdebdeb ve fakat dağınık sevkulceyşi Türk ordusunu elbet harabîye sevkedecekti.

Büyük hayalâtla ma'lül, bu büsbütün yeni mahiyetteki harbin icabât-ı mütebeddilesine tevafuk temin edecek kabiliyet ve uysallıktan mahrum olan Alman generalleri de kendilerine itimat edenlerin mezarcıları olmuşlardı.

Külliyetli olduğu kadar da mevsuk vesaike istinad eden bu mükemmel eseriniz, Almanların 1914'te sevine sevine girdikleri bu harbin maksad-ı aslîsinin cihana hâkim vâsi bir Şark İmparatorluğu te'sisinden ibaret olduğunu pek güzel bir surette irae etmektedir.

Franchet d'Esperey"

(c.1, İstanbul 1927, s. 1-2, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi yayını)

MUSTAFA ŞAHİN, İstanbul

27 Mayıs Darbesi Üzerine Bazı Düşünceler

KURTULUŞ KAYALI

27 Mayıs darbesi, 12 Eylül darbesinin düşündürttüğü yeni nedenler dolayısıyla son yıllara kadar sürekli olarak tartışılmıştır. 27 Mayıs darbesi hakkında özellikle 12 Eylül vesilesiyle olumsuz düşünceler beyan edilmiştir. Önceleri genel tasvip gören ve Türkiye'de yeniye açılışın bir kapısı olarak nitelenen 27 Mayıs, son yıllarda bir biçimde yeni baştan gündeme getirilmiştir. Bu gündeme getiriş süreci bir yanıyla 27 Mayıs'a ve dolayısıyla 27 Mayıs'ın iktidardan düşürdüğü Demokrat Parti'ye daha mesafeli yaklaşmanın da yolunu açmıştır. 27 Mayıs, tabir yerindeyse bir veniden şekillenmenin başlangıç noktası olarak anlaşılabilir. Bu başlangıç noktası olma durumu açısından bir yönüyle 27 Mayıs artık Türkiye'de üzerinden çok fazla zaman geçtiği için bir biçimiyle tarihin konusunu oluşturmaktadır. Yaşadığımız zaman kesitinde Türkiye'nin temel sorunu liberal bir parti ile Cumhuriyetin ilk dönemindeki tek partinin mücadelesi çerçevesinde algılanmamak gerekir. Türkiye'de daha farklı konular gündemin öncelikli maddelerini oluşturmaktadır.

27 Mayıs darbesini anlamanın anahtarı olabilecek hususlardan biri Türkiye'nin o döneme kadarki düşünsel birikimi, ikincisi ise darbeyi yapan komutanlar da dahil olmak üzere genellikle askerlerin düşünsel tercihidir. Bu çerçevede konu ele alınıp incelendiği zaman Türkiye'de sivil kesimin düşünce geleneği açısından CHP'nin, daha doğrusu temelde tek parti iktidarının ideolojisinin geçerli olduğudur. Daha anlamlı ifadeyle "İlk Hedefler Beyannamesi" de dahil olmak üzere 1960 sonrası uygulamalarının, bir yanıyla 1961 Anayasasının temel tercihlerinin CHP'nin yönelimleriyle uyum halinde olmasıdır. Bunun ilginç noktalarından, izahlarından birini darbenin hemen sonrasında oluşan Anayasa Komisyonu'nun terkibinde bulmak mümkündür. Anayasayı yapmakla memur profesör ve doçentlerin çoğu bir biçimde CHP'nin ideolojik doğrultularıyla uyumludur. Hatta bu insanların kimileri Kurucu Meclis'e CHP kontenjanından girmişler, kimileri de daha sonra CHP milletvekili olmuşlardır. Hatta 1960 öncesinin *Kim*, *Akis* ve *Forum* dergileri bu noktada istisna oluşturmamaktadır. Geçmiş dönem CHP fikriyatı yoğun olarak 1960 sonrası ortamı şekillendirmişe benzemektedir. Bir yanıyla bu durumun nedenleri üzerinde durulmalıdır. O döneme kadarki düşünsel birikim bir biçimde somutlaştırılabilmelidir.

Türkiye'nin sivil aydın düşünsel birikimi anayasa ve dolayısıyla hukuk alanında odaklaşmıştır. Bir değerlendirme biçimine göre hukuk alanındaki değişikliklerin her derde deva olacağı düşünülmüştür. O dönemin temel sorunu da hukuk sorunu olarak algılanmış, Anayasanın, değiştirilecek Anayasanın ihlal edilemeyecek bir nitelik taşıması amaçlanmıştır. Bu konudaki tavır o kadar belirgindir ki, Cemal Gürsel bilim kuruluna esaslı bir anayasa yapılması hususunu havale etmiştir. Hatta kendisine yöneltilen "Dini istismar edenlere verilen tavizler için ne diyorsunuz?" sorusunu belirgin bir şekilde yanıtlamaktadır: "Buna artık asla meydan vermeyeceğiz. Anayasa projesini hazırlayan profesörlere vazife verirken mutlaka bu istismarı önleyici hükümler koymalarını bilhassa rica ettim."[1] Hukuk işlerini düzenle-

1 "İkinci Cumhuriyetin İhtilâl Meclisi Üyeleri: 2", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1960.

27 Mayıs'tan sonra New York'ta BM binası önünde harekâtı destekleyen Türk öğrencilerinin gösterisi.

mekle görevlendirilen grubun içinde genellikle Anayasa hukukçuları ve idare hukukçuları bulunmaktadır. Bunlar arasında ismen zikredildiği takdirde anlaşılabileceği gibi önceki dönemde siyasal gelişmeleri eleştirmekle tanınan kişiler de vardır. Başka uygulamalarına da bakıldığı zaman 1960 sonrasının hemen tüm inisiyatif beklenen işlerinde çok sayıda bilim adamı bulunmaktadır. Türkiye'de genellikle bilim adamlığı ve bilim o dönemde adeta kutsallık izafe edilerek değerlendirilmiştir. Hatta Demokrat Parti döneminde sivil muhalefet belirdiği sıralarda Turhan Feyzioğlu'nun "Bu memleket ilimle mi yönetilecek, yoksa zulümle mi?" sorusu gündeme gelmiştir. Zaten 27 Mayıs darbesiyle beraber 1960 öncesinin *Forum* da dahil olmak üzere sivil muhalefet unsurları etkin bir işlev taşımaya başlamışlardır. Hüseyin Nail Kubalı'dan Muammer Aksoy, Turhan Feyzioğlu, İsmet Giritli, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Sıddık Sami Onar'a kadar çoğu entellektüel 1960 sonrasında önemli konumlarda bulunmuşlardır. Daha başka örneklerle daha geniş bir şekilde gösterilebileceği gibi 1960 yılında başlayan süreçte aynı yerde bulunan bu benzeri aydınların yolları bir süre sonra ayrılmaya başlayacaktır. Tahammül sınırının darlığı hemen ilk günlerde anayasayı hazırlamakla görevlendirilen kuruldan İsmet Giritli ve Tarık Zafer Tunaya'nın çıkarılmış olmasıyla somutlanmaktadır. Bu konudaki tavrın katılığı anılan iki öğretim üyesinin 147'liler tasfiye listesinde bulunmasından da bellidir. Türkiye'de biyografinin ve otobiyografinin fazlalaşması yol ayrımının daha açık olarak anlaşılmasının vesilesi olabilir.[2] Belki de otobiyografi yazımının 27 Mayıs'tan sonra artmasının altında bu gerçekler yatmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse 1960'lı yılların başlarında toplumuna en etkin entellektüelleri anayasa hukukçularıdır ve Türkiye'nin temel sorunu bir biçimiyle hukukunu değiştirmektir. Belki de bu nedenle 1960'ların hemen sonrasında Türkiye'de temel tartışma anayasa üzerinde odaklaşmış, kimileri Anayasa'nın tastamam uygulanmasından, kimileri de mevcut Anayasa'yla, 1961 Anayasa'sıyla Türkiye'nin yönetilemeyeceğinden dem vurmuşlardır. 1971 dolaylı müdahalesinde konu bu anayasanın Türk toplumuna bol geldiği, bu anayasanın bir yanıyla lüks olduğu saptamasıyla Anayasa'da radikal değişiklikler yapılarak noktalanmıştır. Ancak konulan nokta hukukun temel belirleyici olduğu konusunda değil, mevcut hukukun eleştirisi hususundadır. Bu dönemde çok belirgin olarak hukuk bir başka biçime dönüştürülmüştür. O dönemin asker ve sivil aydınını en belirgin bir şekilde birleştiren husus hukuka ilişkin tavırda somutlaşmak-

2 Sabit Fikri, "Biyografi ve Otobiyografi Hepten Hikâye mi?", **Karikatür**, Yıl: 1, No: 3, (Haziran 1993), s. 6.

tadır. Daha doğrusu askerler bir biçimde toplum sorunlarının hukuk yoluyla bilim adamları tarafından halledilmesini amaçlamışlardır.

Temsilciler Meclisi'nde tartışma konusu olan temel iki husus sosyal devlet ve millî devlet kavramlarıdır. Sosyal devlet bir biçimiyle sosyalizm olarak, millî devlet de milliyetçiliğe karşı bir yönelim olarak değerlendirilmiştir. Daha sonraki dönem sözkonusu edildiğinde bu iki tartışma, dönemin hukukçularının ve aydınlarının temel duyarlılık alanlarını oluşturmuştur. Hatta 1960'lı yılların ikinci yarısında bir biçimde milliyetçilik solun, 27 Mayıs sonrası solun temel vasfı olmuştur. Millî Cephe, Milliyetçi Cephe 1975 sonrasında AP'nin de içinde bulunduğu hükümetlerin ismi olmadan önce *Yön*'ün, o dönemin etkin sol dergisinin temel stratejisi olarak şekillenmiştir. Bu şekillenme eğilimi bir yanıyla daha sonraki dönemde başka biçim almış olsa da, o sıraların tartışmalarının çerçevesini çizmiştir. Devletin niteliği o dönemde de gündeme getirilmiştir. Sosyal devlet niteliği, devletin bu vasfı ihtilâlin ilk aylarında gündeme girmiştir. Bir kesimi itibariyle askerler CHP'nin de etkisiyle sorunun sadece hukuki boyutuyla meşgul olmuşlardır. Diğer kesim askeri darbenin getirdiği iktidarın bir dönem daha işbaşında kalmasını amaçlamıştır. Bu açıdan en önemli merhale 14'lerin tasfiyesinin gerçekleşmiş olmasıdır. Bir başka deyişle ilk çatlama, ilk ayrışma 13 Kasım 1960'ta gündeme gelmiştir. Bir biçimde belirtmek gerekirse Millî Birlik Komitesi içindeki ayrışma o tarihte gerçekleşmiş, gidenler bir süre daha iktidarı sürdürmeyi amaçlamakla nitelenmenin yanında hemen her tür olumsuzluk da onların sırtına yüklenmiştir. Bir anlamda Alparslan Türkeş'in daha sonraki eğilimleri hesaba katılarak 14'ler hakkında yapılan değerlendirmeler

27 Mayıs'tan sonra İstanbul'da yapılan bir gösteri.

28 Nisan olaylarında polislerin yakaladığı bir üniversiteli.

pek gerçekçi olarak nitelenemez. Bu çerçevede Abdi İpekçi'nin 14'lerin niteliği konusunda bir dergide yayınlanan makalesi gerçekçi görüşler içermektedir? "İşte 14'lere atfedilen fikir cereyanı böyle bir grubun insiyakî olarak birleşmesinden doğdu. Belirli bir ideolojiyi derinlemesine inceleyip, şuurlandırıp benimseyen, etraflı bir plân ve program hazırlayan, güdülecek metodun karakterini tesbit eden organize bir grup hüviyetinden mahrumdular. Böyle bir liderden de mahrumdular. 14'leri faşizmle itham edenler de haksızdır, onları gerçek bir sosyalizmin temsilcisi olarak görenler de... Bu konularda 27 Mayıs'tan evvel bilgili ve hazırlıklı olan birkaç kişinin dışında kalanlar, hisleri ve sezgileri ile hareket etmişlerdir ki, bazen faşist, bazen sosyalist intibaı uyandırmışlardır."[3] Şevket Süreyya Aydemir'in ihtilâlin iki eğilimi konusunda belirttikleri ise farklılaştırma kaygısı taşımadan reformcu eğilimin savunulması mahiyetindedir? "İkinci cereyan, ihtilâlin önder kadrosunu teşkil eden Millî Birlik Komitesi içinde daha sonra belirdi.

Bu cereyan, 27 Mayıs hareketinin yalnız demokratik müesseseleri kurtarmak ve demokratik bir hukuk yapısı ile yetinmek çerçevesini aşıyordu. İnkılâpçı bir heyecan yaratmak, bu heyecanı kütlelere maletmek, memlekette ancak inkılâbın başarabileceği dâvalara el atmak, ona göre müesseseler kurmak istiyordu. Bu ce-

3 Abdi İpekçi, "14'ler Faşist Miydi, Sosyalist mi?", **Yön**, Yıl: 1, No: 1, (20 Aralık 1961), s. 15-16.

reyanı savunanlara göre ihtilâl derinleşmeliydi. Süreli olmalıydı. Normal bir hukuk nizamı içinde kendini hapsetmemeliydi. Dinamik bir mücadele hareketi haline gelmeliydi. Sosyal meseleler ele alınmalıydı. Sosyal reformlar yapılmalıydı. Hülâsa ihtilâl bir inkılâp haline döndürülmeliydi."[4] Hatta bu açıdan temelde Dündar Seyhan'ın *Gölgedeki Adam* yapıtındaki anlatım ve saptamalardan kaynaklanan Hikmet Kıvılcımlı'nın *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi* de 27 Mayıs'a sosyal reform yapma işlevi yüklemektedir. Hatta solun, CHP dışındaki solun eğilimi açısından önemli iki ayrı entellektüel de, anılan yapıtın yazarı gibi Cumhurbaşkanına, o dönemin etkin kişisine reform yapma önerisini götürmüşlerdir. Dikkat çekilmesi gereken nokta öneride bulunan düşünce adamlarının bir biçimde iki ayrı asker grubundan birine yönelik, biriyle bağlantılı bir şekilde düşünmeleridir. Bir anlamda 13 Kasım'a giden süreç içinde ikili durum, askerler arasındaki bölünme bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. O dönemde askerler genelde sivil aydınlara yatkın olmuşlardır. Bir biçimde Millî Birlik Komitesi'nin yönelimini sivil aydınların şekillendirmesini amaçlamışlardır. Kalanlar bu tür ayrışmada seçimin yapılmasını amaçlayanların yanında bulunmuşlardır. Bir başka deyişle farklılaşma asker kesim arasındaki mücadeleyle bir anlam kazanmıştır.

14'ler grubu içine alınan bir genç subay yurt dışına gönderilmeden önce "Babıâli'de de, Doğu'daki toprak ağalarına benzeyen ağaların olduğunu" ve "bazı müesseselerin iç hürriyeti" bulunmadığını belirterek "Biz 27 Mayıs'ta hürriyet verdik. Yurda demokrasiyi getirirken Babıâli'den

4 Şevket Süreyya Aydemir, "27 Mayıs İhtilâlinde İki Cereyan", **Yön**, Yıl: 1, No: 24, (30 Mayıs 1962), s. 8.

Ordu-Gençlik ve Üniversite

CAHİT TANYOL

Memleketimizde Türk ordusunun iktidarı ele alması, Batı dünyasında, çeşitli yorumlara sebep oldu. Bir kısım yabancı basın "Bu centilmen" hükümet darbesinin ne mânaya geldiğini anlamakta güçlük çekmektedir.

Çünkü onlar askeri hükümet darbelerinin ne yolda şekillendiğini; uzak yakın, tarihî müşahedelerine dayanarak bir hükme bağlamak itiyadındadırlar. İnsanlık tarihinde, askerî diktatoryanın, zaman zaman sahneye çıkan tipik bir hükümet şekli olduğunu da bilirler. Halbuki Türkiye'de, ordunun idareyi ele almasında, görüşlerine uymayan bir taraf var. Ordu, halkın oyu ile iktidara gelen ve keyfî bir zümre diktatörlüğü kuran, yalancı bir demokrasi oyununa son veren bir kuvvet olarak sahneye çıkıyor. Anayasa ve insan haklarını savunan tarafsız bir idareyi gerçekleştirmek kaygusu ile hareket ediyor. Bu gerçekten başka milletlerin tarihinde az ve fakat bizim tarihimizde sık sık görülen bir hareket tarzı olmuştur. Buna sebep ise Türk ordusunun bizim tarihimizde oynadığı özel bir roldür.

Batı dünyası Türkiye'yi iktisaden geri kalmış memleketler açısından bir Ortadoğu bölgesi olarak düşünür. Memleketimizdeki sosyal ve siyasi olayları Irak, Mısır gibi, dünkü imparatorluğumuzun vilâyetlerinde vukua gelen askerî darbelerle karıştırır. Halbuki, ne bu ordu başka ordulara benzer ve ne de halkımız başka halklara... Bunu anlamak için Türk cemiyetinin siyasi ve sosyal yapısına dikkat etmek gerekir. Başka memleketlerde belli zümreleri temsil eden birtakım kontrol kuvvetleri vardır. Fakat bu kontrol kuvvetleri arasında ordu pek bulunmaz. Halbuki bizde ordunun tarafsız ve halka dayanan bir kontrol kuvveti olması yeni bir olay değildir. Onun birtakım tarihî gelenekleri vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi otoriteyi çevreleyen ve dizginleyen birtakım kontrol kuvvetleri vardı. Bu kuvvetler çağdaş demokrasilerde görülen üniversitelere, akademilere, meslek teşekküllerine benzer. Bir demokrasinin dejenere olmaması için iktidara

28-29 Nisan olaylarında İstanbul Üniversitesi önünde yaka-paça götürülmek istenen bir üniversiteli, sol başta DP döneminin ünlü emniyet müdürü Bumin Yamanoğlu.

Aynı olaylarda üniversite bahçesindeki Gençlik Anıtı önündeki gösteri.

talip olmayan ve kökü sosyal şuura kadar uzanan birtakım kontrol kuvvetlerine dayanması lâzımdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, kökü cemiyetin bütün tabakalarına sinmiş ve millî güveni kazanmış kontrol kuvvetleri şunlardı:

1 – Ordu.

2 – Ulanış (medrese - bugünkü anlamıyla Üniversite),

3 – Tarikatler,

4 – Esnaf ve lonca teşkilâtları,

5 – İdareci zümre - bugünkü anlamıyla hükümet.

Padişah bu kuvvetlerle sarılmış bulunurdu. Ordu, kuvveti; medrese, ilmî; tarikatler ahlâkı, esnaf teşkilâtları da iktisadî hayatı temsil ederlerdi. Fakat bütün bunlar birer Ortaçağ kurumu idi. Devrelerini kapadı ve kendi içinden yıkıldı. Devletin temel kuvveti orduya dayandığı için Yeniçeriliğin ilgasiyle, yeni bir ordunun kurulması ön plânda gelen bir mesele oldu. Medrese, Ortaçağ kültürünün yıkıntısı halinde devam etti ve kendi içinden çöktü: Avrupa Üniversitelerinin gelişmesinde olduğu gibi, yeni çağ ilmine kapılarını açamadı. Eskiden siyasi otoriteyi (padişahı) dizginleyen ilim kuvveti, siyasi entrikalarda menfaat ayrıcalığına çıktı. Kâh Yeniçeri zorbalariyle uzlaşarak, kâh onlara karşı gelerek kendi çıkarına hizmet etmekten başka bir şey düşünmez oldu. İlim ahlâkı yıkıldı.

Tarikatler Ortaçağ ahlâk mektepleri idi. O da devresini kapayarak sahneden çekildi. Bu kurumlardan modern ve çağdaş bir ahlâk felsefesi doğamadı.

Esnaf teşkilâtı ise, Batı dünyasında meydana gelen endüstri inkılâbı altında ezildi; ve sahneden çekildi. Kapitülâsyonlar onların direnmesini ve yaşamasını zaten imkânsız bir hale getirmişti.

Demek ki, Ortaçağ bünyesinde bir kontrol mekanizması olan esnaf ve lonca teşkilâtı da modern endüstrinin zaruretlerinden doğan yeni bir teşkilâta, işçi sendikalarına inkılâp etmek imkânından mahrum kaldı.

Tarihimizde bütün sosyal ve kültür kurumlarında, bir gelişmeden ziyade bir kesinti görülür. Bu kesinti bizi modern kontrol mekanizmalarını yeniden kurmaya götürmüştür. Fakat bu kuruluş devlet eliyle, devlet himayesiyle olduğundan onların, siyasi otoritenin emri altına girmesi mukadderdi. Nitekim de öyle oldu. Yeni üniversite, birçok ıslahat denemelerine rağmen, çeşitli yollardan siyasi otorite karşısında büyük baskı ve tehdide maruz bulunuyordu. Meslek teşekkülleri idealden mahrum, her an devletin maddî yardımını sağlamak çarelerini araştıran ve kendi eliyle boyunduruk ve efendi arayan bir gölge hayatın içine gömülmüştü. Yeni çağın temel kontrol kuvvetlerinden biri olan basın da, çeşitli malî imkânların devlet elinde bulunması yüzünden, siyasi otorite karşısında bağımsızlık yükünü taşıyamaz bir halde idi. Basın, her türlü menfaat endişelerinin üstünde kendi içinden müeyyideli müşterek bir basın ahlâkı da kuramamıştı.

Dışarıdan kazanılan karaborsa sermayesine, bir de iktidara uşaklık yapan gazeteler eklenince eski basın gelenekleri de alt üst oldu; böylece bütün gözler ve ümitler, siyasî otoriteyi elinde tutan zümrelere karşı aynî iktidar için savaşan siyasî partilere çevrildi. Başka memleketlerde, sadece politika meraklılarını ilgilendiren parti kavgaları bizde sosyal bir kavga haline geldi. Halbuki siyasi partiler, evvelce de bu sütunlarda ısrarla yazdığım gibi, iktidarı kontrol etmek gücüne ve yetkisine sahip değildi.

Çünkü onun da gayesi iktidara gelmekti. Bu mücadele âmme kurumlarının hepsini partizan bir politikasının içine atıverdi. Siyasî partiler devlet içinde bir nevi devlet oldu ve asıl devleti perişan etti. Partizanlık bir mezhep haline geldi. Bu, bir memleketi uçuruma sürüklemenin tam şartı idi. Çünkü, kavga kızıştıkça, baskı artmakta ve iktidar ihtirası sağduyuyu ortadan kaldırmakta idi. Sâbık iktidar, memleketin zaten henüz teşekkül halinde bulunan sosyal kontrol kuvvetle-

rini öyle bir felce uğratmıştı ki, zaman zaman, Bizans'ın son günlerini yaşadığımız düşüncesi, bir kâbus gibi, aydınların kafasını işgal ediyordu. Bu iktidarın elinde, bir hükümdar hanedanının miras hüccetinden daha tehlikeli sahte bir tapu vardı. HALK İRADESİ. HALK OYU. Bilmiyordu ki, halkın oyu her zaman halkın iradesi demek değildir. Çünkü kötü bir seçim sisteminde de, halk oyunu verir ve fakat siyasi partiler –ister iktidar, ister muhalefet olsun– halk iradesini temsil etmezler. Memleketimizde durum bu idi. İktidar başka bir partiye de geçse fazla hayale kapılmak boştu. Dâva parti dâvası değildi. Dâva tarafsız kontrol kuvvetlerinin kurulması idi. Bu kontrol kuvvetleri olmadığı içindir ki, siyasi otoriteyi zapt etmiş kimseleri, parti mücadelesiyle, yerlerinden atmak ayni mahiyetteki insanlara iktidarı devretmekten başka bir netice vermezdi. Siyasi partilerin dışında hiçbir kontrol mekanizması olmayan memleketlerde, demokrasinin dejenere olması ve bir zümre diktatörlüğünden diğer bir zümre diktatörlüğünün eline geçmesi şaşmaz bir prensiptir.

İşte tarihî sorumluluğu duyan Türk ordusu, biricik organize ve millete dayanan kuvvetimiz, bu korkunç dram içinde, her devirde olduğu gibi, tarihî vazifesini yaptı.

Türk ordusunun tarihî bir geleneği vardı. O da siyasi otorite çevresinde daima ilmi temsil edenlerle birleşerek iktidarı keyfî bir istibdat haline getirenleri tasfiye etmek. Dün bunu medrese ile Yeniçeri ocağı elele yapıyor, en azgın hükümdarları bile dize getiriyordu. Başka memleketlerde ordu iç politikaya karışmaz; karışırsa bu bir diktatörlük olurdu.

Halbuki bizde ordu, her zaman bir iç muvazene ve kontrol kuvveti olmuştur. Ve her zaman ilimle ittifak etmiştir. Yalnız bir defa kendi başına hareket etti ve politikaya karıştı. Bu da, koca bir imparatorluğun batmasına sebep oldu. İkinci Meşrutiyet faciası ordunun kontrol kuvveti olmaktan çıkarak politikaya girmiş olmasıdır. Eskiden ordu ve medrese birleşerek padişahı atarlar ve fakat hiçbir zaman hükümranlık hakkına sahip çıkmazlardı. Hükümranlık hakkı hanedana ait idi. Cumhuriyetle beraber hükümranlık hakkı millete geçince, nasıl dün Osmanlı hanedanının hükümranlık hakkına sahip çıkmayı aklına getirmemişse bugün de, halka ait olan hükümranlık hakkını ele geçirmeyi düşünmemektedir.

Tam tersine, halka ait hükümranlık hakkını çalan ve bir sefih, sorumsuz bir zümre saltanatı sürmek sevdasına düşen bir idareyi tasfiye ederek hükümranlığı hakiki sahibi olan millete teslim etmiştir ve bunu yaparken eski tarihî müttefiki olan Üniversite ile elele ve yanyana yürümeyi ihmal etmemiştir.

Dünyanın hiçbir memleketinde aydınların ve halkın ordu ile birleşerek elele iş yaptığı görülmemiştir. Başka memleketlerde bu ancak aydınların dikta uşaklığı olarak yorumlanır. Halbuki bizde ne ordu ve ne de üniversite bir zümreyi temsil etmezler. Kökleri devlete değil millete dayanır. Bugünkü üniversitemiz ve ilim adamlarımız şüphesiz ki, Yavuz Sultan Selim ve Fatih gibi cihangirlerin karşısına çıkarak onları dizginleyen âlimlerin medenî cesaretine ve ilim dayanışmasına sahip değildir.

Çünkü yenidir. Çünkü geleneğini henüz kuramamıştır. Fakat basit bir muhtariyetin ne büyük neticelere sebep olduğu göz önüne alınırsa, üniversitelerimizin kendi iç muhtariyetlerine kavuşması, içeride ve dışarıda fikir bağımsızlığının mutlak garanti altına alınması yarınki hürriyet ve demokrasi hayatımız için en büyük dayanak olacaktır.

Bugün bu eksikliği üniversite gençliği tamamlamaktadır. Bu gençlik tarafsız kontrol kuvvetlerini ateşleyen bir dinamit rolünü oynamakta ve ruhları tutuşturmaktadır. Büyük Atatürk, inkılâbı ve cumhuriyeti gençliğe emanet etmekle kendisinin daima hangi sırada ve safta bulunduğunu tâyin etmiştir. Ayet onun, mü'min onundur.

Cumhuriyet, 25 Haziran 1960

de geçeceğiz. Türkiye'de derebeylik müessesesini yaşatmayacağız demiştir."[5] Bununla birlikte düşünülebilecek bir başka şey de 13 Kasım öncesinde üniversiteden 147 öğretim elemanının atılmasıdır. 147 öğretim elemanının seçiminde değişik ölçütler gündeme gelmiş, fakat sorun somutlaştırılmamıştır. 147 öğretim üyesinin üniversite dışına çıkarılmaları çok belirgin bir aydın muhalefetini beraberinde getirmiştir. Bu aydın muhalefeti daha sonraki dönemde başka noktaların da gündeme girmesine neden olacak, hatta radikal değişikliklerin amaçlanmasına kaynaklık edecektir. 147 öğretim elemanının üniversiteden uzaklaştırıldığı Türkiye farklı bir Türkiye'dir. Asker olmayan aydınlar da artık yaygın olarak farklı konumlarda bulunacaklardır. Şimdiye değin dikkat çekilip çekilmemesi bilinmemekle beraber çok sayıda aydının belirgin bir biçimde muhalif olmaya başlamaları üniversite tasfiyesinden sonra gerçekleşmiştir. Üniversite tasfiyesinin 14'lerin Millî Birlik Komitesi'nden ayrılmasından onbeş-onaltı gün önce olması sorunu aydınlatacak mahiyette görülmüştür. Radikal aydınların genellikle o dönemde dahi sosyal reform yanlılarını tutmalarıyla beraber bir kesimin daha düşünsel konumunun, düşünsel perspektifinin değiştiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan en önemli kitaplardan biri *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*'dir. Bu kitabın yazarı Bedii Faik'dir. Bedii Faik zaman içinde bambaşka siyasal liderleri, kişilikleri desteklemeye yönelmiştir. Yeni Millî Birlik Komitesi iktidarı artık çok başka noktalara, çok başka yandaşlarla birlikte hareket etmektedir. Belki de radikal siyasetlerin belirginlik kazandığı dönemlerin özellikleri sivil aydın grupları farklılaştırmaktadır. Hatta o dönemde si-

5 **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1960.

vil aydınlar arasından bazıları Avni Doğan, Nihat Erim ve aykırı bir örnek olarak *Ulus* gazetesi başyazarlığı yapmış Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi kişiler bile CHP'den istifa etmek ya da uzaklaştırılmak durumunda kalmışlardır. Bu bakımdan Yakup Kadri'nin partisinden istifa etmesinin gerekçelerini anlattığı broşürü özellikle önemlidir. Talat Aydemir'in gerçekleştirdiği darbe teşebbüslerinin de bu tür ayrışmalarla yoğun bir ilişkisi vardır. Bu anlamda 14 MBK üyesinin yurt dışına gönderilmesinin ülkedeki bazı eğilimleri bir yönüyle etkilediği görülmektedir. Bir başka deyişle 14'ler tasfiyesi en olmadık kişileri benzeri bir konuma getirmiştir. Yani 27 Mayıs darbesinin kazanımlarının ne ölçüde korunabileceği kaygısı radikal düşüncelilerle zaman içinde radikalleşenleri bir noktada buluşturmuştur. Türkiye'nin bu tarih kesitine tekabül eden anında çoğu aykırı görünümlü düşün akımlarının radikallik çerçevesinde çakışma noktalarının bulunduğu belirtilebilir. Türkiye'de 27 Mayıs konusundaki tutumlar bu noktalara kadar gelmiştir. Bu farklılaşma "idare-i maslahatçıların devrim yapamayacakları" şeklinde bir anlayışın temelini oluşturmaktadır. Sözü edilen durum her anlamda 27 Mayıs'ın içeriğinin, "idealist" yöneliminin tebarüz ettirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

Masum af talepleriyle bezeli 27 Mayıs muhalefeti *Havadis*, *Son Havadis*, *Yeni İstanbul* gazetelerinde ve *Düşünen Adam* dergisinde dönemin şartlarından etkilenen, dönemin şartlarının saptadığı sınırlarda duran bir muhalefet olmuştur. Bu muhalefetin daha belirgin bir biçime dönüşmesi *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor* başlıklı, mülakatlardan oluşsa da soranın çerçevesini belirlediği yapıtta görülmektedir. 1975 öncesindeki sınırlı eleştiri örneklerini dönemin özelliklerinde aramak gerekmektedir. Ali Fuad Başgil'in ilk önce Fransızca olarak yayınlanan 27 Mayıs'ı eleştiren kitabı dışında gazetecilik örneği olarak görülebilecek eleştiriler çok önemsenecek durumda değildir. Asıl önemli olarak nitelenebilecek eleştiri açık bir şekilde anlaşılabileceği gibi bir DP'li bakanın, Muammer Çavuşoğlu'nun kızı Nazlı Ilıcak'ın yönettiği tartışmalardan çıkmaktadır. O mülakatlarda DP'nin önde gelen yöneticilerinin yaşayanlarının hemen tamamı ve çok sayıda 27 Mayıs'çı konuşmuştur. *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor* bir anlamda daha sonraki 27 Mayıs eleştirilerine önemli bir dayanak oluşturmuştur. Bu yapıt bu konuda önemli bir kilometretaşıdır. Bunun arkasından çok

28 Nisan 1960 Perşembe günü öğrenci gösterisini dağıtmak isteyen atlı polisle çatışan üniversiteliler.

yoğun bir hatırat furyası gelmiştir. Bu hatıratlarla ihtilalcilerin hatıratlarının karşılaştırması her iki kesimdeki haleti ruhiyeyi çok belirgin bir biçimde somutlaştırılabilir. Bu hatırat furyası içinde hakikaten ciddi olarak nitelenebilecek olanları askerlerin yazdığı hatıratlarda da olduğu gibi bayağı azdır. Hatıratlar arasında, duygusal kimi izlenimleri yanında Samet Ağaoğlu'nun *Demokrat Parti'nin Kuruluş ve Yükseliş Sebepleri* yapıtı sorunun oldukça geniş boyutlu bir çerçevede mütalaa edildiğini göstermektedir. Yazdıkları itibariyle, başka yazdıkları bakımından da Samet Ağaoğlu sorunu çok daha önceki dönemlere kadar götürmektedir. Üzerinde daha derinlemesine durulmak gereken çalışma ise *Başvekilim Menderes* başlığı altında yayınlandığı gibi, *Ben de Yazdım* eserinin 7. cildinin sonuna da derceditlen metindir. *Başvekilim Menderes* yapıtında Celal Bayar 1950-1960 arası dönemi tarihsel temellerine de inerek çözümlemeye çalışmıştır. Celal Bayar'ın bu çözümleme denemesinin kimi sol yaklaşımlarla da benzerlik arzettiği söylenebilir. Temel özellikleri bakımından 1961 Anayasası'nın millî iradeye ortak kurumlar getirdiğini belirtmiştir. *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor* yapıtı gibi *Atatürk Metodolojisi ve Günümüz* kitabıyla beraber *Başvekilim Menderes* eserinde belirtilenler ciddi sayılabilecek bir şekilde değerlendirilmemiştir. 27 Mayıs uygulamaları bir anlamda Celal Bayar'ın Atatürk Anayasası olarak nitelediği 1924 Anayasası'nın eleştirisi şeklinde anlaşılmıştır. Bu çerçevede bakıldığında Bayar'ın 27 Mayıs değerlendirmesi bir şekliyle sorunu hukuksal düzeyde inceleyenlerin mantığıyla çakışmaktadır. Daha sonraki dönemde de soruna aynı çevreden Celal Bayar'dan daha geniş bir çerçeveden bakan olmamıştır. Zaten bu durumun oluşmamasına zaman içinde AP kanadının askerin siyasete müdahalesini doğal bulan tutumu, eğilimi neden olmuştur. Aslında dikkat edilmek gereken nokta, bir zamanlar her iki aydın kesiminin, modernistlerin ve muhafazakarların hassas oldukları konuların özdeşliği ve dönemlerin farklılığıdır.

27 Mayıs'ın hemen ertesinde Beyazıt'taki bir gösteride askerî araç üzerinde öğrenciler.

Her iki kesimin de konuyu tartışmak bakımından önemsediği dönem 1950 öncesine tekabül eden dönem ile 1960 öncesi dönemdir. Bir kesim bir dönemin bir özelliğini ortaya çıkarırken, diğeri de başka bir özelliğinin altını çizmektedir. Yapıtların bir türünde ortamın antidemokratik niteliği öne çıkarılırken bu dönem 1960'lı yıllara yaklaşan zaman dilimini içermekte, diğerinde de o antidemokratik zaman dilimi 1950 öncesi ve 1960 sonrası olmaktadır. Örneğin, özellikle Tahkikat Komisyonu döneminin baskıcı niteliğine karşı tavra cevap olarak tek parti diktatörlüğüne karşı çıkılmadığı gerçeği gündeme getirilmiştir: "Üniversite hocaları 1946'da nerede idiler? O zaman çocuk muydular? Onlar o zamanlarda hürriyet ve demokrasi hakkında talebelerine ve halka aydınlatıcı mâlûmat verdiklerini ispat etsinler, ben şimdi hürriyet diye bağıran o hocaların önünde özür dileyeyim... Kanun hilafına memleket zararına hareketleri görülürse üniversiteye girmek değil; kürsülerine kadar gidilir. Bunlar cüppelerini bir zırh gibi sırtlarına geçirirler devletin işlerine karışırlar. Ben onlara hatırlatırım. Bugün hürriyet hürriyet diye bağıran çocuklara eski devirde tek parti hakimiyetinin nazariyelerini okuturlarken nerede idi bu hocalar? Onlar benim bu sözlerimi dinleyince mahçup olacaklardır."[6] Tıpkı buna benzer bir şekilde, baskıcı tutum eleştirisi karşısında sonraki zaman kesitinin, 1960 sonrasının bazı kesimler üzerinde baskının sürdüğünün göstergeleriyle dolu olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında diktatörlüklerle paralellikler kendi dönemleri özenle dışta tutularak oluşturulmuşa benzemektedir. Aslında genel olarak değerlendirildiğinde,

6 Yukarıdaki sözler Adnan Menderes'in Turgutlu'da yaptığı konuşmadan aktarılmıştır. Bkz: **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1960.

her iki kesimin belirttikleri de bir ölçüye kadar gerçekçi görünmektedir. Bu konuda en gerçekçi nitelemelerden birini 1960'lara doğru, Demokrat Parti'nin kurucularından Mehmet Fuat Köprülü yapmıştır: "1946-1950 arasındaki siyasî mücadelelerimde, yazılarımda ve konuşmalarımda hürriyet ve demokrasi prensiplerini nasıl müdafaa ettimse, bundan böyle de, o eski fikir ve kanaatlerimin bir zerresini bile feda etmeden aynı yolda devam edeceğim. 1946-1950 arasında o zaman totaliter sistemi müdafaa edenlere karşı, D.P. saflarında mücadele etmiştim. Hayatın garip cilvesi.. Şimdi de, eski programını toptan inkâr ederek totaliter ruhu taassupla temsil ve müdafaa eden D.P. iktidarına karşı mücadele mecburiyetinde bulunuyorum."[7] Bir başka nokta da anayasa ihlalleridir. Her iki parti mensupları da birbirlerini sözü edilen çerçevede eleştirmişlerdir. Neden anayasaya aykırı kanunlar yapılamayacağı sorusu 1950 öncesinde olduğu gibi, 1960 öncesinde de benzeri bir şekilde yanıtlanmıştır. Aslında her iki dönemde de anayasanın ihlal edilmesinin yaptırımı bulunmamaktadır.

Bunun yaptırımı yanında 27 Mayıs'ın, daha doğrusu 27 Mayıs sonrası ortamın temel özelliklerinden biri iktidarın otoritesini sınırlayan başka yeni kurumların dışında bir partinin tek başına iktidar olmasını nerdeyse ortadan kaldırmayı amaçlayan seçim kanunudur. Hatta zaman içinde seçim kanunu olarak tek partinin seçim kazanmasını tümüyle önleyeceği düşünülen millî bakiye sistemi tercih edilmiştir. Bu durum Adalet Partisi'nin 1965'te tek başına iktidara gelmesini engelleyememiştir. Dolayısıyla o dönemde tartışma çok belirgin olarak anayasa ve seçim sistemi üzerinde odaklaşmıştır. Döndürüp dolaştırıp bir dönemin sorunlarının çözümleniş biçimi aynı noktalara çıkıyorsa, 27 Mayıs darbesine yönelik değerlendirmelerin birbirine benzediği gerçeğine ulaşmak mümkündür. Zaten bir başka husus da bu benzerlikleri giderek fazlalaştırmaktadır. Ortaya çıkan özdeşliğe yakın görünüm sorunun siyasal düzeyde gündeme getirilmesinin yolunu açmaktadır.

Açılan yolun askeri darbeleri anlamlandırmak bakımından iki özelliği bulunmaktadır. Bu iki özelliğin vurgulanması askeri darbelerin mahiyetinin zaman içinde daha karmaşık bir hal almasını anlaşılır kılmaktadır. 1960'lar ortamında, iktidara geçmek açısından önüne engel konulan politik güç, somut duruma pragmatik yaklaşarak ordu ile uzlaşma sürecini başlatmıştır. Bu nedenle sürekli olarak nasıl CHP'nin ordu müdahalelerine yeşil ışık yaktığı şeklinde bir kanı oluşmuşsa, aynı kanı tabii gene ordu sözkonusu edilerek daha sonraki müdahaleler açısından AP, hatta konu biraz daha geniş değerlendirildiğinde ANAP ve somut olarak Özal bakımından da geçerli olmuştur. Zaman aralığı geliştiğinde Türkiye'de liberal partiler doğrultusundaki yayınlarla, Kemalist ilkeler doğrultusundaki orduya ilişkin yayınların olumlu ya da olumsuz nitelemeler yönünden birbirlerine benzemeseler de, askeri müdahaleleri meşru gösterme ya da dolaylı askerî müdahaleleri anlayışla karşılama noktasında buluştukları gözlenebilir. Bu durum zaman içinde askeri müdahaleler konusundaki yayınları somut olayları değerlendiriş bakımından olmasa da, konuya yaklaşım mantığı açısından benzer kılmıştır. Bu bir anlamda aykırı sayılabilecek çok sayıda siyasal eğilim açısından da böyledir.

Yaklaşımlardaki bu perspektif benzerliği bir tür devletçi eğilimden kaynaklandığı gibi başka nedenlere de yaslanmaktadır. Hatta bu devlet etkisini, devlet olmakla hükümet ol-

27 Mayıs'tan sonra başta büyük şehirler olmak üzere, heryerde gösteriler, 27 Mayıs'ı destekleme mitingleri yapıldı. Bu gösterilerde gençlik işlenen temel konuydu.

7- "Millî Muhalefet Cephesi ve Köprülü", **Mim**, C.I. No: 1, (23 Aralık 1959), s. 19.

27 Mayıs öncesi gösterilerde sıkıyönetim ilân edilmesinden sonra askerî birlikler önleyici olarak görev aldı. Ancak bu birlikler birçok yerde fiilî müdahaleden kaçındı.

mak arasındaki farkı bir biçimde, belki de sorunun teorik boyutlarıyla hiç ilgili olmayacak bir tarzda Millî Birlik Komitesi'nin önemli bir üyesi veciz bir şekilde ifade etmiştir: "Devletle iktidar herhalde birbirinden kesin olarak ayrılmalıdır. Devlet tecezzi kabul etmez ve şahıslara da bağlanamaz, zümre menfaatine âlet olamaz. İktidar ise zaman zaman millet çoğunluğunun işbaşına getirdiği bir partinin muvakkaten icra başında bulunmasıdır. İktidar her zaman değişebilir. Geçmişteki kötü neticeler, kanaatimce devletle iktidarın kesin olarak birbirinden ayrılmaması yüzünden doğmuş iktidara geçenler 'Devlet benim' demişlerdir."[8] Orhan Kabibay'ın yaklaşımından bağımsız bir başka yorum aynı zamanda soruna tarihsel bir dayanak da bulmaktadır: "Millî meselelerdeki ihanetine rağmen büsbütün boş bir adam olmayan Ali Kemal'in Hürriyet ve İtilâf Fırkası hükümeti için çok güzel bir müşahadesi vardır: 'Biz iktidardayız amma, devlet değiliz. Hâlâ muhalefetteyiz' der. İnönü aksiyonunun karşısında da demokrat idarenin vaziyeti bu idi."[9] Bu birbirine benzemeyen iki yaklaşım o dönemdeki değişik kesimlerin görüşlerini anlamakta yardımcı olabileceği gibi Tanpınar'ın ölümünden çok sonra yayınlanan, bir biçimde Demokrat Parti dönemini de konu alan romanının anlaşılması bakımından ipuçları da sunabilir. Anılan iki yorumla çakışan yanı olsa da kimi farklılıklar taşıyan bir başka yaklaşım dönemin zihniyetine nüfuz etmenin bir başka vesilesi olabilir. Alıntılanacak yorum bir sosyologa aittir ve Celal Bayar'ın yorumlarıyla saptama düzeyinde önemli benzerlikler içermektedir: "İşte tarihi sorumluluğu duyan Türk ordusu, biricik organize ve millete dayanan kuvvetimiz, bu korkunç dram içinde, her devirde olduğu gibi, tarihî vazifesini yaptı. Türk ordusunun tarihî bir geleneği vardı. O da siyasi otorite çevresinde daima ilmi temsil edenlerle iktidarı keyfi bir istibdat haline getirenleri tasfiye etmek. Dün bunu medrese ile Yeniçeri ocağı elele yapıyor, en azgın hükümdarları bile dize getiriyordu. Başka memleketlerde ordu iç politikaya karışmaz; karışırsa bu bir diktatörlük olurdu. Halbuki bizde ordu, her zaman bir iç muvazene ve kontrol kuvveti olmuştur."[10] Çakışan noktaları da bulunan bu değişik

8 "İkinci Cumhuriyetin İhtilâl Meclisi Üyeleri: 13", **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1960.

9 Âhmet Hamdi Tanpınar, "Yakın Tarihimiz Üzerinde Dıkkatler", **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1960.

10 Cahit Tanyol, "Ordu-Gençlik ve Üniversite", **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1960.

Yakın Tarihimiz Üzerine Dikkatler

AHMET HAMDİ TANPINAR

1950 seçiminden bir sene kadar evveldi. Rahmetli dostum Faik Ahmet Barutçu'yu fırkada ziyarete gitmiştim. Resim sanatına Halk Partisi tarafından yapılan yardımların kesilmesinin verdiği durgunluktan ve üzüntüden bahsettim. Maksadım eski yurd gezileriyle yapılan yardımın yeni bir şeklini aramaktı. Bana "Artık fırkaca bir şey yapamayız, dedi. Tek parti iktidarı bitti. Parti sıfatiyle âmme velâyeti üzerimizden kalktı. Mazur gör!" Yalnız yerli kültürle yetişmiş, fakat Meclis âdabını, politikayı, fırka işlerini yedi göbekten bir İngiliz siyasetçisi gibi benimseyen adam bu sözleri hep o meşhur kahkahalarını atarak söylemişti. Sonra beni kırmamak için bir ümit kapısı açtı: "Hükümetteki arkadaşlara söyleyim. belki bir çare bulurlar."

Faik Ahmet tıpkı Cevat Dursunoğlu gibi bütün bir coğrafyayı sesinde, konuşma tarzında, hareketlerinde olduğu gibi muhafaza eden insanlardandı. Tıpkı Cevat'ta olduğu gibi mahallilik denen şey onda da en yüksek seviyesinde bir medeniyet ve lezzetti. O konuşurken Samsun'dan Hopa'ya kadar bütün bir peyzaj deniziyle, dalgalarıyla, taka ve yelkenleriyle, güzel vadileriyle, sofra ve oyunlarıyla insanın muhayyelesinde kendiliğinden canlanıyordu. Bir gün Mecliste bir elini öbür elinin ayasına çarparak "A benim canım efendim" diye bir itirazı cevaplandırmasına şahit olmuş ve susturucu mantığı kadar rahatlığına bayılmıştım. Bu yüzden kendisine "canım efendim" derdim. İsim tutmadı. Yalnız aramızda küçücük vücudunu da beraberce harekete getiren kahkahalarını kışkırtmakla kaldı.

Sohbetinden hoşlandığım için ziyaretimi uzattım. Bir ara fırkanın para işlerini idare eden arkadaş içeriye girdi. Hemen herkesce tabiî addedilecek, gillügüssüz bir para meselesinden bahsetti. Barutçu birden parladı: "Artık eski devirde değiliz. Bu gibi işler olamaz artık. Yarın iktidar değişir, bir müfettiş gelir, bizi ayıplar" dedi. Sonra daha ciddileşti: "Bırakın bunları Fırkayı hiçbir meselede izahat vermek mecburiyetine sokmayalım." Herkes gibi ben de böyle bir değişikliği çok uzak görüyordum. Kendisine sordum: "Hakikaten böyle bir şeyi tasavvur ediyor musun?" Güzel kahkahalarından birini attı: "Elbette.. dedi, Demokrat rejimde değişme daima mümkündür." Ve hangi mahallî tiyatrodan, yahut konuşma geleneğinden miras olduğunu bilmediğim o el çırpmasıyla "Olur, olur..." dedi. Fırkasının en yüksek kademelerinden birine çıkmış bu adamın yüzü bu sözleri söylerken âdeta sevinç içinde idi.

Bayar, Menderes ve Zorlu Yassıada Duruşmaları'nda.

Belli ki demokrasinin her şeyden evvel bir spor ahlâkı olduğuna inanmıştı. Kazanmak, kaybetmek onun için aynı derecede şerefliydi. İkisini de aynı rahatlıkla kabul etmek icap ediyordu.

Barutçu'ya Trabzon'da seçimler kaybedildiği zaman yeni rejimin ayak takımının kapısının önünde davul çalarak oynadıklarını işittiğim günlerden biraz sonra yolda rastladım. Aynı neşe ve rahat içinde idi. Yine meşhur kahkahalarını attı: "Olağan şeylerdir..." dedi. Ne sesinde, ne yüzünde bir acılık vardı. Hattâ olanları tabiî buluyor, sade memleket hesabına istikbalden endişe ediyordu. Bu rahatlığın nasıl bir ahlâk ve politika olgunluğu olduğunu demokrat idaresi memlekete iyice yerleştikten sonra öğrendik.

Tasavvufta eski mantıktan gelme bir mütearife vardır: her şey zıddiyle maruf ve malûmdur. İsmet Paşa mektebinin nasıl bir siyasî mektep olduğunu, ancak Celâl Bayar - Adnan Menderes ve şürekâsı sayesinde anlayabildik.

1950'de İnönü hayatının hemen hemen yarısını Başvekil ve Reisicumhur sıfatiyle geçirdiği iktidarı, hiçbir zaman şahsına ait olmasını düşünmediği bir emaneti teslim eder gibi haysiyet ve rahatlıkla muarızlarına teslim etti. O kadar ehliyetle doldurduğu, İkinci Dünya Harbi'nin korkunç şartları içinde zaman zaman dünya politikasının en mühim merkezlerinden biri yaptığı Çankaya'yı derhal terketti, mütevazi bir eve çekildi. Hiçbir arkadaşına serzeniş etmeden ve kimseye darıl-

madan, küsmeden işe koyuldu ve kendi eliyle açtığı yeni hayatı memlekete yerleştirmeyi düşündü. Onun ahlâkını millete aşılamaya çalıştı.

Bu usta satranç oyuncusu her kayıbı tebessümle karşıladı. Her tecavüzü, her darbeyi iyi bir boksör gibi "of!" bile demeden kabullendi ve mukabil darbeyi indireceği ânı bekledi.

Son on senelik tarihimiz sonuna kadar namuslu ve verdiği söze, yani kendisine sadık kalan İnönü'yle, daha başından mahiyetini inkâr eden, gün geçtikçe, yani soygun sahası genişledikçe soysuzlaşan bütün bir rejimin düellosudur. Bu bitmez tükenmez maçta karşı tarafın şamatası bile Halk Partisi liderinin kazandığı puanları örtemedi. Biliyordu ki bir avuç Halk Partili mebusu Mecliste muhalefet safına ayrılan yere geçtikleri günden itibaren Türk tarihi yeni bir safhaya girmiştir. Bu ona yetiyordu. Bu onun için istediği zaferin kendisi idi. Hiçbir zaman aşırıya gitmedi, daima hücum etti, fakat ahlâki şekilde, mutaarrız olmadı. Ölçülü, kibar, hattâ müsamahalı, yalnız kanun fikrinde ve prensiplerde musır, millî servetin israfında hassas kaldı.

İçtimaiyatçılar oyunun cemiyet hayatındaki yeri üzerinde daima ısrar ederler. Oyun bizim ilk terbiyemizdir. İçtimaî hayatın esası olan mukavelelere riayete küçük yaşta onunla alışırız. Ruhumuzda bıraktığı iz, anlaşmaları kabul fikri, insan ve vatandaş terbiyesinin ilk merhalesidir. Hiç küçük bir çocuğun karşısındakine "mızıkçı!" derken yüzündeki ifadeye dikkat ettiniz mi? Esasını teşkil eden bu mukavelelere riayet fikriyle oyun yüksek mânasında bütün hayatımız boyunca devam eder. Sanat, politika hattâ harbin kendisi onun hududu içine girer. Mukaveleleri çıkaran cemiyet yoktur.

İnönü bu hakikati çok iyi biliyordu. Oyunun şartlarına sonuna kadar riayet etti. Sâbık hükümete, artık maskesini yüzünden atıp da kendi hakikati, yani haydut sürüsü olduğu zaman bile daima hükümet muamelesi yaptı. Elini öpmek için bir vakitler sıra bekleyenlere, mevkilerine hürmeten ayağa kalktı, hülâsa her şeyin gereği gibi olmasına çalıştı. Muarızlarına, kendi seviyesine çıkarak hitap etti; böylece kendi seviyesini muhafaza etti.

İnönü'nün muhalefette söylediği nutuklar bir gün bizim klâsik eserlerimiz arasına girecek. Ben şimdi bile

Millî Türk Talebe Birliği'nin bir yayını.

her rastladığım yerde onları okuyorum ve geçtiğimiz karanlık dehlizde getirdiği ışığa her defasında bir daha şaşıyorum. Mensup olduğu millete her ağız açışında yeni bir seviye getiren böyle bir esere pek az rastladım.

Millî meselelerdeki ihanetine rağmen büsbütün boş bir adam olmayan Ali Kemal'in Hürriyet ve İtilâf Fırkası Hükümeti için çok güzel bir müşahedesi vardır: "Biz iktidardayız amma, devlet değiliz. Hâlâ muhalefetteyiz" der. İnönü aksiyonunun karşısında da demokrat idarenin vaziyeti bu idi. Çünkü asıl hareket, fikrin necabeti, ahlâk, realiteler, hülâsa müspet olan her şey daima onun safında idi. Devlet müspeti benimsediği, ona intibak ettiği nispette devlettir. Bu, Sokrat'ın karşısında Atina sitesinin vaziyetine benzer. İnönü kuvvetli realite duygusu ve imaniyle Sokrat'ın yaptığı işi, büsbütün başka plânda yapıyordu. Onun için gençlik başından itibaren onu hararetle tuttu. André Gide "Vatan birkaç dosttan ibarettir" der. Ancak sarfedildiği yere göre doğru olabilecek bu sözü ufak bir değiştirme ile mutlak bir hakikat yapabiliriz; "Asıl vatan gençliktir." Demokrat idare gençliği tutmaya çok çalıştı. Fakat bir türlü yapamadı. Gençlik sezişin en kuvvetli olduğu çağdır. Gençlik ahlâk ve iman ister. Genç adam için ölüm korkusu yoktur. O sadece insan talihinin kötü şartlarından ikrah eder. Gençlik âdeta refleksiyle düşük idareden nefret etti ve sonunda kanı bahasına onu düşürdü.

Adnan Menderes'ten siyasî akide, yahut da politika anlayışı olarak birkaç cümle kaldı. Bunlardan birisi: "Ben kendime sâbık Başvekil dedirtmem!" cümlesidir. Halk Partisi Meclislerinde, başka milletlerin meclislerinde bu sözü söyleyen adam hemen o gün kendi safında bulunanların tekmesiyle kovulurdu. Bizde tam aksi oldu. Demokrat Parti mebusları bu cümlede sadece efendilerinin metanetini, azmini, ruh kuvvetini gördüler ve hayran oldular. İşte iki anlayışın arasındaki fark. Hakları da vardı. İşi çok başka zaviyeden almışlardı. Zavallı milletimiz ne kadar fakir olursa olsun vazife hissini ve ahlâk fikrini unutmuş bir idareci sınıf için dünyanın en ideal servet kaynağıydı. Adnan Bey bu sözden sonra "Beyefendi" rütbesini kazandı. Bir gün Paris'te tahsilini hür düşünce ve insan cennetinin vatanı olan o diyarlarda yapmış bir Demokrat mebusa rastladım. Lâf arasında hiçbir münasebet yokken bidenbire şu cümleyi yumurtladı: "Son zaman tarihimizde üç büyük adam yetişti. Abdülhamid, Mustafa Kemal ve Adnan Bey." Bulunduğumuz yer ne münakaşaya, ne de kavgaya müsaitti. "Atatürk'ü aradan çıkartsanız iyi olur, dedim; bana böyle bir tâviz vermeye mecbur değilsiniz." Bu adam felsefe tahsil etmişti. Tarih bildiğini zannediyordu. Fakat cibilliyeti onu temyiz dediğimiz o büyük hassadan ve değer fikrinden mahrum etmişti.

Demokrat idarenin Abdülhamid'de örnek arayıp aramadığını bilmem. Za-

ten çoğunluğu tarih bilmezdi. Ve zaten o fasid daireye girer girmez her bildiklerini unuttukları muhakkaktı. Yalnız Adnan Menderes'in Çakıcı Efe'den Abdülhamid'e ve Hitler'e kadar bir bir yığın örnekleri bulunduğu muhakkaktı. Ve hepsine birden yetişmek isterdi. Son zamanlarda da Kazıklı Voyvoda'yı taklide kalktı. Yazık ki şahsî idare dahi birtakım meziyetler ister.

Helvacıya tablakâr lâzım
Ol kâre de iktidar lâzım.

Evet şahsî idare de, bütün mahzurlarına rağmen bir idare şeklidir. Ve her şeyden evvel şahsiyet denen o büyük çekirdeği ister. Adnan Bey'de bu yoktu. O sahnedeki rolünü benimsemiş, o kıyafette sokağa fırlamış, istidatsız bir aktördü. Hayatı kaçma ile geçti. İş adamının ilk vasfı işinin-yerini benimsemektir. Sâbık Başvekil bir türlü Başvekâlet binasını beğenmedi ve benimsemedi. Küçük kamera, şüpheli dost muhitleri, hususi dosyalar ve şantaj; Park Otel'de daire, bayağı eğlence, gelişigüzel tasarruf edilen devlet parası... ve müşterek yağma. Ne garip Başvekildi ki en büyük propagandasını biçare eğlence kadınlarından dinlerdik. Türk tarihinde erkekliğinin kuvvetiyle övülen tek Başvekil, iktidar mevkiini muhafaza için Cumhuriyet Meclisine "Siz isterseniz hilâfeti de iade edersiniz!" tâvizini veren adamdır. Biçare bilmiyordu ki bir Millet Meclisi'nin dahi salâhiyetleri mahduttur. Anayasa denen bir şey vardır, onun da arkasında bütün müesseseleriyle bir millet bekler. Ben kendime sâbık Başvekil dedirtmem! Mustafa Reşit Paşa beş defa sâbık Başvekil veya Sadrıâzam oldu. Galiba üçüncü de kendi isteğiyle oldu. Ama o Mustafa Reşit Paşa idi. İşinden şerefiyle çekilmek bir devlet adamı için de en büyük mükâfattır. Celâl Bayar - Menderes çetesi İsmet Paşa'da düşman yerine örnek görselerdi. Türkiye şimdi başka bir Türkiye olurdu. İşte son on senelik tarihimizin iki iktidarı arasındaki fark.

Cumhuriyet, 21 Temmuz 1960

27 Mayıs 1960'tan sonra halkın da katılımıyla büyük bir gösteri haline dönüşen bir öğrenci mitingi.

27 Mayıs'tan sonra basın elbirliği etmişçesine DP döneminin tüm "sefahatlerini", "rezaletlerini" vb. gözler önüne serdi!.. O günlerin havası Yassıada'daki Bebek, Köpek, vb. davalarına kadar yansıdı. 40-50'li yılların ünlü karikatüristi Orhan Ural'ın çizgileriyle "Çankaya Âlemleri."

düşünceleri değişik kesitlerde, doğrudan ve dolaylı asker müdahalelerinde taraf olmuş ordu mensuplarında olduğu gibi sivil kesimlerde de yakalamak olasıdır. Çok değişik çerçevede anlaşılsa da, devlet ve hükümetin özenle ayrı tutulmaya çalışılması 27 Mayıs darbecileri ile 12 Mart ve 12 Eylül darbecileri arasındaki ortak noktadır. 12 Mart'ın somut uygulaması, bunu anlamamakta direnen bir kafaya bile konuyu sokacak açıklıktadır.

Yaklaşımlardaki perspektif benzerliği bir şekilde son dönem siyasal gelişmeleri içinde ordunun işlevi konusundaki çalışmalara da yansımış gibidir. Nasıl 27 Mayıs darbesi sonrasında somut siyasal şartlar nedeniyle darbenin zihniyetine karşı çıkanlar, bir anlamda zaman içinde gelişecek dolaylı ve doğrudan ordu müdahalelerine makul bakmışlarsa, bu konuda yazılan temel yapıtlar da bir biçimde bu birbirine süreç içinde daha fazla yaklaşan eğilimlerle uyumlu olmuşlardır.

Çünkü Türkiye'de yazılan sadece ordu-siyaset ilişkileri konusundaki yapıtlar değil, genelde Türkiye'nin siyasal gelişmesiyle ilgili yapıtlar çok kaba bir biçimde sınıflanırsa bir kesimi CHP'nin, diğer kesimi de DP ve AP'nin doğrultusunda özellikle 1960'tan sonra ülke sorunlarını çözümlemeye çalışmışlardır. Hatta bu temel doğrultudaki çalışmaların sosyalist, muhafazakâr ve İslâmcı versiyonları da vardır. Yapılan çalışmaların zaman içinde birbirine benzemesi bu tür yapıtları artık yavaş yavaş ilginç olmaktan çıkarmaktadır. Bir de son sıralarda geçmişe ilgi azalmaktadır. Türkiye'de askeri müdahaleler dolayısıyla yayınlanan hatıralara son on yıldır fazla ilgi gösterilmemektedir. Yakın zamanlarda 27 Mayıs'ın neden 12 Mart ve 12 Eylül'den temelde farklı olduğu şeklindeki bir yaklaşım eski hararetiyle savunulsa da dönem konusundaki bilgiler yüzeysel kalmaktadır.[11] Askeri müdahalelerde bulunanlar da artık hâtıralarını yazmaz olmuşlardır. Bir başka deyişle yaşanılan zaman kesitinde temel iki siyasal eğilim doğrultusundaki yaklaşımların askeri darbelere ilişkin uzantıları konunun bir biçimde ilginç olmaktan çıktığını göstermektedir. Bunun en güzel göstergelerinden biri Metin Toker'in yeniden, başka başlıklar altında, hatta daha da geliştirerek yayınladığı *İsmet Paşa'yla 10 Yıl* yapıtının hiç de yankı uyandır-

11 Bu konuda son bir örnek için bkz: Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara, Üm Yay., 1994.

mamasıdır. Toker, İsmet Paşa'nın son yıllarını anlatan yapıtında da daha sonraki dönemde etkin olmuş Arcayürek'in *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor* kitapları hakkında yazardan ziyade Süleyman Demirel'in söylediklerinin önemli olduğunu belirtmesi,[12] kendi yapıtları açısından da geçerli gibi görünmektedir. Bir başka deyişle onun yazdıkları da kendi düşünceleri olarak değil, İsmet Paşa'nın yaklaşımları olarak önemlidir.

Zaten bilimsel inceleme başlığıyla veya bilimsel inceleme nitelemesiyle yayınlanan araştırmalar da çok bariz olarak Metin Toker ve Cüneyt Arcayürek'in yaklaşımlarının izlerini ya ayrı ayrı, ya da birleşik olarak taşımaktadır. Türkiye'de hele son dönemde gazeteci-yazarların araştırma yapıtları yayınlama furyasının ilk örnekleri olarak bunları görmek mümkündür. Bu tür yapıtlar, Türk toplumunun son dönemdeki gelişmelerini anlatan yayınlar, bir yaygın özelliğin göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Yapıtların hemen tamamında yazarlarının siyasetle yoğun ilgili olmaları dolayısıyla benzeri yaklaşımları yakalamak olanaklıdır. Zaman geçtikçe bu tür yaklaşımların eski cazibeleri de azalmaktadır. Son dönem çalışmalarının belirli, etkili siyaset adamlarının görüşleri doğrultusunda yazılmış olmaları, o görüşlerin dışında, onlardan farklı bir perspektifle yapılabilecek çalışmaların önünü tıkamış gibidir. Bu noktada sınıfsal analiz yapıldığı sayıyla ordunun müdahalelerini belirli sosyal sınıfların ve/veya toplumsal tabakaların tercihleri doğrultusunda yorumlayan çok sayıda, sığ olarak nitelenebilecek çalışmalar da aynı işlevi görmüş gibidir. *Turkish Politics and the Military* (1994) yapıtının yazarı William Hale'in yaklaşımı bu konuda gerçekçi gibidir. Türkiye'de uzun süre entellektüel hayata sığ bir marksist yaklaşım ve Frederick Frey'in *The Turkish Political Elite* yapıtında olduğu gibi sosyal kompozisyon araştırma merakı etkin olmuştur.

Hatta ikisini birbiri yerine ikame eden çok sayıda saptama da mümkündür. Hale'in belirttikleri daha gerçekçi gibi görünmektedir: "*Türk* ordusu hayret edilecek kadar sivil toplumdan ayrışmış bir ordu. Bazı araştırmacılar tabii belli bir sosyal sınıfı temsil edip etmediğini irdeliyorlar. Ben *Ortadoğu* ve *Akdeniz* ülkelerinde ordulara sınıfsal tahlil uygulamanın çok zor olduğuna inanıyorum."[13]

Orhan Ural'ın karikatür albümünün kapağı.

Aslında tüm belirtilenler gözönünde tutulursa sorunun daha derinlikli olarak, farklı bir biçimde çözümlenmesinin şartları oluşur.

Aslında siyasal doğrultuyu esas alan yaklaşımların aşılması gerekmektedir.

Yeni siyasal eğilimler nedeniyle geçmiş dönem hareketlerinin sonradan, bir biçimde rasyonalize edildiği görülmektedir.

Bu nedenle "geçmiş dönemde düşünen varlıkların ürettikleri eylemlerin arkasındaki zihniyet" olanca açıklığıyla sergilenmelidir. Bireylerin bugünden geçmişe yönelmekten ziyade, geçmişte neler düşünüldüğünü çıkarmaya çalışmaları, gelişmeleri daha doğru anlamaya yardımcı olabilir. Bu nedenle bugünkü görüşlerin yüzeyselliği çerçevesinde geçmişi yeni baştan düzenlemenin pek bir mantığı kalmamış gibidir. Geçmiş dönemde tarihi şekillendirdiğini düşünenlerin tasavvurları hiç de merak edilmemektedir.

Bir de, hemen hiç kimse örneğin bir Anadolu kasabasında aktüel politikayla ilgisiz sıradan insanlara 27 Mayıs'ın nasıl göründüğünü önemsememiştir. Bu iki konudaki merakın giderilmesi belki de şimdiye değin elde edilen 27 Mayıs fotoğraflarından daha gerçekçi fotoğraflara ulaşılmasını sağlayabilir. O halde toplumu anlamak, ağırlıklı olarak da askeri darbeler hakkındaki görüşleri geliştirmek için geçmişte bu tür konulara nasıl yaklaşıldığını saptamak gerekmektedir.

12 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları - İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara, Bilgi Yay., 1993, s. 216-217 ve 291.

13 William Hale, "Ordu-Sivil İlişkisinde Liberal Model de Mümkün", **Sabah**, 2 Nisan 1994, s. 17.

Millî Birlik Komitesi Üyesi Suphi Gürsoytrak

"27 Mayıs Bir Halk Hareketidir"

27 Mayıs'ın öndegelen isimlerinden olan Suphi Gürsoytrak, 1925'te Alaşehir'de doğdu. 1945'te Harbokulu'ndan, 1947'de de Topçu Okulu'ndan mezun oldu. 1949'da Kara Ordusu Havacısı oldu. 1952'de Kore'de bulunduktan sonra 1957'de Kara Harp Akademisi'ni tamamladı ve ABD'ye gitti. Burada Harp Akademisi'nden mezun olan Gürsoytrak, 27 Mayıs 1960'ta Kara Harp Akademisi'nde öğretim görevlisiydi. 1961'den 1980'e kadar TBMM'de tabii senatör olarak bulunan Gürsoytrak bu dönem içinde Dışişleri, Sosyal İşler, Bütçe Plan ve Savunma Komisyonlarında bulunmuş, TBMM'de İdare amirliği yapmış, NATO ile BM'de genel kurullara katılmıştır.

• *Sayın Gürsoytrak, otuzdört yıl sizin de içinde olduğunuz 27 Mayıs'ı nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Türkiye'de 1908'den bu yana iki temel görüş, dünyaya bakış toplumsal hayatımıza damgasını vurmuş, siyasi partilerin düşünce yapılarını biçimlendirmiştir. Bunlardan biri Prens Sabahattin'in ferdiyetçi, liberal görüşleri, diğer ise bunun karşısındaki devletçi, toplumsal yaklaşım. Elbette ki, bu iki temel yaklaşımın değişik varyasyonları görülmüştür ama temel hatları değişmemiştir. 1908'den 27 Mayıs'a gelen süreç içinde ordu devletçi-toplumsal yaklaşımı benimsemiştir. Yani devrimi savunmuştur. 12 Eylül ise Prens Sabahattin hareketinin bir uygulaması biçimindedir, yani karşı-devrim niteliğini taşıyor.

• *Peki bu hareket de ordu içinden gelmiyor mu?*

Bunu açıklayabilmek için ordunun yapısına bakmak gerekir. Askerlerin toplumsal alanda yer almaları onların konumlarından kaynaklanıyor. Bir defa ülkenin siyasi tarihini iyi biliyorlar. Ülke savunmasıyla doğrudan ilgili oldukları için tehditlere karşı, ülkeyi koruma düşüncesiyle yetiştiriliyorlar. Ayrıca vazifeli olarak bulundukları yerlerde halkla doğrudan ilişki kuruyor, karşılarına gelen erlerle tabanın gerçeklerini görebiliyorlar. Bu nedenle siyasal gelişmelere karşı her zaman hassas bir kesimdir ordu. Sözgelimi DP'nin kurulduğu yıllara bakın, bu dönemde özgürlükçü olan DP'yi halkın yanısıra ordu da desteklemiştir. Ama ya sonrası? İktidar olduktan sonraki uygulamaları sosyal ve ekonomik politikası halkı bu partiden uzaklaştırdı. Ülkede asker ve sivil aydınlar bu politikadan rahatsız olmaya başladılar. Ezanın Arapçaya çevrilmesi, Anayasanın dilinin değiştirilmesi, Halkevlerinin kapatılması düşünen kafalarda iktidara karşı sorular yarattı. Özellikle, 1958'e gelindiğinde ülkenin hiçbir sorunu çözülmez bir haldeydi ve IMF'ye başvurulmuş, devalüasyon gerçekleştirilmişti. Bunlar aydınlarda, halkta tepkiler yarattı.

• *Bu görüşün karşısında olanlar da var. Buna göre halk yine de DP'yi destekliyordu. Bunu 1954 seçimlerinde ve daha sonra da göstermiştir. Muhalefet 1957 seçimlerinde bile umduğunu bulamamış, DP yine çoğunluğu elde etmişti.*

Öyle değil. Çünkü 1957 seçimle-

rinde de DP hile yapmıştır. Bu bilinen bir gerçek. Nasıl 1946 seçimleri şaibeli ise 1975 seçimleri de şaibelidir. Nitekim 1957'de Gaziantep'de yapılan seçimden sonra halk ayağa kalkmış ve hükümet Antep üzerinde jetler uçurarak olayı bastırmak zorunda kalmıştır. Bırakın 57'yi, 54'te bile Osman Bölükbaşı'ya oy verdi diye Kırşehir ilçe yapılmıştır. Bu da halkın iradesini hiçe saymaktır. Aslında DP halkın iradesini, milletin iradesini sözde ifade etmiş, ama aslında hiç tanımamıştır. Vatan Cephesi'nin kurulması, milleti "bizden olanlar" olmayanlar diye ayrılması, kendinden yana olanlara devlet kaynaklarının aktarılması demokrasiyle bağdaşmayan örneklerdir. Hattâ DP yöneticileri kendi gruplarında bile biraz muhalefet edenleri tasfiye etmeye yönelmişlerdir. Menderes'in "odundan aday göstersem, seçtiririm" sözlerinin millî iradeyle bir bağlantısı olabilir mi?

• *Peki efendim, bütün bunlar bir askeri darbeye gerekçe olabilir mi? Dünyanın birçok ülkesinde kötü iktidarlar görülebilir, bu bir ihtilale neden midir?*

Bir ihtilali iktidarlar yaratır. İhtilal ortamını doğuran şey iktidarların icraatıdır. Bir avuç insan biraraya gelerek, böyle bir şeye kalkışmaz. Halkın da bir beklenti içine girmiş olması gerekir. İşte DP iktidarı aşama, aşama böyle bir birikim yaratmış ve sonunda halktan soyutlanarak ihtilale zemin yaratmıştır. Sonunda bir başbakan halkın arasına çıkamaz hale gelmiş, İstanbul'da 1960'da yapılan NATO toplantısında sokağa çıkma yasağı konmuştur. Kurdukları Tahkikat Komisyonu ile Anayasa dışına çıkmış, kendilerinden yana olmayan muhalefet milletvekillerini yargılamaya kalkışmışlardır. Gazeteciler hapse atılmıştır. Yani kısaca çoğunluğu elde etmiş bir siyasal partinin darbe girişimidir bunlar. Bunları biraraya getirdiğinizde halkın iktidara karşı direnme hakkını kullandığını görüyoruz. Gençlik sokağa dökülüyor, iktidar sıkıyönetim komutanlarına halkın üzerine ateş açma yetkisi veriyor. Bu ne demektir? İşte bu noktada daha fazla beklenemezdi, müdahale yapılacaktı. Ve yapıldı da. Aksi takdirde daha yakın dönemde tanık olduğumuz Romanya örneği bizde de yaşanırdı.

• *Bununla ilgili olarak başka bir şeye geçmek istiyorum. Türk ordusu içinde güçlü bir örgütlenme geleneği var. Bu sonunda bir darbeye müdahaleye kadar gidebiliyor. Meselâ 1946'da bir örgütlenme var, sizlerden önce tabii. Daha sonra sizin örgütlenmeler vb. Bunu nasıl açıklıyorsunuz?*

Önce Türk ordusunun subay kad-

MBK üyeleri toplu halde Anıtkabir'i ziyaret ediyor.

Gürsel ve Prof. Sıddık Sami Onar.

rosunun kökenine bakmak gerekir. Bizim orduda subaylar halkın çocuklarıdır. Halkın içinden geldiği için yaşam zorluklarını bilir, kendi değerlerine sahip çıkar. Ayrıca sivil akranlarına göre ülke gerçeklerini daha çabuk görme şansına da sahiptir. Ticaret yapmaz, kişisel çıkar peşinde koşmaz. Sürekli halkının geleceği üzerinde kafa yorar, kendini bu yolda vazifeli sayar. Ordu içindeki örgütlenmelerin kökeni bu vatan sevgisine dayanmaktadır. Siyasi bir ambisyonu yoktur. İktidara geleyim, bir daha da gitmeyeyim, demez. Eylemden sonra hemen kışlama dönerim, düşüncesi içindedir.

• *Ordu içindeki örgütlenme geleneğine gelirsek..*

1950 öncesine baktığımızda, bu dönemde de bazı örgütlenmeler var. Kime, CHP iktidarına karşı, tek parti yönetimine karşı. Bugüne kadar DP'liler, ordunun hep CHP ile işbirliği yaptığını iddia ettiler. Hiç de öyle değil, 50'den önce DP ile de irtibat kurulmuştur. Hatta DP ricali, Bayar,. Menderes, Koraltan ile temas edilmiş ve seçimlerden sonra İsmet Paşa'nın iktidarı bırakmaması halinde ordunun DP'ye yardımcı olacağı ifade edilmiştir. Yine bu işbirliğinin sonunda Seyfi Kurtbek Millî Savunma Bakanı olmuştur. Demek ki, ihtilalci gruplar CHP'den önce DP ile ilişki kurmuşlardır.

• *Ordu içindeki örgütlenmeler her zaman siyasi partilerle temas ediyor, onlara iktidarların değişmesi için yardımcı olacaklarını yansıtıyorlar. Nitekim aynı şey 27 Mayıs öncesinde CHP ile oldu değil mi?*

Bu da ordu içindeki örgütlenmelerin meseleye bakışını gösteriyor. Yani gelip, oturup yönetmek istemiyor. O aşamada ülkenin çıkmazlarını görüyor, iyi umutlarla ortaya çıkıyor, bunu düzeltmek isteyenlere yardımcı olmak istiyor.

• *27 Mayıs'ın hazırlanmasında İsmet Paşa'ya DP'lilerin atfettiği işleve katılmıyorsunuz?*

Tabii katılmıyorum. O zaman 50'den önce de DP'yi iktidara hazırlayanlar da, ordu içinde örgütlenmelerdi mi diyeceğiz? Bu doğru değildir. Bana göre iki görüş de yanlıştır.

• *Buna rağmen 27 Mayıs'tan önce bir ilişki kurma girişimi var. Hattâ İsmet Paşa böyle bir şeyi reddediyor. Öyle değil mi?*

57-58 yıllarında ordu ihtilâl yapacaktı. Buna göre hazırlanmıştı. 27 Mayıs ordunun ihtilâli değildir. 27 Mayıs halk ihtilâlidir. Gençliğin başı çektiği, halkın olgunlaştırdığı ve devamlı büyüdüğü, son aşamada askerlerin katıldığı bir harekettir. Bunun çeşitli kanıtlarını sergilemek mümkündür. Nasıl bir halk ihtilâli olduğunu Kurucu Meclis'in bileşimine baktığımızda görürsünüz.

• *Peki 57-58'de bir ordu ihtilâli olsaydı. Böyle bir Kurucu Meclis olmayacak mıydı?*

Eğer o zaman olsaydı, bu uzun vâdeli bir şey olacaktı. Dolayısıyla hareketin oluşturacağı Kurucu Meclis, kuracağı siyasi parti ayrı nitelikte olacaktı. Ama Türkiye'de 57 ile 60 arasında çok büyük bir değişiklik olmuştur. Türk halkı ilk kez özgürlüklerini, Anayasal nizami koruma mücadelesine girmiştir. Yazarlar, sanatçılar, basın mensupları özgürlüklerin korunması, rejimin korunması için mücadeleyi, hapisi göze aldılar.

Bu bana göre Türkiye'deki demokrasi hareketinin yerleşmesi açısından çok önemli bir gelişmedir. Bunların artması, DP iktidarının Anayasa dışına çıkmasına, baskıları arttırmasına neden olmuştur. Eğer DP bu hareketlerin anlamını bilebilseydi, belki de durum değişik olurdu.

• *Ancak bu sözünü ettiğiniz hareketler iki büyük şehirin dışında fazla görülmedi. Hattâ Menderes'in bunlara cevap olarak İzmir'de büyük bir gösteri düzenlemeye kalkıştığı da biliniyor.*

Tabii iktidarlar kendi yandaşlarını bir yere toplayıp, gövde gösterisi düzenleyebilirler. Bu bugün de oluyor, biliyorsunuz.

• *Kısaca şunu mu demek istiyorsunuz. "27 Mayıs ordunun doğrudan bir hareketi değil, bir halk hareketidir."*

Evet, bir halk hareketidir. Son aşamada ordu, halkın yanında yeralmıştır.

• *Peki halkın örgütlenmesi sözkonusu değil. Bu anlamda halk işin içinde değil. Nasıl halk hareketi oluyor?*

Biraz dikkat edersiniz. 27 Mayıs öncesinde halk arasında fiili bir ayrılık var. Vatan Cephesi bu tohumları

atmış. Halk arasında, köylerde kahveler ayrılmış, birbirlerinden kız alışverişleri dahi durmuş. İş bu noktada. Nitekim, biz 27 Mayıs'tan sonra buna son vermek için ocak, bucak teşkilâtlarını kaldırdık. Bu özellikle kırsal bölgede halk arasındaki ayrılıkların düşmanca noktalara gittiğini görmemizden oldu. Nitekim, bu görüşlerin haklılığı bugün de sürüyor.

• *Bu tür örgütlenmelerin halkın demokrasiye katılımında payı yok mu?*

Her ülke kendi sosyal ve tarihi gerçeklerine uygun birtakım örgütlü demokratik biçimler bulur, bu çeşitli ülkelerde değişir. Bugün doğrudan demokrasiyi uygulayan hiçbir ülke yoktur.

• *Son yıllarda yapılan bir tartışma var. Her üç askeri hareketin birbirinden farklı olmadığı, 12 Eylül'ün aslında 27 mayıs ile 12 Mart'ın bir devamı olduğu yolunda. Buna ne diyorsunuz? Az önce yapmış olduğunuz ayrımda Türkiye'de düşünce ve alanında iki ayrı akımın olduğunu söylediniz. İlkinde ordu Prens Sabahattin çizgisinin dışında ele alınıyordu. Oysa 12 Eylül'de liberal bir düzeni savundu. Bunu nasıl açıklıyorsunuz?*

Yine tarihe bakalım. 1950-60 arasında bir iktidar yaşanmış, DP iktidarı. Ancak bunun sonucunda bir sosyal patlama gerçekleşiyor. İşte ordu bu patlamanın, halk hareketinin sorumluluğunu yüklenmiştir. Yüklenince de, idareyi teslim edinceye kadar toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda çoğulculuğu ve özgürlükçüğü hedefleyen bir Anayasa hazırlamayı amaçladı.

Bu Anayasa ile birlikte Türkiye'nin çehresini değiştirecek, kalkınma hedeflerine ulaşılmaya sağlayacak yeni kurumlar da bu çabanın eseridir. Anayasa Mahkemesi, Millî Güvenlik Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Devlet Personel Teşkilatı, Yüksek Seçim Kurulu v.b. Bütün bunlar 27 Mayıs'ın getirmiş olduğu kurumlardır. Şimdi 12 Eylül niye karşı-devrimdir. Çünkü 12 Eylül yeni bir felsefe getirmiştir, devletçilik anlayışını rafa kaldırmıştır. Özal "Ben devlet baba değilim, kimse benden bir şey beklemesin demiştir. Sosyal devlet anlayışı yokedilmiştir. İşte 60'la 80 arasındaki temel ayrılık buradadır. 1

• *Peki 12 Mart?*

12 Mart ise Demirel hükümetinin uyguladığı ve Anayasa'dan yan çizen

Otuzdörtyıl sonra Suphi Gürsoytrak.

politikaya karşı bir tepkidir. Gerekçesinde reformların yapılmaması vardır. 12 Eylül farklı.

Burada değişik bir gelişim var. Güçlenen sermaye kesimi var. Bunların örgütleri, TÜSİAD vb. 12 Eylül'e gelindiği günlerde generallerin kulağına "siz müdahaleyi yapın, bize fırsat tanıyın, demokratik kuruluşları susturun, sendikaları kapatın" diyorlar. 12 Eylül Anayasası'nı bile daha önceden hazırlatıyorlar. 24 Ocak Kararları buna bir zemin oluşturuyor. Tabii bu arada terör bilinçli bir biçimde önlenmiyor.

• *O halde ordunun tarihi misyonu diye adlandırdığınız şey de değişiyor, yani ordu liberal bir düzenden yana mı oluyor?*

Hayır, bu tamamen Evren ve arkadaşlarının politikası ve dünya görüşü. Eğer bu generaller başta izleyecekleri politikanın ne olduğunu söyleseydi, ordunun tavrı değişirdi. Ama Türk Silahlı Kuvvetleri, Kenan Evren ve arkadaşlarının uygulamış olduğu ve ordunun tarihine ters düşen bu politikayı, ordunun birliğini düşünerek ses çıkarmadı. Ancak Demirel'e yasak getirilmesi de Evren'in istediği politikayı tam olarak uygulayamadığı anlamına gelir.

• *Son olarak 27 mayıs size göre tarihe nasıl geçecektir? Demokratik hayatı engelleyen bir darbe mi, yoksa sizin açıkladığınız gibi halk hareketi mi?*

Önce şunda ısrar ediyorum. DP gerçek anlamda demokrasiden yana bir anlayışa sahip değildi. DP yöneticileri demokrasi düşüncesine inanmış olsalardı, tek parti dönemine göre düzenlenmiş Anayasayı daha çağdaş hale getirip, kişi hak ve özgürlüklerini teminat altına alabilirlerdi. Daha bunun gibi birçok anti-demokratik yasayı değiştirebilir. Ülkede gerçek anlamda demokrasiyi yerleştirebilirlerdi. Demek ki halkın bu taleplerini bilinçli olarak yerine getirmemişlerdir. 27 Mayıs'ın zeminini ise yine DP hazırlamıştır. Eğer halk bu olaya hazır olmasaydı, ihtilal olmazdı. Demek ki ortam vardı. İki yıl sonra Aydemir, oldukça hatırı sayılır bir güce sahip olmasına rağmen, başarılı olamamıştır. Çünkü halk istemiyordu. 27 Mayıs'ı halk istemiştir.

• *Sayın Gürsoytrak, eski bir ihtilalcisiniz, bugün bu özelliğinize ilişkin bir şey söyleyebilir misiniz?*

Ben inandığım fikirlerden vazgeçmedim. Beni bugün de ihtilalci diye nitelendirebilirsiniz. Orduda kalsaydım, çok parlak bir kariyerim olurdu. Ben ABD Harp Akademisi'ni, ABD Havacılık Okulu'nu bitirdim, Kore'de savaştım. NATO'da görevler aldım. Bu yükselmem için yeterliydi. Ama başka bir şeyi tercih ettim. Bundan da pişman değilim.

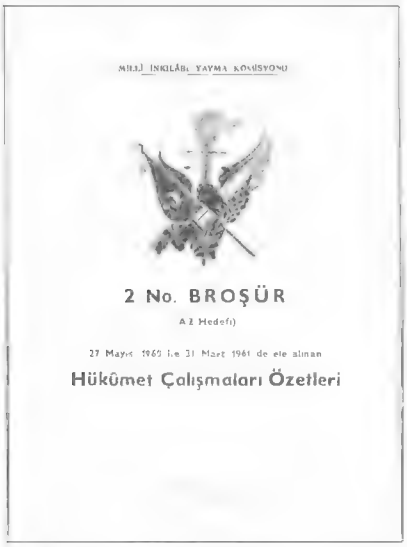

Yeni Anayasa için 9 Temmuz 1961'de yapılacak halkoylamasından önce MBK, Anayasayı tanıtmak için bir gezi düzenledi. Komite üyelerinden bir bölümünün katıldığı bu gezi için Millî İnkılâbı Yayma Komisyonu 2 No. Broşür (A2 Hedefi) adı altında bir broşür hazırladı. Bu yayında gezi ile birlikte hükümetin 1 yıllık çalışmaları yeralmaktadır. Dönemin çok ilginç bir siyasal belgesi olan bu broşürden gezi ile ilgili ayrıntıların yeraldığı bölümden parçalar sunuyoruz.

1. MAKSAT: Yeni Anayasa'yı vatandaşlara tanıtmak ve halk oyuna sunulması sebebiyle ortaya çıkan meseleleri mahallinde görmek, yatırımları gözden geçirmek, inkilâbımızın mesut hamlelerini müşahade etmektir.

.....

GÖREVLER VE İCRA TARZLARI

a. Vazife gezisinin toptan özeti:

1. M.B.K.'nın Anayasa vazife gesizi 01 Tem. sabahı başlayacak ve 5 gün devam edecektir. Geziye onbeş (15) Komite Âzası iştirak edecektir. 67 vilâyetimizin hepsi dolaşılmış ve vatandaşlarla aydınlatıcı konuşmalar yapılmış olacaktır. Komite üyelerinden sekizi Ankara'dan kendi araçlarıyla geziye başlayacaklar, dördü askerî uçakla Erzurum ve Van'a hareket edeceklerdir. Vilâyetlerde konuşmalar umumiyetle saat 11.00'de veya 18.00'de yapılacak ve bir saat kadar devam edecektir. Komite üyelerinin vazife gezisi 05 Temmuzda nihayete erecek ve üyeler en geç 08 Temmuz akşamı Ankara'ya dönmüş olacaklardır. Valiler Komite gruplarını vilâyet hudutlarında karşılıyacaklar ve ayrılışlarında vilâyet hudutlarına kadar teşyi edeceklerdir. Komite âzalarının emniyetiyle sağlık ve diğer hususlardaki ihtiyaçları valiliklerce takip edilecek ve yerine getirilecektir.

.....

KONUŞMA PLÂNI

1. Konuşma Saati:

Şehrin hususiyeti de düşünülerek 15.00-18.00 arasında bir saat.

2. Konuşma Yeri:

Millî Bayramların yapıldığı meydan, bu meydan şehir dışında ise şehrin merkezinde bir meydan.

3. Dekor:

Kürsü, mikrofon, bayrak, "hâkimiyet milletindir" yazısı, Anayasa için hazırlanmış kâğıt ve bez dövizler, Garnizon Komutanı, Vali, Hükümet Erkânı, İl Parti Başkanları.

4. Konuşma Sırası:

a. Vali (açış konuşması: Komite üyelerinin teşrifleri v.s. 10 dakika)
b. Komite Üyesi 15-30 dakika.
c. Komite Üyesi 15-30 dakika
d. Bir hatip (kısa bir konuşma ve komite üyelerine teşekkür.)

KONUŞMALARIN KANAVASI

1. Hitap:

2. Giriş: Bölgenin millî mücadeledeki kahramanlığına ait bir hâtıra anlatılabilir. O bölgede yayılan menfî propaganda ile mizahî bir başlangıç yapılabilir. Şehrin hususiyetine uygun bir başlangıç: "Açılan tesis, arttırılan mahsul fiatı, taksite bağlanan borçlar, yapılan yatırım, mahalli bir deyim veya hikâye"

3. Anayasa ne demektir?

(Genel olarak); kısa, sade, açık mukayeseli ve misalli, mahallî deyimlerden mümkünse istifade ile "Kur'an-ı Kerim nasıl kitapların kitabı ise, Anayasa da Kanunların Kanunudur".

4 Anayasanın o topluluğu ilgilendiren maddeleri:

Mahallî dertlerden birkaçı valiliklerden öğrenilerek onları cevaplayacak şekilde (Kırşehir'in kaza yapılması, Partizan düşünce ile yarı bırakılmış tesis, parasız istimlâk, İzmit'te Üsküdar dâvası v.s...)

5. Anayasanın gelecekteki siyasî hayatımızda oynayacağı rolün önemi, çıkarılan menfî şayiaların çürütülüşü.

6. O bölge halkının Millî Birlik İdaresi devresindeki olgunluğu, Millî Birlik ve Beraberlik Ruhu övülür, Türk Milletinin İstiklâl ve Hürriyetine düşkünlüğü tarihî misaller ile belirtiler. O bölgenin Millî Mücadeledeki kahramanlığı anlatılır, Atatürk ülküsü ve muasır medeniyetten bahsedilir, o bölge için yapılan yatırım söylenir.

7. Bitiriş:

Halktan burada dinlediklerini dostlarına anlatmaları ve Anayasa hakkında fikirlerini belirtmek üzere sandık başlarına gitmeleri hususunda teşvik etmeleri istenir ve vatandaşlar selâmlanır.

GÜNÜN PROGRAMI

06.00-10.00 Yol.

10.00-11.00 Temizlenme ve istirahat.

11.00-12.30 Ziyareti psikolojik tesiri haiz yerlerin gezilmesi.

12.30-15.00 İstirahat ve yapılacak konuşma için son hazırlıklar.

15.00-18.00 O bölge için uygun olan vakitte konuşma.

18.00-20.30 Yemek ve istirahat

20.30-23.00 Vilâyette tertiplenmiş olan konferans, sohbet, şiir geceleri, temsil vs.

BELGE

YASSIADA BROŞÜRÜ

Yassıada'da Demokrat Parti yönetici ve milletvekillerinin yargılanması sırasında çıkarılan bu broşür Millî Birlik Komitesi İrtibat Bürosu tarafından bastırılmıştır. İlk bölümde 27 Mayıs'tan önce meydana gelen çeşitli olayların fotoğraflarının yeraldığı broşürde, sırasıyla *İnkılabın Gerekçesi*, *27 Mayıs'ın Manâsı*, *Yassıada'nın Manâsı*, *Düşük İktidar Mensupları Neden Yargılanmaktadır?*, gibi bölümler yeralmakta, ziyaretçilerin adaya giderken, vapurda adada ve duruşma salonunda nasıl hareket edecekleri konusunda bilgiler verilmekte, broşürün sonunda Yassıada'nın tarihçesine ilişkin bilgiler de bulunmaktadır.

Broşürün arka kapağında ise Altan Erbulak'ın bir karikatürü yeralmaktadır. Broşüre ayrıca Fenerbahçe ve Dolmabahçe vapurlarının şemaları, Ada'da PTT yerleşme planı, kötü havalarda geceleyin iskân durumu ile mahkeme salonunun oturma planı eklenmiştir.

Tarih ve Toplum'un sunduğu broşürün dış kapağında duruşmaların başladığı ilk günün damgası, iç kapakta ise daha sonra çıkarılmış olan Yassıada damgalı pullar yeralmaktadır.

Şirket-i Hayriye

ESER TÜTEL

68 No'lu Güzelhisar. *1986'da filodan çıkartılmıştır. (Fotoğraf: Sadık Giz)*

Buhar makineli vapurların henüz bilinmediği yıllarda İstanbul sularında ulaşım daha çok pazar kayıklarıyla sağlanırdı; bunlar 15 m. kadar uzunlukta, iki, üç, hattâ dört çifte kürekle yürütülen sağlam ahşap teknelerdi. Boğaziçi'nin zenginleri, cami, okul, çeşme yaptırır gibi köylerine pazar kayığı yaptırırlar, gerekirse kayıkçıların maişetini de üstlenirlerdi. Sağlanan gelirin fazlası, köyün ihtiyaçlarına sarfedilirdi.

Rumeli yakasında Sarıyer, Büyükdere, Yeniköy, Emirgân, Rumelihisarı ve Arnavutköy'ün; Anadolu yakasında da Beykoz, Kanlıca, Anadoluhisarı ile Kandilli'nin büyük pazar kayıkları vardı... Bu kayıklarla Sarıyer'den İstanbul'a daha çok, tuzlu balık fıçıları, Beykoz'dan sepetçi çubuğu, Yeniköy'den her cinsten balık, Kanlıca'dan şifalı Göztepe kaynak suyu damacanaları taşınırdı. Tabiî, bu arada o köyün halkı ve eşyası da...

İstanbul'a inecek olanlar sabahtan kayığa binerler, işlerini gördükten sonra da yine kendi köylerinin kayıklarına binerek evlerinin yolunu tutarlardı. Sert havalarda korkulu dakikalar geçirilir, yüklerin arasına sığınan yolcular serpintiden tepeden tırnağa ıslanır, tekne zaman zaman alabora olmak tehlikesi atlatırdı. Şiddetli poyraz ve akıntılar hep kürekle, kol kuvvetiyle aşılırdı. Boğaz sularında ayrıca kayıklar, alamanalar, yelkenli mavnalar, peremeler, piyadeler de vardı; ama en harcıâlem olanı, pazar kayıklarıydı.

Boğaz Sularında İlk İstimli Vapurlar

İstanbul'a ilk buharlı geminin 1828 yılında gelmesinden sonra yavaş da olsa, makineli gemilerin sayısı arttı. Boğaz'da önceleri kapitülasyonlardan yararlanan biri Rus, öteki İngiliz şirketinin birer vapuruyla yolcu taşınmasına başlandı, sonraları Tersane-i Amire de bu sularda vapur çalıştırdı. Düzenli olarak ilk Boğaziçi seferleri, ancak 1851'de Şirket-i Hayriye adlı ilk Türk denizcilik anonim şirketinin kurulmasıyla mümkün oldu. Uzak Boğaziçi köyleri, bu vapurların çalıştırılmasıyla gelişti, büyüdü; İstanbul halkı, Boğaziçi'ni Şirket-i Hayriye vapurlarının sayesinde gördü, tanıdı.

İstanbul'da doğup büyümüş olmalarına rağmen Kavaklar'ın adını duymayan, Kadıköy'e hiç geçmemiş, Beykoz'dan, Adalar'dan habersiz pek çok kişi vardı. Tevekkeli, gidemediğin yer senin değildir, dememişler...

Vapur olmayınca, Boğaz'ın uzakça köylerine gitmek gerçekten çok zordu. Gidebilenler de ancak gece yatısına kalmak üzere giderlerdi. Rumeli yakasında kıyıdan Tarabya'ya kadar bile düzgün bir araba yolu yoktu. Sahilde saraylar, kasırlar, köşkler, ko-

Kuruluş döneminde Şirket-i Hayriye İdare Heyeti.

Hüseyin Hâki Efendi.

naklar sıralanırdı, ama hepsi o kadar... Gerisi bağlar, bahçeler, selvilikler ve tepelere doğru uzanan yeşillikler halindeydi...

Anadolu yakasındaki bugünkü yerleşim merkezlerinin çoğu o zamanlar basit birer balıkçı köyü halindeydi. Bir mescit, ya da küçük bir kilise... Sekiz, on kadar ev, kulübe; bir de denize yeterince uzanan derme çatma iskele... Boğaz, Şirket-i Hayriye vapurlarının çalışmaya başlamasından sonra büyüdü, genişledi, şenlendi.

Şirket-i Hayriye Kuruluyor

O günlerin ileri görüşlü devlet adamları sayesindedir ki, Şirket-i Hayriye gibi örnek bir kuruluş meydana getirilebildi. Bunların başında Büyük Reşid Paşa gelmektedir. Ona bu fikri verenler de o günlerin sadaret müsteşarlarından Fuad Bey ile ulemadan Ahmed Cevdet Beyler'dir; daha doğrusu, geleceğin sadrazamlarından Keçecizade Fuad Paşa ile, tarihçi ve ünlü hukuk adamı Ahmed Cevdet Paşa'dır. İkisi de Büyük Reşid Paşa'nın yanında yeniliklere açık olarak yetişmiş, değerli, dirayetli devlet adamlarıdır.

Karaköy'de Fermeneciler'de bulunan beş katlı bu bina Şirket-i Hayriye'nin son merkezi oldu. (Fotoğraf: Faik Şenol)

İlerde ilk Adliye Vekili olarak tanınacak olan Ahmed Cevdet Bey, o sıralarda Romanya'da görevli bulunan Keçecizade Fuad Bey'e bazı tâlimatı götürmeye memur edildiği zaman, bir ay kadar Bükreş'te kalmıştı. Tuna'da sefer yapan vapurlara binerek birlikte çıktıkları gezmelerde, İstanbul'da da bir şirket kurup böyle vapur çalıştırmayı düşünmüşlerdi. Dönüşte Büyük Reşid Paşa'ya bu projelerinden sözetmişler, şifalı sularından yararlanmak üzere gittikleri Bursa kaplıcalarında da boş durmayıp kuruluşun nizamnamesini hazırlamışlardı.

Büyük Reşid Paşa'nın desteği ve Abdülmecid'in onaylamasıyla, 1851'de Boğaziçi'nde yolcu taşıyacak olan bir anonim şirket kurulmuş oldu. Bir hayır kuruluşu olduğu için de, Şirket-i Hayriye adı uygun görüldü. *Takvim-i Vekayi* adlı Resmî Gazete'de kuruluş mazbatası da yayımlanınca, bu hayırlı kuruluş resmiyet kazandı; ama daha ne vapurları vardı, ne kaptanları, ne iskeleleri ve de hepsinden önemlisi, ne de parası!

Öncelikle hisse senetleri bastırılarak satışa çıkartıldı. Her biri 3.000 kuruşluk 1.500 hisse senedinin 100 adedini dönemin pâdişahı Abdülmecid, 50 tanesini de annesi Valide Bezmiâlem Sultan aldı. Sadrazam Büyük Reşid Paşa 20, Serasker Damat Mehmed Ali Paşa, Tophane Müşiri Fethi Paşa, Girit Valisi Mustafa Paşa, Mısırlı Yusuf Kâmil Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı ve Yusuf Kâmil Paşa'nın eşi Zeynep Hanım, çoğu banker ve sarraf olan

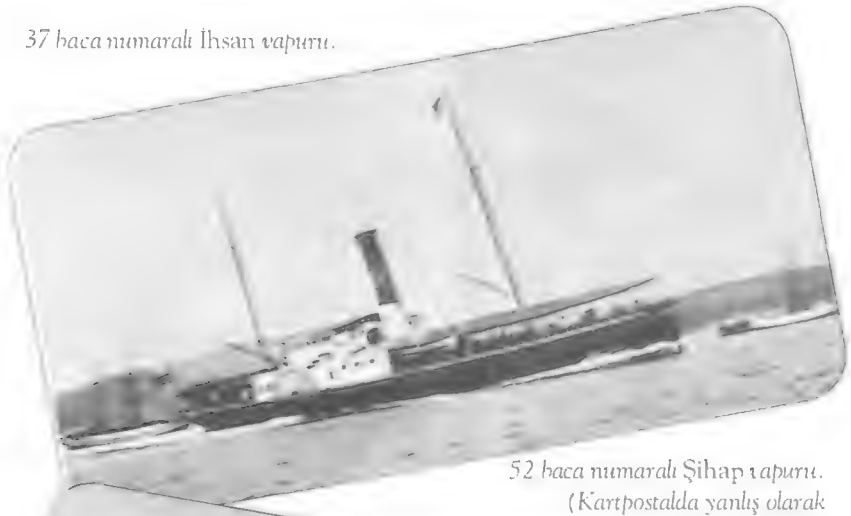

37 baca numaralı İhsan vapuru.

52 baca numaralı Şihap vapuru. (Kartpostalda yanlış olarak 57 yazılmıştır.

Ermeni, Rum ve Musevi iş adamları da 15'er ya da 10'ar hisse senedi aldılar. Sonra, görülen ihtiyaç üzerine 500 hisse senedi daha çıkartıldı.

Şirket'in ilk imtiyazı 25 yıldı. Artık iş İngiltere'deki gemi inşa tezgâhlarından birine vapurların siparişini vermeye kalmıştı ki, o iş de Galatalı ünlü banker Manolaki Baltazzi'nin (Baltacıoğlu) aracılığıyla halledildi.

Şirketin ilk gelen 6 vapurunun üçüne 7.000'er, öteki üçüne de 7.500'er altın lira ödendi. Fabrika, sipariş miktarının çok olmasını göz önünde bulundurarak fiyatta büyükçe bir indirim yaptı. Bu arada Baltacıoğlu da bu siparişten komisyon almayacağını bildirdi. Onun bu jestinden fazlasıyla memnun kalan Abdülmecid de, millete, devlete bağlılığının karşılığı olarak kendisine 10 hisse senedi birden bağışladı.

... Ve, Şirket-i Hayriye ilk seferini 1854'te Anadolu yakasının en büyük yerleşim merkezi olan Üsküdar'a yaptı. Bu, çok önemli bir olaydı. Tabii, devlet erkânının katıldığı bir tören yapıldı, dualar okundu, kurbanlar kesildi. Sonra da ilk vapur halatını çözdü; iki yanındaki kocaman çarklarını döndürmeye başlayarak iskeleden ayrıldı; limanda, gerisinde bembeyaz köpüklü bir iz bırakarak Üsküdar'a doğru yollandı.

Halk önceleri biraz yadırgadıysa da, çok geçmeden bu istimli vapurlara alıştı. Pazar kayıklarında sepetler, fıçılar, denkler, yükler arasında çala kürek gitmektense, vapura binerek tentenin altında, keyif çatarak gitmek hem daha güzel, hem de daha güvenliydi. Ama kayıkçı esnafı, bu şeytan işi çarklı, simsiyah bacalı teknelerden hiç mi hiç hoşlanmadı. Gün oldu, kayıkçılar iskele önlerinde vapurların önüne çıkarak yolunu kesmeye kalkıştılar, gün oldu vapurların camlarını taşladılar. Buna rağmen halk vapurlara kolay ve çabuk alıştı.

O Yıllarda Gemicilik Zor İşti

O zamanların vapurları da vapurdu hani! Teknesi ahşaptı. Esas güverte bir baştan ötekine bütünüyle açıktı. Güverte açıktı da kaptan köşkü kapalı mıydı? O da açıktı tabiî. Çoğu Rum, ya da öteki azınlıklardan olan kaptanlar kışları gocuklar giyiyor, sarınıp sarmalanıyor, vapuru yukarıda, açıkta idare ediyorlardı.

Bu vapurların biri önde, öteki arkada iki kapalı salonu vardı. Sonralar kış tarafta, kadınlar için perdeyle özel bir yer ayrıldı. Müslüman kadınlar, yanlarında eşleri, ya da erkek kardeşleriyle binmiş olsalar bile bu bölmede oturmak zorundaydılar.

Gemicilik de o günlerde hayli eziyetli işti hani... Sabahleyin erken kalkan gemici, muşamba kovalarla çektiği suyla gemiyi baştan sona yıkayacak, temizleyecek, salonlardaki gaz lambalarının gazını dolduracak, şişelerini silecek, ortadaki kocaman sobayı temizleyecek, odun getirerek yeniden yakacaktı. Bitmedi, dahası var:

Hareketten önce vapuru dolaşacak, yolcuların geçişi zorlaştıracak şekilde bırakılmış eşyaları varsa, onları kenara çektirecek, yakındaki kayıkçıları, mavnacıları açılmaları için uyaracak, sonra da ya kömür taşıyacak, ya da geminin bitmek tükenmek bilmeyen daha başka işlerine girişecekti. Zaman zaman halat tamirinden, geminin tâ direğinin tepesine kadar boyanıp verniklenmesine kadar hepsi gemicinin işiydi.

Boğaz köylerinde o günlerde Şirket

vapurlarının yanaşabileceği iskeleler yoktu: Vapur, köyün önüne gelince yalılardan en uygun olanının rıhtımına yanaşıyordu. Eğer uygunca bir rıhtım yoksa, yolcular kayıklarla giderek vapura çıkma savaşı veriyorlardı. Bazı aceleci yolcular, çarkların daha iyice durmasını beklemeden vapura sokuluyor; baştan, kıçtan, nereden kolaylarına gelirse oradan çıkmaya çalışıyorlardı, ki o zaman da sulara kapılıp çarkın arasına girerek parçalanmak tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorlardı.

İskele olmayınca, yolcular vapurun gelmesini açıkta beklemek zorundalardı. Eğer yakında bir kahve varsa ne âlâ, yoksa, açıkta beklemeleri gerekiyordu. Kapalı bekleme salonlarının yapılması, vapurların ne zaman geleceğini gösteren tarifelerin düzenlenip asılması, biletin iskeledeki gişeden verilmesi, daha sonraki yılların işidir.

Şirket, giderek varlığını hissettirmeye başlayan vapur ihtiyacını karşılamak üzere yine İngiltere'deki tersanelere sık sık yeni vapur siparişleri veriyordu. Hepsi de ahşap tekneli, istimli, yandan çarklı vapurlardı. Bu vapurlarla Boğaziçi'ne günde karşılıklı 6 sefer yapabilmeye başlamıştı ki, bu İstanbul halkına büyük yararlar sağlıyordu.

Vapurların bakım ve onarımları için de Haliç'te, Hasköy'de bir çekek yeri ve atölye yapılmıştı, ki bugün bu kuruluş, Hasköy Tersanesi olarak hizmet vermektedir.

İlk Araba Vapuru Bir Türk'ün Buluşudur

Getirilen vapurlarla iki yaka arasında yolcu ve eşya taşınıyordu, ama bu arada araba ve hayvan da taşınması gerekiyordu. Özellikle askeriyenin atlarının, arabalarının, hele hele toplarının ve benzeri ağırlıklarının karşıdan karşıya geçirilmesi ancak büyük zahmetler bahasına ve hayli zaman kaybıyla mümkün olabiliyordu. Şirket'in ikinci kurucusu olarak anılan idarecilerinden Hüseyin Hâki Efendi, düşündü, taşındı; Tersane'den Mehmet Usta ile birlikte kafa kafaya vererek sonunda o zamana kadar benzeri görülmemiş bir gemi tipi meydana getirdi.

Bu, bugünkü araba vapurlarının atası sayılan bir tekneydi: İki başında kapakları vardı ve güvertesi baştan başa düzdü. Her iki yöne de gidebilecek biçimdeydi; hangi yöne gidiyorsa, orası baş tarafı oluyordu.

Şirketin 74 numaralı Altınkum *vapuru. İngiltere'den ilk geldiği günlerde. (Üstte) (Fotoğraf: Sadık Giz)*

Altınkum'un kaptanı Şeref Efendi. Şeref Kaptan öldüğünde cenazesi Beykoz'a Altınkum'*la götürülmüştü. (Sağda) (Fotofraf: Faik Şenol)*

Hüseyin Hâkî Efendi, resimlerini İstanbul'da çizdirerek İngiltere'ye gönderdi. Böylece, 26 baca numaralı "Suhulet" tarihteki ilk araba vapuru olarak 1871'de inşâ ettirildi. Şirketin aynı zamanda ilk saç gövdeli vapuru "Suhulet" oldu; bundan sonra ahşap vapur ısmarlanmadı.

Bu ilk araba vapurunun tek silindirli buhar makinesi vardı, Şirket'e tam 8.000 İngiliz lirasına mal olmuştu. Vapur İngiltere'den İstanbul'a geldikten sonra ilk seferini Üsküdar ile Kabataş arasında yapacak, Üskü-

Haskoy'de inşa edilen 76 numaralı Sarıyer, 1983'te hizmet dışı bırakıldıktan sonra tadilat yapılarak yüzer lokanta haline dönüştürüldü

dar'daki bir topçu bataryasını ağırlıklarıyla birlikte Avrupa kıyısına çıkartacaktı. Ne var ki, ekmeklerinin elden gideceği endişesiyle ayaklanan kıt görüşlü kayıkçılar teknelerini üç sıra halinde yanyana bağlayarak iskelesinin önünde demirlediler. Akıllarınca arabalı vapurun Üsküdar'a yanaşmasını engelleyeceklerdi.

Ama topçu kumandanı, askerlerine hemen top indirttikten sonra, "Zincirleri çözmezseniz, hepinizi suyun yedi kat derinine yollarım!" diye öyle bir gürleyiş gürledi ki, sandalcılar korkularından demir almaya bile vakit bulamadan zincir keserek kaçışıverdiler!

Bu yeni vapurun sağladığı büyük yararlar üzerine acele olarak bir eşi daha ısmarlandı. 26 numaralı "Suhulet" ile 27 numaralı "Sahilbent", 100 yıla yakın bir süre hizmet görerek, ne kadar isabetli bir iş yapılmış olduğunu kanıtladılar. 4 bataryadan oluşan bir topçu taburunu ağırlıklarıyla birlikte karşı kıyıya ancak dört günde

Şirketin yaz geceleri düzenlediği Boğaz gezilerinden biri. (Fotoğraf: Selahattin Giz.)

geçirmek mümkünken, bu vapurlar sayesinde 4 saatte geçirilmesi sağlanıyordu. Hem de güvenlik içinde!

İlk Pervaneli Vapur: "Tarz-ı Nevin"

Şirket'in ilk uskurlu vapurları 1903'te hizmete giren 47 numaralı "Tarz-ı nevin" ile eşi 48 numaralı "Dilnişin" oldu. Bu vapurlar pervaneli olduktan başka, çelik saçtan yapılmıştı. Elektrik ve kalorifer donanımlarıyla, döneminin ilk modern vapurlarıydı bunlar: Dümenleri, daha öncekilerde olduğu gibi kol kuvvetiyle değil, istim gücüyle döndürülüyordu. Eldeki öteki vapurlar da birer ikişer elden geldiğince tadil edilerek bunlara benzetilmeye çalışıldı.

Bir yandan bu iki vapurun eşleri ısmarlanırken, öte yandan da yine İngiltere'deki tezgâhlara yandan çarklı vapur siparişleri veriliyordu ki. 49 numaralı "Hale" ile 50 numaralı

ti. Bunlar 59 baca numaralı "Kamer" ile 60 numaralı "Rağbet"ti.

Yolcu miktarı giderek arttığı için, yeni vapurlar da artık daha büyük ve ana güverteleri kapalı olarak inşâ ettiriliyordu. Bu arada yalnız İngiltere'deki tersanelere değil, Fransa'daki tezgâhlara da siparişler veriliyordu.

Kimi Gemi "Şehit" Oldu, Kimi de "Gazi"...

Birinci Dünya Savaşı gelip çattığı zaman, Şirket, daha önce Trablus ve Balkan Savaşları'nda olduğu gibi, vapurlarının üçte birini askeriyenin emrine vermek durumunda kaldı. Acele olarak tadil edilip kömür ya da askerî malzeme taşıyacak şekle getirilen bu vapurların birkaçı Karadeniz'de Rus denizaltı ve savaş gemi-

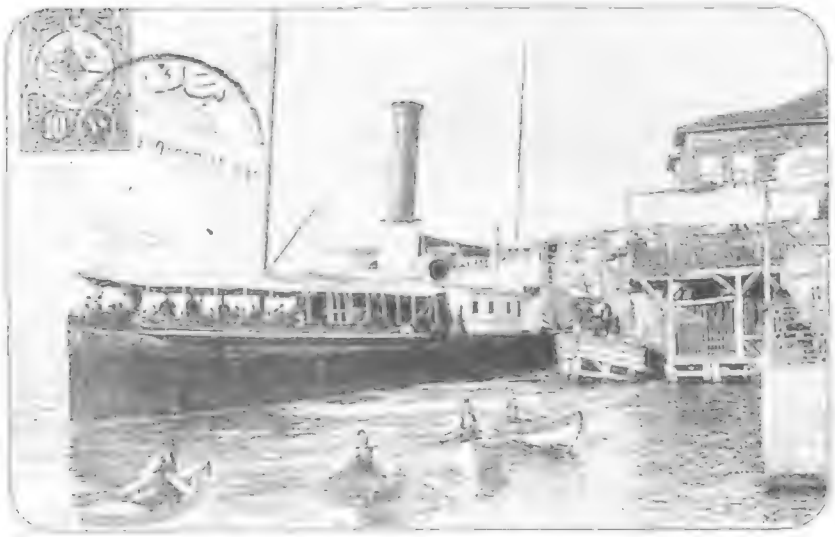

Kuzguncuk İskelesi'nin 1890'lardaki görünümü.

"Seyyale" adlı iki eş vapur, güzellikleriyle Boğaz halkının gönlünde taht kurdular. Çok zarif ve biçimli olan bu iki vapurun bacası pirinçten olup uzaktan pırıl pırıl parlıyordu, ayrıca salonundaki kanapeler de ahşabıyla, kumaşıyla gerçek birer sanat eseriydi. Kazanları istim tuttu mu, saatte 14 mil yaparak bütün öteki vapurları geride bırakıyorlardı!

Derken, 1907'de Şirket, ilk olarak çift uskurlu vapurlar yaptırtıp getirtleri, Marmara'dakiler de sinsice sızmış olan İngiliz denizaltıları tarafından torpillendi, batırıldı; batmayanlar da ağır hasar görerek kullanılmaz hale geldi. Savaş sırasında yeterince kömür de bulunamadığından, ocaklarla odun, hattâ zeytin çekirdeği bile yakıldı!

Savaş sona erdiği zaman Şirket, "Gayret", "İhsan", "Neveser", "Rehber", "Metanet", "İkdam", "Resan", "Rüçhan", "Sultaniye", "Hünkâr İskelesi" adlı gemilerini kaybetmişti. Birkaçının enkazı hükûmete bırakıldı, onarılabilecek olanlar elden geçirerek kullanılır duruma getirilmeye çalışıldı. Elde, hepsi hepsi 18 vapur kalmıştı.

Her dönemde örnek bir kuruluş olarak hizmet veren Şirket-i Hayriye, birçok bakımdan İdare-i Aziziye ve devamı olan İdare-i Mahsusa tarafından örnek olarak alınmak istendi. Şirket düzenli çalışmasıyla kâr ederken, devletin denizcilik kuruluşu borç batağına battı, iflas tehlikesiyle karşılaştı.

Nasıl Hüseyin Hâki Efendi Şirket'in ikinci kurucusu olarak kabul ediliyorsa, tanınmış hukukçu ve yönetici Necmeddin Molla (Kocataş) da Şirket'i savaş sonrası batağından çıkartarak başarıyla Cumhuriyet yıllarına taşıyan örnek bir yönetici olarak kabul edilir. Onun döneminde Şirket-i Hayriye yeni yaptırdığı vapurlarla Boğaz seferlerini yeniden düzene soktu ve Boğaziçi'nin gelişmesi için bizde benzeri pek görülmemiş bir kampanya açtı. Nasıl mı?

Şöyle: Bilet fiyatlarında indirim yapan Şirket, Boğaz'da ev yaptıranlara üç yıl geçerli pasolar verdi, bu kadarla da kalmadı, inşaat malzemelerini de kendi araçlarıyla ücretsiz taşıdı; yazlığa Boğaz'a gidecek olanların eşyalarını kendi araçlarıyla parasız nakletti. Hattâ yaz-kış Boğaz'da oturmayı özendirmek için de Kandilli'de bir ilkokul, Altınkum'da bir plaj, Sarıyer'de "Canlı Balık" adlı bir lokanta açtı. Bu arada, zaman zaman el ilânları bastırarak Boğaz'da evi olup da satanların ya da kiraya vermek isteyenlerin ilânlarını bedava yayımladı:

* Bebek'te, General Arifî'ye ait, 4 odalı yalı. Aylığı 14 liradan.

* Rumelihisarı'nda, mobilyasız 10 odalı ev. Aylığı 20 liradan.

* Emirgân'da mobilyasız, 10 odalı ev. Aylığı 15 liradan... diye.

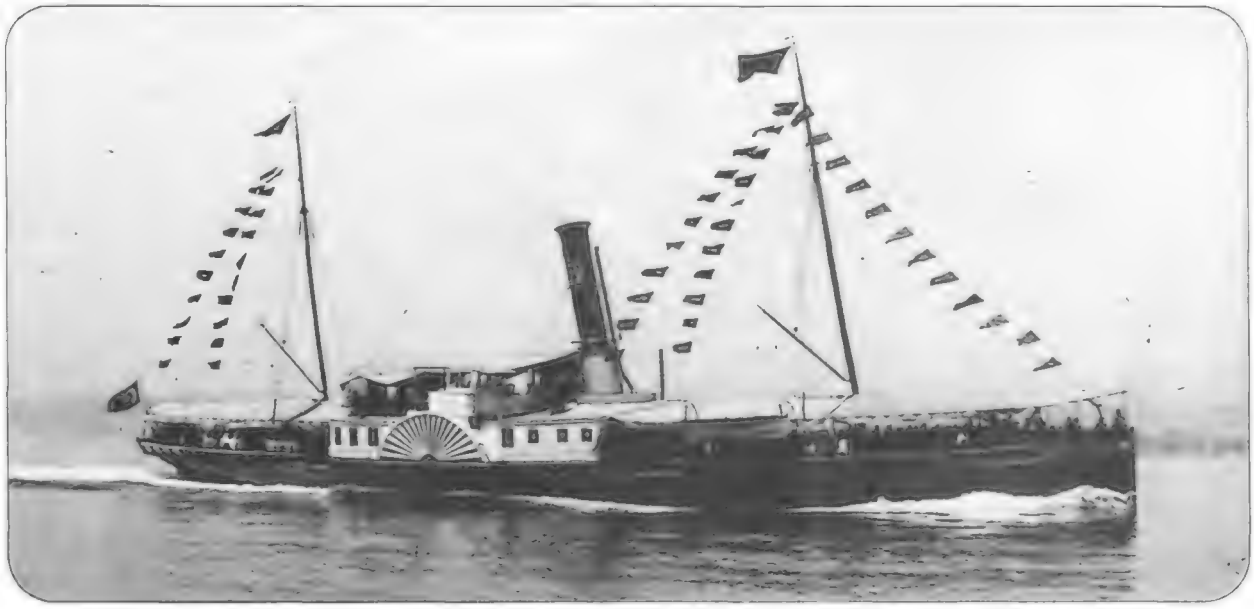

Şirket-i Hayriye'nin 44 numaralı İntizam *vapuru, yolcusunu doldurmuş, Boğaz postasını yapıyor. (Fotoğraf: Ali Sami Bey)*

Akla gelebilecek hiçbir özendirme ve halka sağlanacak kolaylık yoktu ki Şirket uygulamasın.

Yaz aylarında, mehtaplı gecelerde "Halas" ya da "Altınkum" gibi büyük vapurlarla sazlı-cazlı, yemeli-içmeli Boğaz seferleri yapılırdı. Söyleyen, o günlerin en büyük seslerinden Denizkızı Eftalya, çalanlar da daha çok Kemanî Sadi ve seçkin saz arkadaşları oluyordu. Bazı yaz günleri de Çınarcık'a, ya da bir başka Marmara kasabasına günü birliğine gezi seferleri düzenleniyordu. Kaliteli, ama ucuz büfe, sürekli çalan cazbant, edilen danslar, izlenen eğlenceler, sefere katılanları fazlasıyla memnun ediyordu. 1930'larda, Atatürk Türkiyesi'nin mutlu insanlarıydı onlar.

Denizkızı Eftalya Mehtap Gezisinde

Hele bir seferinde eşi görülmemiş öyle bir eğlence düzenlendi, ki bütün Boğaz halkı günlerce bundan söz etti. Denizkızı Eftalya ile saz arkadaşlarının üzerinde yer alacağı dubayı yavaş yavaş küçük bir vapur çekecek, eğlenceye katılanlar da vapurlarla bu eşsiz konseri yakından izleyeceklerdi. Bir zeybek takımı ile Darülbedai oyuncularından ünlü Hazım Körmükçü'nün de bizzat bu mehtap şenliğine katılacağı ilân edilmişti. Şirket üç vapurunu donatmış, belki gerekebilir düşüncesiyle iki vapurunu daha hazırlamıştı. Biletler, sadece 37.5 kuruş olacaktı.

Halk, bu çok ucuz mehtap safasına öylesine büyük bir rağbet gösterdi ki, sonunda tam 14 vapur birden kalktı! Kafile, salın etrafında yer alarak Bebek'ten önce Kanlıca'ya, oradan Yeniköy'e, sonra Beykoz'a ve en son olarak da Büyükdere koyuna kadar gitti.

Halk, kıyıda ellerinde renkli fener ve meşalelerle vapurları karşılıyor, sonra da kayık ve sandallarına atlayarak vapurların arasında, salın yanında eğlenceye katılıyordu. Salın üzerinde zeybekler oyunlar gösteriyor, Hazım şarkılar söylüyordu, ama hepsinden güzeli fasıl heyetinin çalıp söylemesiydi. Denizkızı Eftalya'nın çınlayan sesine bülbüllerin şakımaları karışıyordu ki, Boğaz'da böylesi görülmüş, işitilmiş değildi.

Yazları Köprü'den Şirket vapuruna binerek Küçüksu plajına gidenler para vermeden plaja girer, güneşlenir, yüzer, deniz havası alır, hattâ para vermeden bir de gazoz içerek akşama yine aynı vapurla evine geri dönerdi. Bütün bunlar, alınan tek bir vapur biletiyle sağlanıyordu!

Yaz akşamlarında, Çamlıca'dan dönenlerin kalabalıktan şikâyet etmemeleri için, Üsküdar iskelesinde daima bir ya da iki vapur birden hazır bekletilirdi. Bunlar, belki küçük, basit, önemsiz şeylerdi, ama aslında İstanbul halkının o zamana kadar görmediği büyük şeylerdi.

Şirket'in Usta Kaptanları

Şirket'in kaptanları da kaptandı hani... Hepsi de Boğaz yolcuları tarafından iyi tanınan, sayılan, sevilen kimselerdi. Önceleri Kozma, Arnavutköylü Konstantinidi, İstefanoviç, Macaroviç, Niko, daha sonraları Beykozlu Rıza Ömer, Hayri, Sezai, Tahsin, Ziya, Fehmi, Şeref Efendi Kaptanlar hepsi de mesleklerinin ustası, renkli kişiliklerdi. Hemen hepsi de genç yaşta girdikleri Şirket'ten, 40-45 yıl aralıksız hizmet ettikten sonra emekli olarak ayrılmışlardı.

Karadenizli bazı yelken gemisi

kaptanları Hüseyin Hâki Efendi'ye işe alınmak için başvuruda bulundukları zaman, o "Ben can taşıyorum. Emniyet ve itimadımı haiz olmayanları kullanamam" diye hep geri çevirmişti. İngiliz asıllı bir George Kaptan vardı ki, suda martı görse yolunu değiştirirdi.

Boğaz halkı Şirket kaptanlarının maharetini öve öve bitiremezlerdi. Dendiğine göre bazı hanımlar yalının penceresinden tepsi içinde kahve uzatırlardı da, kıyıya ustalıkla sokulan kaptan uzanarak fincanı dökmeden içeriye alıverirdi! Gürcü asıllı Tirebolulu İbrahim Kaptan, bu işin gerçek ustası olmuştu.

Bir Cumhuriyet Bayramı'nda kıyıda bekleyen şirket vapurları. (Fotoğraf: Selahattin Giz)

Ya da yalıdan uzatılan bir tepsi baklava vapurdakiler tarafından alınır, sonra içerde pay edilirdi. Kadri Kaptan'ın yetiştirmesi Sezai Kaptan, bir seferinde ipe bağlayarak iskele ile vapurun arasına sarkıttığı yumurtanın üzerine yanaşmış, yine de yumurtayı çatlatmamıştı!

Eskiler, "Boğaziçi'nde iyi bir kaptan olmak için, uzun yıllar bu sularda mavnacılık yapmak gerek!" diyerek, ters akıntıları, şiddetli sağnakları olan böyle bir boğazda gemi kullanmanın zorluğunu belirtirlerdi. Yılların tecrübesi, Şirket kaptanlarını pişirmiş, ustalaştırmış, olgunlaştırmıştı. "Kaptanın kaptan olması için 40 fırın ekmek yemek gerek" sözü, Boğaz kaptanları için söylenmişti sanki...

67 baca numaralı Kalender *vapuru.*

Şeref Kaptan'ın kıyıdaki çocukları düdük çalarak selamlamasının giderek sıklaşması üzerine Şirket vapurunun geldiğini gören çocukların, özellikle Ortaköy'deki Galatasaray ve Kabataş Lisesi öğrencilerinin, eğer teneffüstelerse hep bir ağızdan "Kaptan düdük! Kaptan düdük!" diye bağırışmaları neredeyse Boğaz'ın vazgeçilmez geleneklerinden biri haline gelmişti. Bu eski ve köklü vapurculuk şirketi İstanbul halkı tarafından her zaman takdir edilmiş, sevilmiş ve örnek olarak gösterilmişti. Ama yabancı kuruluşların, bu arada Türk şirketlerinin de devletçilik anlayışı içinde birer ikişer satın alınmaya başlanmasından sonra, en sona kalanlardan biri Şirket-i Hayriye oldu. Şirket, zaman zaman uzatılan imtiyaz süresi sayesinde, 1940'lı yılların ortaklarına kadar 93 yıl boyunca aralıksız olarak varlığını sürdürmüştü.

Şirket-i Hayriye, 1 Temmuz 1944 günü, bütün vapurları, Hasköy'deki fabrikası ve taşınabilir bütün mallarıyla o zamanın parasıyla, 2.5 milyon liraya Münakalât Vekâleti tarafından satın alındı. Filosundaki vapurlar ve mal varlığı Devlet Denizyolları ve Limanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, Şehir Hattı İşletmesi'ne devredildi. 24 Ocak 1945 günü de 4517 sayılı kanunla Şirket-i Hayriye adlı bu örnek kuruluş fiilen ortadan kalkmış oldu.

İlk iş olarak sarı bacasındaki numaralar kaldırılıp, yerine Denizyolları'nın beyaz bir kuşak üzerindeki ay-yıldızlı, çift çapalı arması kondu. Baca numaraları da dörtköşe, büyükçe bir plâkaya yazılarak kaptan köşklerinin dış yanlarına yerleştirildi.

Eski Boğazlılar, yeni işletmenin asla Şirket-i Hayriye'nin yerini tutamayacağını daha baştan söylediler. Yenisinin, eskisini çok aratacağını önceden bildiler. Yine aynı vapurlar, aynı personel hizmet verdi Boğaz yolcularına... Ama...

... Sanırız, eski Boğazlılar haklı çıktılar

Şirket'in Tüm Vapurları

Şirket-i Hayriye'nin filosunda, 93 yıl boyunca 77 vapur yer aldı. Bu vapurların hepsi de buhar kazanlı istimli teknelerdi.

* İlk 25'inin teknesi ahşap, ondan sonrakiler saçtı. Başlangıçtakiler yandan çarklıydı (Y.Ç.), daha sonrakiler ise uskurlu olarak yaptırıldı. Küçük olanlar tek (1 usk.), büyük olanlar çift uskurluydu (2 usk.)
* 26 ve 27 ve 77 numaralı olanlar araba vapuruydu (A).
* 28, 29, 30, 31, sonra da 55 ve 56 numaralı olan vapurlar İngiltere'de yaptırılmış, sonra parçalar halinde getirilerek Hasköy'deki tersanede monte edilmişti.
* 75 ve 76 numaralı olan iki eş vapurun ise tamamı Hasköy'de inşâ edildi; Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın "Nimetullah" adlı yatının buhar makineleri yerleştirildi.
* 77 numaralı küçük vapur ise önceleri Haliç Şirketi'nin vapuru iken bir borçtan ötürü Şirket-i Hayriye'ye bırakılmıştı. Hasköy'de dizel motor takılarak küçük bir araba vapuru haline getirildiyse de ancak bir yıl kadar çalıştırılabildi.

Şirket-i Hayriye'nin 1339/1923 yılına ait bir tarifesi

No	Adı	İnşa yılı	İnşa yeri	Y.Çark Uskur	Gros ton	Boyu (m.)	Eni (m.)	
1	Rumeli	1853	İng.	Y.Ç.	188	46.4	9.8	10 yıl çalıştı
2	Tarabya	1853	İng.	Y.Ç.	188	46.4	9.8	10 yıl çalıştı
3	Göksu	1853	İng.	Y.Ç.	188	46.4	9.8	10 yıl çalıştı
4	Beylerbeyi	1853	İng.	Y.Ç.	188	46.4	9.8	10 yıl çalıştı
5	Tophane	1853	İng.	Y.Ç.	188	46.4	9.8	10 yıl çalıştı
6	Beşiktaş	1853	İng.	Y.Ç.	188	46.4	9.8	10 yıl çalıştı
7	İstinye	1857	İng.	Y.Ç.	140	41.1	6	7 yıl çalıştı
8	Bebek	1857	İng.	Y.Ç.	140	41.1	6	Hizmet teknesi oldu
9	Kandilli	1857	İng.	Y.Ç.	140	41.1	6	7 yıl çalıştı
10	Beykoz	1857	İng.	Y.Ç.	140	41.1	6	10 yıl çalıştı
11	Anadolu	1857	İng.	Y.Ç.	140	41.1	6	8 yıl çalıştı
12	Kabataş	1860	İng.	Y.Ç.	170	42	4.4	15 yıl çalıştı
13	Galata	1860	İng.	Y.Ç.	170	42	4.4	32 yıl çalıştı
14	Büyükdere	1860	İng.	Y.Ç.	170	42	4.4	29 yıl çalıştı
15	Beyazıt	1863	İng.	Y.Ç.	–	–	–	35 yıl çalıştı
16	Büyükada	1863	İng.	Y.Ç.	–	–	–	35 yıl çalıştı
17	Bahariye	1865	İng.	Y.Ç.	–	–	–	40 yıl çalıştı
18	Asayiş	1865	İng.	Y.Ç.	–	–	–	54 yıl çalıştı
19	Seyyar	1869	İng.	Y.Ç.	–	45.7	5.8	44 yıl çalıştı
20	Terakki	1869	İng.	Y.Ç.	–	45.7	5.8	40 yıl çalıştı
21	Sürat	1869	İng.	Y.Ç.	–	45.7	5.8	40 yıl çalıştı
22	Tayyar	1869	İng.	Y.Ç.	–	46.2	5.4	34 yıl çalıştı
23	Azimet	1870	İng.	Y.Ç.	–	31.7	5.4	45 yıllıkken battı
24	Rahat	1870	İng.	Y.Ç.	–	31.7	5.4	41 yıl çalıştı
25	Selâmet	1870	İng.	Y.Ç.	–	31.7	5.4	45 yıl çalıştı
26	Suhulet (Arb. V.)	1871	İng.	Y.Ç.	555	45.7	8.5	89 yıl çalıştı
27	Sahilbent (Arb. V.)	1871	İng.	Y.Ç.	341	45.7	8.5	96 yıl çalıştı

No	Adı	İnşa yılı	İnşa yeri	Y.Çark Uskur	Gros ton	Boyu (m.)	Eni (m.)	
28	Meymenet	1872	İng.	1 Usk.	30	–	–	33 yıl çalıştı
29	Nüzhet	1872	İng.	1 Usk.	30	–	–	33 yıl çalıştı
30	Refet	1872	İng.	1 Usk.	30	–	–	33 yıl çalıştı
31	Amed	1872	İng.	1 Usk.	30	–	–	33 yıl çalıştı
32	Meserret	1872	İng.	Y.Ç.	230	48.7	6.1	1905'te yandı
33	Nusret	1874	İng.	Y.Ç.	230	48.7	6.1	Tahrip edildi
34	Gayret	1872	İng.	Y.Ç.	230	48.7	6.1	1915'te batırıldı
35	İşgüzar	1881	İng.	1 Usk.	–	–	–	49 yıl çalıştı
36	Mirgün	1881	İng.	1 Usk.	–	–	–	29 yıl çalıştı
37	İhsan	1890	İng.	Y.Ç.	244	50.2	6.4	Savaşta torpillendi
38	Şükran	1890	İng.	Y.Ç.	244	50.2	6.4	25 yıl çalıştı
39	Neveser	1890	İng.	Y.Ç.	287	52.4	6.8	Mayına çarptı
40	Rehber	1880	İng.	Y.Ç.	287	52.4	6.8	1915'te batırıldı
41	Metanet	1893	İng.	Y.Ç.	230	–	–	1916'da batırıldı
42	Resanet	1892	İng.	Y.Ç.	230	–	–	Savaşta terkedildi
43	İkdam	1894	İng.	Y.Ç.	244	50.2	6.4	Tahrip edildi
44	İntizam	1894	İng.	Y.Ç.	244	50.2	6.4	Tahrip edildi
45	Resan	1895	İng.	Y.Ç.	240	50.2	6.4	1916'da batırıldı
46	Rüçhan	1895	İng.	Y.Ç.	240	50.2	6.4	1916'da batırıldı
47	Tarz-ı Nevin	1903	İng.	1 Usk.	144	30.6	5.8	64 yıl çalıştı
48	"Dilnişin"	1903	İng.	1 Usk.	144	30.6	5.8	64 yıl çalıştı
49	Hale	1904	İng.	Y.Ç.	184	30.6	5.9	Tahrip edildi
50	Seyyale	1903	İng.	Y.Ç.	184	30.6	5.9	21 yıl çalıştı
51	Süreyya	1905	İng.	1 Usk.	116	30.4	5.8	63 yıl çalıştı
52	Şihap	1905	İng.	1 Usk.	116	30.4	5.8	62 yıl çalıştı
53	İnşirah	1905	İng.	1 Usk.	255	38.4	7.2	62 yıl çalıştı
54	İnbisat	1905	İng.	1 Usk.	255	38.4	7.2	62 yıl çalıştı
55	Bebek	1905	İng.	1 Usk.	65	21	4.8	62 yıl çalıştı
56	Göksu	1905	İng.	1 Usk.	65	21	4.8	62 yıl çalıştı
57	Tarabya	1906	İng.	1 Usk.	122	30.4	5.9	61 yıl çalıştı
58	Nimet	1906	İng.	1 Usk.	122	30.4	5.9	61 yıl çalıştı
59	Kamer	1906	İng.	2 Usk.	327	41.2	7.3	61 yıl çalıştı
60	Rağbet	1907	İng.	2 Usk.	328	41.2	7.3	60 yıl çalıştı
61	Sultaniye	1909	Fran.	2 Usk.	521	44.2	7.3	1916'da batırıldı
62	Hünkâr İsk.	1909	Fran.	2 Usk.	521	44.2	7.3	Tahrip edildi
63	Sütlüce	1909	Fran.	2 Usk.	521	44.2	7.3	68 yıl çalıştı
64	Küçüksu	1910	Fran.	2 Usk.	581	44.2	7.3	78 yıl çalıştı
65	Sarayburnu	1910	İng.	2 Usk.	434	46	7	83 yıl çalıştı
66	Boğaziçi	1910	İng.	2 Usk.	433	48.8	7.9	83 yıl çalıştı
67	Kalender	1911	İng.	2 Usk.	453	46.4	7.9	73 yıl çalıştı
68	Güzelhisar	1911	İng.	2 Usk.	453	46.4	7.9	82 yıl çalıştı
69	Hüseyin Hâki	1911	Fran.	2 Usk.	567	47.4	7.6	72 yıl çalıştı
70	Ziya	1911	Fran.	2 Usk.	567	47.4	7.6	82 yıl çalıştı
71	Halâs	1914	İng.	2 Usk.	588	49	7.9	Özel yat oldu
72	Üsküdar	1927	Alm.	1 Usk.	148	33.1	6.6	1958'de battı
73	Rumelikavağı	1927	Alm.	1 Usk.	148	33.1	6.6	Yüzer restoran oldu
74	Altınkum	1929	İng.	2 Usk.	415	46	7.6	55 yıl çalıştı
75	Kocataş	1937	Hasköy	1 Usk.	157	33	6.6	47 yıl çalıştı
76	Sarıyer	1938	Hasköy	1 Usk.	157	33	6.6	Yüzer restoran oldu
77	Kabataş Arb. V.	1910	Holl.	1 Usk.	61	–	–	1 yıl çalıştı

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

KAHİRE'DE BASILAN MİLLÎ MÜCADELE HALK RESİMLERİ

Mustafa Kemal Paşa çalışma masasında Osmanlı ordusunun savaş mevzilerine hücumu üzerinde çalışıyor. Arkadaki levhada "Nasrun minallahi ve fethin karib" ayeti yazılı.

Halide Edip Hanım kahraman Mustafa Kemal Paşa'ya büyük zaferi ve kurtuluşu müjdeliyor

Halife Abdülmecid Efendi'nin Osmanlı devlet naipleri ve İslâm alemi elçileri huzurunda hilâfet makamını devraldığını ilân etmesi.

Şark kahramanı Mustafa Kemal Paşa savaş meydanında ordularını harekâtını gözetliyor.

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde

CHP'nin Lâiklik Politikasındaki Değişim

HÜRRİYET KONYAR

1946'da başlayan çok partili hayata geçiş sürecinde muhalif kesimler, CHP'nin o zamana dek uyguladığı laiklik politikasına karşı eleştiriler getirmeye başlarlar. Muhalif kesime göre, uygulanan bu laik politikayla, hükümetin vatandaşların dinî hayatına müdahale ettiğini ve bu politikanın din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılma kisvesi altında yapıldığını ileri sürüyorlardı.[1] Ayrıca dini düşüncenin kanunların düzenlemesine tabi olmaması gerektiğini ve din özgürlüğünün diğer insan hak ve özgürlükleri gibi tanınmasını istiyorlardı. CHP'nin uygulamalarını vicdan özgürlüğüne aykırı buluyorlar, Türk halkının Müslümanlığını hiçe saydığını ve "din"e önem vermediğini, dine karşı düşmanca uygulamaların komünizme giden yol olduğunu ve İslâmiyet'in gelişmeye engel olmadığını söyleyerek Batılılaşma politikasına karşı çıkıyorlardı. Getirdikleri dinî talepler arasında Haccın vatanî bir görev türünden dinsel bir görev olduğu ve yapılmasının gerektiği, dinsel eğitimin bulunmaması nedeniyle bir ahlâk bunalımının yaşandığı ve bunun için de dini eğitim kurumlarına ihtiyaç olduğu, ayrıca İmam Hatip Okulları'nın yeniden açılması gerektiği, bir İlâhiyat Fakültesi'nin kurulması, din okullarının yönetiminin Diyanet İşleri Reisliği'ne bırakılması ve ezanın yeniden Arapça okunması vardır.[2]

Laikliğe karşı olan İslâmcı kesimin dışında kalan daha ılımlı kesimlerin taleplerinde muhafazakârlarınkilerle uyuşanlar da vardır. Ancak bunlar din özgürlüğünü insan hak ve özgürlükleri içinde saydıklarından devletle din arasındaki ayırımı kabul etmektedirler. Ilımlı olan bu kesim de devletin dinî işlere karışmaması gerektiğini düşünmekte, "din"in devletin kontrolünde olmasına karşı çıkmaktadırlar. Bu durum onlara göre laiklik anlayışına ters düşmektedir. Din işlerinin fertlere ve özel cemiyetlere bırakılmasının daha doğru olacağını, İslâmiyet'in halen Türk toplumu için çok fazla önem taşıdığını, devletin toplumun İslâmî inançları konusunda daha yumuşak olması gerektiğini ve bu durumun da devleti yıpratmayacağını, aksine karşıt gruplara daha kolay karşı koyabileceğini belirtmişlerdir.[3]

Muhalefetin bu eleştirilerine karşılık CHP iktidarı, ilk başlarda koyu bir laisizm taraftarıdır. Laiklik konusunda çok hassastırlar. Din alanında verilen en ufak taviz, cumhuriyet ilkelerine karşı işlenmiş bir ihanettir. Ayrıca bu kesimlere verilecek herhangi bir tâvizin bu kesimleri toplumu idareye kadar giden yeni taleplere yönlendireceğini düşünüyorlardı. İslâm dininin inanç düzeyinde kalmasını isterlerken, dinin topluma müdahalesine karşı çıkıyorlardı. Devletin din karşısındaki üstün konumunun İslâm dünyasında modernleşme girişimlerinin olmaması nedeniyle ilerleyebilmek için gerekli olduğunu savunuyorlardı.[4]

Ancak daha sonra CHP içinde de görüş ayrılıkları başlamıştır. Bir kısım CHP'liler, "din"in biraz daha liberalleşmesi gerektiğini savunup, din teşkilâtının devlet bünyesinden çıkarılarak millete mâl edilmesi gerektiğini belirtirken, diğer bir kısım CHP'liler ise, bu görüşe karşı çıkarak dinde bir reformun gerekli olduğunu kabul etmekle birlikte asıl gerekli olanın dini bir ıslahat değil, dinin kültürel boyutunda bir değişim olma-

Dr. Hürriyet Konyar, İ.Ü. SBF Siyaset Bilimi Anabilim dalında öğretim görevlisidir.

sı gerektiğini belirtiyorlardı.[5]

CHP içinde başlayan bu görüş ayrılıkları, partinin 1947'deki 7. Kurultayı'nda benimsenen yeni laiklik politikası ile son buldu. Kurultayda devrimci görüş benimsenerek, dinde bazı kültürel reformların yapılması kabul edilmiştir. Bu anlayış çerçevesinde benimsenen yeni politika şöyledir:

"Partimiz devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usüllerin, muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet amili görür. Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılamaz."[6]

CHP'nin 7. Kurultayı'nda benimsediği yeni laik politikanın dikkati çeken en önemli tarafı, "dini inancın bir vicdan işi olması dolayısıyla her türlü taarruz ve müdahaleden korunması" ilkesini getirmiş olmasıdır. Bu ilkenin temelinde "muhalefetin dini suistimal etmesi" durumunda "din, devletin koruyuculuğu" altında olacaktır anlayışı bulunduğunu söyleyebiliriz.

CHP, benimsediği bu yeni politikayı hukuksal alanda da somutlaştırmıştır.[7] 1949'da Ceza Kanunu'nda yaptığı değişiklikle Anayasanın laiklik ilkesine aykırı olan, devletin sosyal, ekonomik, politik, hukuksal nizamlarını kısmen de olsa din esaslarına göre değiştirmeyi güden eylemleri suç kabul etmiştir.[8]

CHP, bu yeni politikanın ardından muhalefetin bazı taleplerini de karşılama yoluna giderek dini alanda kültürel reformlar yaptı. 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı, okul dışı din eğitimi için bazı yeni temel ilkeleri kabul etti. 1948'de hacca gideceklere döviz izni verildi. 1949'da seçmeli din dersi ilkokullarda okutulmaya başlandı. Haziran'da Ankara'da İlâhiyat Fakültesi kurulmasını öngören bir kanun meclisde kabul edildi. 1950'de İmam Hatip Kursları okullara dönüştürüldü.[9]

CHP'nin bu dönemde bazı dinî taleplere cevap vermesi durumunu büyük bir oy potansiyeli sağlamış olan muhalefetin İslâmî yanı ağır basan yerel unsurlarının bu gücünden yararlanmayı hedeflemek olduğunu söyleyebiliriz.[10]

CHP'nin bu dönemde başlatmış olduğu yeni laiklik politikasının düşünsel temellerini partinin yayın organı olan Ulus gazetesinden daha ayrıntılı izlemek mümkündür.

Ulus gazetesinde yer alan düşünceler, bu dönemde başlayan dini eğitim talepleri karşısında devlet ile din ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesine yönelmiştir. Ancak bu ilişkiler yeniden değerlendirilirken ortaya konulan yeni ilişki 7. Kurultay'da benimsenen yeni politika doğrultusundadır. Gazetedeki yazılarda şu yorumlar göze çarpmaktadır: "...Laiklik gerçek manâsıyla vicdan ve dini kanaat hürriyetinin tek sağlam garantisidir. Bu hürriyet inan, amel, telkin hürriyetleri gibi birbirine bağlı üç hakkı ihtiva eder. Bunların gerçekleşmesi için yalnız devletin bu haklara karışmaması yetmez. Bir yandan sahiplerinin bu hakları kullanmaları imkanlarını hazırlarken diğer yandan başkaları tarafından bu hürriyetlere yapılacak müdahaleleri ve bunların kötüye kullanılmasını önlemesi de lâzımdır. Dini telkin hürriyeti ..ana babanın -bilhassa henüz rüşte ulaşmayan- çocuklarının dini kanaatleri üzerinde serbestçe müessir olmaları hakkını tesis eder. Gerek bu bakımdan, gerek amel ve ibadet hürriyetinin gerçekleşmesi hesabına, din öğretimi serbestisiyle yetecek derecede din hizmetlerini görecek elemanların yetiştirilmesi her memleket için bir ihtiyaçtır. Ancak gerek bu ihtiyacın karşılanmasında, gerek bu hakların kullanılmasında ana kanunların çizdiği çerçeveye bağlı kalmak da bir zarurettir... En ileri hür demokrasilerde de devlet kanunu fert değil, cemiyet için dinin emrinden önce gelir. Ana kanunların devlet için tehlikeli, emniyet, ahlâk ve âmme intizamına aykırı sayarak menettikleri işler, bir ibadet veya bir dini kanaatin ifadesi halinde yapılmakla caiz veya makbul bir hal alamazlar. Devlet nizamıyla ilgili bütün meselelerde olduğu gibi, din işlerinde de devletin murakabe hakkı bundan doğar... Din öğretiminin, devlet murakabe ve kontrolüne tabi olarak genel eğitim ve öğretim kanunları çerçevesinde teşkilâtlandırılması bir zarurettir... CHP meclis grubunun prensip kararı, memleket ihtiyacını karşılayacak kadar din hizmetleri görecek elemanlar yetiştirilmesi imkânını sağlıyor. Devletin bu işteki rolünü kanuni esasların gözetilmesini temin edecek umumi bir murakabe görevine hasretmekle laiklik prensibini her türlü ihlâl ihtimalinden koruyor. Kursları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlamakla bu murakabenin öğretim işlerinde yetkili, teknik bilgi ve imkâna sahip bir devlet organı tarafından yapılmasını temin ediyor. İmam Hatip olarak yetişeceklerin ortaokul mezunları olmasını şart koşmakla, ileride din hizmetlerini göreceklerin aydın ve ileri fikirli vatandaşlardan ayrılması imkânını hazırlıyor."[11]

"Devlet, siyasi birliğin hukuki ifadesidir. Bu bakımdan dinin devlet, devletin de din işlerine karışmaması esastır. Yalnız laikliği benimseyen bir devletin ayrıca vicdan hürriyetini yani herhangi bir kimsenin dini inançlarından dolayı takip ve muahezeye uğramamasını sağlaması da

şarttır. Nitekim bütün modern anayasalar gibi bizim Anayasamız da bu teminatı ihtiva etmektedir. Vicdan hürriyeti söz, hareket, yazı veya ibadet şeklinde belirmedikçe zaten dokunulmaz bir cevherdir... Devletin bütün dikkati vicdan hürriyetini sağlamaktan ziyade onun kötüye kullanılmasını önleme esası üzerinde toplanır... Devletin din öğretimi işleriyle alâkasında da aynı düşüncelere uyulması bir zarurettir... CHP meclis grubunun son kararlarına hakim olan düşüncede din öğretiminde hür dilek ve resmi ile hususiyi birbirinden kesin olarak ayırma esasıdır."[12]

Ulus, İlâhiyat Fakültelerinin kurulmasını da bu bağlamda şöyle yorumlamaktadır:

"Yüksek din öğretiminin muhtar üniversite bünyesi içinde kurulacak bir fakültede yapılması laiklik prensibimize de uygun düşmektedir. Böylece bir yandan hükümetin genel murakabe göreviyle yetinip, din öğretimine karışmaması sağlanmış, diğer yandan bu vakte kadar çeşitli sebeblerle ihmale uğramış bulunan din bilginlerinin yetiştirilmesi işi en yetkili ve ehliyetli bir organa tevdi edilmiş oluyor... İlâhiyat Fakülteleri insanlığın en derin ihtiyacını teşkil eden bir konuyu sosyal değeri ve yüksek mahiyetiyle esaslı bir ilim halinde tetkik imkânını sağlayacaktır."[13]

Ulus'a göre İslâm dininin uygulama alanında da devletin müdahalesine ihtiyaç vardır. Çeşitli dini hizmetleri görecek bir kurumun bulunması gerekmektedir. Batılı devletler bu ihtiyacı dini bir cemaat ile karşılarken İslâmiyet'in böyle bir kuruluşu yoktur. Bunu karşılayacak organ ise devlet kuruluşu olmaktadır.

"...Türkiye'de bir İslâm cemaat teşkilâtının kurulması ve bir inkılâbı tehlikeye düşürmeyen bir kusursuzlukla işlemesi için pek uzun yıllar lâzımdır. Bugün din işlerini güden ve

çeviren resmi makam ortadan kaldırılırsa İslâm cemaati başıboş bir yığın gibi mezhep ve tarikat kavgaları içinde dağılır. Ve perişan olur."[14]

Bu dönemde ortaya çıkan dini eğitim talepleri doğrultusundaki lâik tartışmalar *Ulus* gazetesinde devletin din karşısındaki konumunun yeniden değerlendirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Bu konuda yapılan değerlendirmelerde, dinin bir vicdan meselesi olarak ele alındığında buna karşı yapılacak suistimallerde devletin her türlü müdahale hakkının doğduğu kabul edilmektedir. Devlet bu müdahalelerle dinin bu konumunu korumaya çalışmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni boyut, devletin dini eğitim konusunda müdahalede bulunması ile pratik kazanır. Ayrıca gazetede savunulan bir başka görüşte de devletin dine müdahalesini gerektiren sebebler arasında dinin Batı'daki gibi kendiliğinden oluşmuş ve dinî hizmet veren bir kuruma sahip olamayışı devleti bu müdahaleye, bu hizmeti verecek tek kurum olma durumuna sokmaktadır.

Ulus gazetesinde devletin din karşısındaki bu yeni durumuna karşılık, dinin toplumdaki yeni işlevinin nasıl olması gerektiği de yeniden değerlendirilmiştir: "...Din ancak gerçek kişilerin vicdan hürriyetiyle ilgili bir inanç işidir. Müşterek dini kanaatin sosyal bir kıymet olarak korunması düşüncesinin, din ve devlet işlerinin birbirine karıştırılmasıyla hiçbir ilgi ve münasebeti yoktur."[15]

"...Laikliğin dinsizlikle hiçbir ilgisi yoktur. Aksine bu prensip, dini günlük politikanın ve kötü ihtirasların aleti derekesine düşürmekten kurtarıp, ona ferdi vicdanlarda lâyık olduğu mahremiyet ve hürmeti sağlama hedefini güder."[16]

Ulus gazetesi, laiklik prensibi ile dinin, bireyin vicdanı ile sınırlandığını ifade ederken, dinin siyasete karışmasının getireceği dini sakıncaları da şöyle ifade etmektedir: "...Siyasi bir partinin demokrat bir cemiyet bünyesinden kanun korkusunu kaldırıp yerine Allah korkusunu koyacağını iddia etmesi kadar sakim bir

zihniyet -en hafif bir tarzda- başka nasıl izah edilebilir? Bence bu iddia her şeyden evvel bizzat kendilerinde Allah korkusu olmadığını ispatın ta kendisidir. Çünkü ruhunda Allah korkusu veya Allah'a hürmet hissi bulunan bir adam, içinde en ulvisinden suflisine kadar her türlü beşeri dava bulunan içtimai hayatta Allah'ı ve adını politika vasıtası yaparak hıpralamak cüretini asla kendisinde bulamaz."[17]

Siyasi açıdan sakıncaları da şöyle ifade ediliyor: "...Bu geçirdiğimiz tehlike ve yaşadığımız faciadır ki dini siyasete alet etmenin vatana, vicdana ve Allah'a bir hıyanet olduğu kanaatini bizim neslimize vermiştir."[18]

Ulus gazetesinde İslâmiyet, sadece bireyin vicdanıyla sınırlı değildir. İlâhiyat Fakültelerinin kurulmasına izin verilerek bilimin inceleme konuları arasına da girmektedir: "Yüksek din öğretiminin muhtar üniversite bünyesi içinde kurulacak bir fakültede yapılması laiklik prensibimize de uygun düşmektedir... İlâhiyat Fakültesi insanlığın en derin ihtiyacını teşkil eden bir konuyu sosyal değeri ve yüksek mahiyetiyle esaslı bir ilim halinde tetkik imkânını sağlayacaktır. Bu müesseseler yalnız müftüler ve vaizler yetiştirmekle kalmayacaktır. Müslümanlığı hurafelerin ve iptidai telkinlerin tesirinden kurtaracak değerli din adamları ile büyük müçtehidlere fikri gıdalarını adı geçen fakültelerin bilgi ve iman havasından toplayacaklardır."[19]

Dini toplumsallaştıran olgulardan biri de dinin toplumsal ahlâkı belirlemesidir. *Ulus* gazetesinde bu konuda iki farklı yaklaşım görülmektedir. Birisinde dinin toplumsal değerleri belirleyen en önemli olgu olduğu kabul edilirken, diğerinde ise dinin toplumsal değerlerin belirleyicisi olamayacağı kabul edilmektedir: "Bugün için dinin bir siyasi nizam düsturu olarak değil, fakat insanın insanlık kıymetlerini ihraz edebilmesi için zaruri bir terbiye vasıtası olarak müspet bir rol oynadığına kaani bulunuyoruz... Din bugün için bir vakıadır. Bir manevi ihtiyacın karşılığıdır... Dinin mevcudiyet sebebi ferdin ve cemiyetin aynı zamanda ıslahıdır. Din, ferdi insanlaştırmak ve cemiyetleri insanlara layık bir hale getirmek arzusundadır. Din müessesesinin cemiyet için faydalı bir istikamette devamını temin kaygısı... camianın manevi huzurunun ve ferdlerin insanlık kıymetlerini muhafaza yollarını arayan layik devletlerde tezahür eder."[20]

"...Çocuğun manevi terbiyesini yapacak olan içtimai ve milli atmosferdir... Ahlâk bakımından çocuğu yaşadığımız devrin kültür kıymetleriyle beslemek lâzımdır. Halbuki din, insan sevgisini öne sürmez. İnsanlar birbirlerini din telâkkilerine göre aşağılık veya üstünlük derecelerine göre mütelâa ederler. İnsanlığın en büyük vasfı, insanların birbirlerini eşit haklara sahip hür fertler olarak sevmeleridir. Bunu ne sınıf şuuru, ne de din şuuru tahakkuk ettirememiştir."[21]

Ulus gazetesinde daha sonraki yıllarda batıcı olan kesimin de dinin bu toplumsal rolünü onayladığı görülmektedir: "...Din ilerlemeye engel değildir... Medeniyetçilik dinsizlik değildir... Din bir siyasi faktör olarak rolünü kaybetmiş değildir... Din terbiyesi ve telkini laikliğe aykırı değildir... Modern ilim dine karşı değildir... Modern felsefe dine karşı değildir."[22]

Gazete, dinin toplumdaki işlevini bu dönemde yeniden değerlendirirken, dinin toplumdaki temel işlevinin bireyin vicdanındaki inanç olarak belirtmektedir. Dinin bu dönemde işlevsellik kazandığı yeni alan, bilimin inceleme konularından birini oluşturuyor olmasıdır. Diğer yandan dinin toplumsal işlevi olan ahlaki alandan soyutlanarak, bağımsızlaşması gerektiği de tartışılmaktadır.

Ulus gazetesinde tartışılan bir diğer konuda laiklik ilkesinin Türkiye'de Batı'daki gibi daha iyi yerleştirilebilmesi için dinin kültürel boyutunun kuvvetlendirilmesidir. Bu durum aynı zamanda İslâmiyet'in Türk benliği kazanması yani bir anlamda millileşmesi durumudur. *Ulus* gazetesinde bu görüşlerden biri, İslâmiyetin sosyal bir sınıfa dayanmasının gerekip gerekmediğidir. Bu konuda gazetede farklı bir görüş vardır. Bunlardan ilki İslâmiyet'in Batı'daki gibi bir din sınıfı oluşturmadığı ve böyle bir sınıfa ihtiyaç olmadığı yolundadır.

"...İsteniyor ki din adamları bizde de başka dinlerde olduğu gibi halktan ayrı bir kıyafette, hilâtlar giyinsinler. Bu kıyafetleriyle ayrı bir sınıf olarak bir manevi otoriteyi temsil etsinler. İslâm dini hakikatte ayrı bir din sınıfı tanımamıştır. Allah'la kul arasında dini ayinleri ve merasimi idare edecek ayrı bir sınıfa İslâmda lüzum yoktur. İtibarı olan her şahıs cemaatin önüne geçer ve imamlık vazifesini yapar... Dinle devletin ayrı olduğu yerlerde buna hiç lüzum yoktur. Ferdin dini imanında bir mutavassıta ihtiyacı olmadığı gibi Allah'ın da dünyadaki kullarının dua ve ibadetlerini ancak muayyen kılıktaki şahıslar veya şahıslar sınıfı vasıtasıyla kabul edeceğini bize kimse temin edemez."[23]

Diğer görüşte olanlar ise İslâmiyet'in Batı'daki gibi belli bir sınıfa dayanmasını zorunlu görmektedir. Bu görüşte olanlar daha çok batılılaşma kaygısı ile bu görüşlerinde ısrar etmektedirler: "Türkiye'de Hıristiyan ve Musevi cemaatleri gibi teşkilâtlı bir İslâm cemaatı henüz yoktur. Bunun sebebi asırlarca süren bir teokratik nizamdan laik nizama yeni geçmiş olmamızdır... Türkiye'de bir İslâm cemaat teşkilâtının kurulması ve bir inkılâbı tehlikeye düşürmeyen

bir kusursuzlukla işlemesi için pek uzun yıllar lâzımdır."[24]

İslâmiyet'in kültürel boyutu içinde dil de çok önemli bir yer tutmaktadır. *Ulus*'da İslâmiyet'in Türk dili ile yapılmasının gerekli olduğu ve laiklik ilkesinin bu şekilde daha iyi yerleşeceği düşüncesinin hakim olduğu görülmektedir.

Gazetenin bu düşüncede olmasının bir sebebi de yine batılılaşma kaygısıdır diyebiliriz. Batıda İncil'in Lâtinceden Batı dillerine çevrilmesi, dinin milli bir karakter alması yıllar önce gerçekleşmişken Türkiye'nin de bu gelişimden kopuk olması düşünülmemekte ve lâikliğin iyice yerleşebilmesi için bu gelişimin şart olduğu düşünülmektedir. "...Asıl gayemiz olan laikliği... milletin bünyesine istediğimiz nispette yerleştirmemizin tek sebebi bizim için artık tamamen yabancı bir dil haline gelen Arapçayı dinde hâlâ "mukaddes lisan" olarak muhafaza etmemizden ibarettir... Biz lâikler canımız pahasına bu prensibin (lâikliğin) ayakta tutulmasına kararlı olduğumuz için din kültürünün de, ibadetin de mutlaka Türkçe olmasını vazgeçilmez bir esas sayarız. Bunun dünyadaki tecellileri de meydandadır. Hz. İsa'nın İbranice söylediği "mukaddes metinleri" milli hürriyetine kavuşan her Hıristiyan memleket kendi diline çevirmiştir... Bir Arap eyaleti olmayan Türkiye'de bu "umumi ahkâm"ın zıddını düşünmeye milliyetçi ve lâik bünyenin elbette tahammülü olamaz... lâikliği kökleştirmek için ve Türk milletinin dini istiklâlini de temin için din kültürümüzü Türk yapmaktan başka çare yoktur. Bunu laiklik ve milliyetçiliğimizin bekâası namına iddia ediyoruz."[25]

İslâmiyetin millileştirilmesine örnek olarak o dönemde yapılmak istenen ezanın ve Kur'ân'ın Türkçeleştirilmesi ile ilgili olarak *Ulus*'da şu yorumlara rastlıyoruz:

"...Türkçe ezan bir din değil, bir kültür işidir. Atatürk ve onunla bir düşünen inkılâpçılar, millileşme ve garplılaşma hareketinin ilk muvaffak olma şartını dilde ve kafada Türk milletini Arap kültüründen uzaklaştırmada aramışlardır. Lâtin yazısını almak, dili millileştirmek ne ise ezanı Türkçeleştirmek de odur."[26]

"Benim "Türkçe ezan-Türkçe Kur'ân" davası... hem Tanrı emirlerini Türk milletine kendi diliyle duyurmak, hem de namaza çağırışın, Türkçe namaz surelerinin Arapça olması gibi ender görülür bir garabeti bertaraf etmek yollarının içindi... Bizde irticai yaratan ruhani unsur ne çok mutaassıp olmamız, ne batını veya zahiri mezhepler değildir. Doğrudan doğruya Kur'ân-ı Kerim ve hutbelerin Arapça olmasıdır."[27]

Gazete laiklik ilkesinin Batı'daki gibi uygulanabilmesi için dinin Batı'daki gelişimine benzer bir kültürel gelişim göstermesini istemektedir. Dinin bu kültürel gelişimi en başta dilinin değişmesi, İslâmiyet'in Türkçe ile ifade edilmesinin gerekliliğidir. Bunun yanında din hizmetini verecek dini bir sınıfın olması gerekmektedir.

Ancak bu konuda gazetede görüş ayrılıkları vardır. Bu ayrılıklar da İslâmiyet'in özünde bu kurumsallaşmanın olmayacağını söyleyen görüşlerin olmasıdır.

NOTLAR

1 Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3**, İletişim Yay. İst. 1991. s. 99.

2 Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, May Yay. İst., 1974, ss. 245 48.

3 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, İst., 1967, s. 236.

4 Kemal Karpat, a.g.e., s. 237.

5 Tarık Zafer Tunaya, **İslâmcılık Cereyanı**, İst., 1962, s. 194.

6 **CHP Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948. s. 428.

7 "...Ankara'da okunan bir mevlidde olduğu gibi çeşitli olayları hazırlayan gerıcı dını basın, hükümeti ikı kanun teklifi yapmak zorunda bırakti. Bunlardan sağ ve solculara (yani gericiler ve komünistler) karşı olan birincisini Ş.Günaltay 21 Nısan 1949'da bir basın toplantısında açıkladı. "İnkılâbımızı korumak vazifemizdir. Vicdan hürriyetine saygı beslemekle birlikte, dini hurafelerin milletin ruhuna hakim olmaya kalkışmasına asla müsaade edemeyiz."

Gotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Bilgı Yayınevi, Ank. 1972. s. 102.

8 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yay., İst. 1978. s. 528.

9 Şerif Mardın, a.g.e., s. 100.

10 Ergun Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay. No: 363. Ank. 1975. s. 29.

11 "Laiklik ve Dın Hizmetlerı", **Ulus**, 24.5.48.

12 "Din Öğretimi Meselesi", **Ulus**, 26.2.48.

13 "İlâhıyat Fakültesi'nın Kurulması", **Ulus**, 3.6.48.

14 Peyami Safa, "31 Mart Üslubu", **Ulus**, 11.6.49.

15 Yavuz Abadan, "Din ve Devlet", **Ulus**, 28.3.49.

16 "Laıklık Prensibi ve Din Dersleri", **Ulus**, 17.2.48.

17 Ferıdun Osman Menteşoğlu, "İslâmlığımız ve İşletmecıler", **Ulus**, 6.1.49.

18 Hüseyin Cahıt Yalçın, "Derviş Vahdeti Halifeleri", **Ulus**, 5.1.49.

19 "İlâhiyat Fakültesi'nın Kurulması" **Ulus**, 3.6.48.

20 Oğuz Nayman, "İlâhiyat Fakültesi" **Ulus**, 8.3.50.

21 İsmaıl Hüsrev Tökin, "Türk Devletının Laiklık Vasfı Hakkında", **Ulus**, 5.2.47.

22 Peyâmı Safa, "Din, Medeniyet ve İlim", **Ulus**, 1.3.50.

23 İsmaıl Hüsrev Tökin, "Türk Devletının Laıklık Vasfı Hakkında", **Ulus**, 5.2.47.

24 Peyâmı Safa, "31 Mart Üslubu", **Ulus**, 11.6.49.

25 Ferıdun Osman Menteşoğlu, "Türk, Dininı de Dıliyle İster", **Ulus**, 26.2.49.

26 Falih Rıfkı Atay, "Bay Hikmet Bayur'a Cevap", **Ulus**, 8 2.49.

27 Ferıdun Osman Menteşoğlu, "Cuma Namazına Buyurun", **Ulus**, 27.3.49.

Aktör Çobanyan'ın Otobiyografisi

KEVORK PAMUKCİYAN

Tarih ve Toplum dergisinin Şubat 1994 sayısında, Servet Muhtar Alus'un (1887-1952), "Direklerarasında Ramazan Piyasası" başlıklı bir makalesi dercedilmişti (s. 32-34).

Muhteviyatında, komedyen Kirkor Çobanyan'ın (1861-1944) da adı geçmekteydi. Bu vesile ile ve ölümünün ellinci yıldönümü münasebetiyle, son zamanlara kadar Ermeni kaynaklarında ve bugüne kadar da Türkçe me'hazlarda, hakkında pek az bilgi mevcut olan bu emekli sahne san'atkârını kendi kaleminin tercümesinden tanıtmayı arzu ettik.

Seneler önce, Ermeni Patrikhanesi'nin Arşivi'nde, daha fazla ismen tanınan işbu aktörün Ermenice otobiyografisine tesadüf etmiştik.

Mmakyan ve Naşid'le birlikte oynamış ünlü aktör Kirkor Çobanyan

Bundan istifade ederek, Patrikhane'de görevli bir şahıs, ölümü münasebetiyle imzasız ve tarihsiz bir yazı hazırlamıştır. Muhteviyatında, 83 yaşında vefat ettiğini kaydetmiş olduğundan, öldüğü tarih de meydana çıkmıştır. Yazı değerli ve enteresan bilgiler ihtiva ettiği için, dostumuz sayın Agop Ayvaz tarafından, yaklaşık yarım yüzyıldan beri muntazaman neşredilen *Kulis* san'at dergisinde dercedilmesini uygun görmüştük ve bu hususta kendisine söz vermiştik. Ancak, arkası kesilmeyen acele meşguliyetlerimizden dolayı, son zamanlara kadar vaadimizi yerine getirememiştik.

Dergi, 1992 yılının sonlarına doğru, maddî sıkıntılar sebebiyle kapanmak tehlikesi geçirdiğinden, sözümüzü tutmak için, kısa bir Önsöz ve yazıda ismi geçen şahısların adı veya soyadları ile, doğum ve ölüm tarihlerini de ilâve ederek, baskıya hazırladık. Böylece, derginin Aralık 1992 sayısında makalenin intişarına imkân hasıl oldu.

Görüleceği gibi, yazının muhteviyatı yalnız kendi biyografisi için değil, diğer Ermeni sahne san'atkârlarının tercümei halleri için de önemlidir.

Otobiyografinin metnini, *Tarih ve Toplum* dergisinin tiyatrosever okuyucularının istifadesine sunuyoruz:

1861'de, Kumkapı'da, mütevazı bir ailenin çatısı altında dünyaya geldim. Tahsilimi aynı semtteki Bezciyan Mektebi'nde sürdürürken, göz ve burun hastalığım sebebiyle, doktorlar okula gitmemi men ettiler. Bundan dolayı, henüz ondört yaşındayken, annem beni okuldan çıkarıp akrabalarımızdan bir sedefcinin yanına koydu. Bu iş de hastalığıma zarar verdi. Pederimi erkenden kaybetmiş olduğum için, annem beni Patrikhane Kilisesi'nin dahilî işleri sorumlusu, Papaz Sukias'a yardımcı yaptı. O sıralarda, mezkûr kilisede işbu görevde bulunan dört kişi vardı. Birincisi Hacı Sebuh, Üsküdar'daki Surp Haç Kilisesi'nin başmugannisi Yermok'un (Kuyumciyan) (1866-1945), halen hayatta olmayan amcası idi ki, sonradan papaz takdis edilerek, Der Haçadur adını aldı. İkincisi Diratzu Haçadur idi. Üçüncüsü Diratzu Ğazaros da ilerde papaz olmuştur ve halen Makriköy (Bakırköy) Kilisesi'nde görevlidir. Dördüncüsü de ben oldum. Fakat uzun müddet bu vazifede kalmadım. Çok küçük yaştan beri Tiyatro meraklısı olduğum için, onyedi yaşında iken, Gedikpaşa Tiyatrosu'nda Agop Vartovyan'ın (Güllü) (1840-1902) yanında aktör kaydedildim. Birkaç yıl geçtikten sonra 1881'de, (Mardiros) Mınakyan (1837-1920) Tiflis'den İstanbul'da döndü ve Dramatik Tiyatro Kumpanyası'nı yeniden teşkilâtlandırdı. Zira Vartovyan Saray'a alınmıştı. 1884'de, Serovpe Benliyan (1835-1900) Operet Heyeti ile Yunanistan'a gittim. 1885'de, aynı heyet ile Mısır'a turneye çıktık. Bu defa, Mınakyan da Benliyan'ın heyeti ile beraberdi. Kumpanya altmış kişiden ibaretti. Bunlar arasında, Asdğik (Kantarciyan) (1852-1884) ve kızkardeşi Siranuş (1862-1932), (Yeranuhi) Karakaşyan (1848-1924) ve kızkardeşi (Verkine) Karakaşyan (1856-1933), Madam (Zabel) Hekimyan (1856-1938), Ağavni-Zabel (Çilingiryan) / 1859-1922), ki sonradan (Rupen) Binemeciyan (1857-1910) ile evlendi. Büyük Çaprasd (Mikayel) (1848-1907), Tavit Tıryantz (1840-1899), Rupen Binemeciyan, ve sair sahne san'atkârları vardı.

10 Mayıs 1885'de, İstanbul'a avdet ettik ve Mınakyan yine heyetin dümenini eline aldı. O sıralarda kumpanyanın teşkilâtı şu şekilde idi: rejisör: Mınakyan, aktörler: Manuk Sisak (Setyan) (1839-1897), Seferyan, (Mikayel) Çaprasdciyan, (Dikran) Matosyan, (Harutyun) Aleksanyan (1857-1918), (Dikran) Sancakciyan (1845-1914'den sonra), suflör: Ardaşes ve ben. Aktrisler ise şu şahıslardan ibaretti: Mari-Nıvart (1853-1884), (Zabel) Hekimyan, Verkine Karakaş(yan), Satenik, ki sonradan Matosyan'ın eşi oldu, Matmazel Azniv (1866-1929) ise, Mınakyan'ın oğlu (Aram) ile evlendi ve Koharik Şirinyan (1860-?). İşbu kumpanya birçok değişiklikler geçirdi. Meselâ, Madam Kınar (Sıvaciyan) (1876-1950) da iştirak etti. Ancak, Mınakyan yaşlanmış olduğundan, artık işine devam edemedi. Eğer devam etmek isteseydi bile, arkadaşlarından hemen hemen hiçbir kimse kalmamıştı. Sisak (Setyan), (Kevork) Holas (1858-1907), Binemeciyan, Aleksanyan, Matosyan, Sancakciyan, Madam Satenik vefat etmişlerdi. Mari-Nıvart ise, hayat sahnesinden çok erken uzaklaşmıştı.

Ben, komedyen Naşid Bey'le (Özcan) (1886-1943) sevdiğim işi devam etmeye mecbur kaldım. Naşid Bey bana karşı çok hürmetkâr davranırdı. Beni pederi gibi sayardı ve daima elimi öperdi. Artık benim de istirahat zamanım gelmişti. İşten çekilerek, Amerika'ya gidip, sevgililerimin yanında müreffeh bir ömür geçirmek gerekiyordu.

10 Aralık 1931'de İstanbul'dan ayrıldım ve 6 Ocak 1932'de bizim Noel günü New York'a vardım. Geçmiş günlerimin birçok tatlı ve acı hatıralarını da beraber götürdüm. Orada, büyük oğlum Vahram'ın evine yerleştim. Dokuz buçuk ay New York'da kaldıktan sonra, aynı yılın Ekim ayının 22'sinde, oradan gemiye binerek, altı günde Galveston'a vardım. Oradan da iki gün ve iki gece trenle seyahat ederek, Los Angeles'e geldim. Burada, ikinci oğlum Yervant, gelinim ve iki torunum beni karşıladılar. Böylece, 31 Ekim 1932 tarihinden beri, Los Angeles'de sevgililerimle birlikte yaşamaktayım.

5 Mart 1933'de, dostlarımın ısrarı üzerine, amatör san'atkârlarla bir temsil verdik. Sahneye koyduğumuz piyes, **"Evliliğin Sürprizleri"** isimli üç perdelik bir komedi idi ki, çok başarılı geçti. Fakat, ülke işsizlik içinde çalkalanıyordu, bu yüzden 185 Dolarlık masrafımı ancak karşılayabildik.

İşbu temsilde, dünyaca ünlü rejisör Rupen Mamulyan'ın (1897-1987) annesi ve oğlu kadar istidatlı olan sahne san'atkârı Verkine Mamulyan (1876-1972) da hazır bulunmuştu. Her sene, hayır işleri işin temsiller tertip eder. Beni evine davet etti ve bu gibi temsillere katılmamı rica etti. Ben de memnuniyetle kabul ettim.

23 Mart 1935'de, New York'daki büyük gelinim, ki henüz otuzdört yaşına yeni ayak basmıştı, menfur bir hastalığın kurbanı oldu. Böylece, yetmişdört yaşımda bu gibi büyük bir kayba uğradım. Ömrüm çok fırtınalı ve aynı zamanda neşeli geçmiştir.

1888'de, Madam Azniv Mınakyan'ın kızkardeşi ile evlendim. 1898'de, iki yetim bırakarak vefat etti. Tekrar evlenmemeye kararlıydım. Ancak, annemin ihtiyarlığı, evlâdlarımın küçük yaşta olmaları, iş icabı evde bulunmamam sebebiyle ve bilhassa kızkardeşimin ısrarı üzerine, ikinci defa olarak, harf dökümcüsü Hagop Dzerunyan'ın (1866-1935'den sonra) küçük kızkardeşi ile evlendim ve iki evlâdım daha dünyaya geldi. Fakat mukadderat beni tekrar hırpaladı. Dokuz yaşındaki küçük oğlum Jirayr, menenjit denilen meş'um hastalığın kurbanı oldu. Cenaze günü Kurban Bayramı'na tesadüf etmişti. Kumpanyamızın gece gündüz temsilleri vardı. Evimiz Kadıköy'de idi. Cenaze merasiminde kilisede bulunan arkadaşlarım, ayinlerden sonra mezarlığa gitmeme imkân vermeden, âdeta beni zorla vapura bindirdiler ve Şehzadebaşı'ndaki tiyatro'ya götürdüler. O gün temsil edilecek piyes, **"Pierre Duchemin, veya yabancı kız"** idi ki, içinde önemli rolüm vardı. Ve en acıklı husus şu idi ki, kan ağlayan yüreğimle, hem ben gülecektim, hem de başkalarını güldürecektim... O gün, ömrümün en bedbaht günlerinden birini yaşadım.

Yine de Allah'a şükürler olsun ki, aktörler arasında en şanslısı ben olmuşumdur. Zira bu yaşımda hem ben, hem eşim, evladlarımın sayesinde kaygısız bir hayat sürmekteyiz.

BİLDİRİ

İSTANBUL ÖRFÎ İDARE KUMANDANLIĞI'NIN 15 NUMARALI TEBLİĞİ

İstanbul'da 28 Nisan 1960 günü saat 15.15'ten itibaren ilân edilen sıkıyönetim, hemen İstanbul ve Ankara'daki olaylarla ilgili yayın yasağı getirmiş, kapalı ve açık yerlerdeki toplantıları yasaklamıştı. Sonraki bildirilerde sıkıyönetim gazetelerin siyah başlıkla çıkmamalarını, başlıklarda 72 puntodan büyük harf kullanmamalarını, sür manşet, espaslı manşet, dişi klişe, dört sütundan büyük resim koymamalarını istemiş, üniversiteleri 1 ay kapatmış, spor karşılaşmalarını durdurmuş, 1 Mayıs günü sokağa çıkma yasağı getirmişti. 15 numaralı bildiride ise, hepsinden önemli olarak, devam eden gösterilere karşı askerî birliklere şiddet ve silahla mukabele etme emrini vermişti.

İSTANBUL ÖRFÎ İDARE KUMANDANLIĞININ 15 NUMARALI TEBLİĞİ

MUHTEREM İSTANBUL HALKINA:

Örfî İdare Kanunu ile, bu kanuna göre yapmış olduğunu tebliğlerin, üç beş kişiden ibaret toplulukları bile menetmiş olmasına rağmen, iki günüdür sokak nümayişlerine devam edildiğini esefle müşahede etmekteyim. Bu nümayişleri devam ettirenlerden ekserisinin çocuk denilecek bir yaşta olmalarını, gözönünde tutarak ve emirlerimizi hürmetle karşılayacaklarını bekliyerek iki günüdür yapılan müsamahanın artık şehrin asayiş ve huzurunu ziyadesiyle ihlâl ettiğini görmekle müteessirim.

Bu defa bir günlük sokağa çıkma yasağı ile kendilerine vermiş olduğum düşünme fırsatının hitamında en küçük topluluklara dahi şiddetle ve silâhla mukabele edilmesi hususunu bütün birliklerime tebliğ ve emretmiş bulunuyorum.

Bu emrim birlikler tarafından dikkat ve hassasiyetle behemehal tatbik edilecektir.

Bu itibarla ateş sırasında zarar görmemeleri için vatandaşlarımı muhtemel topluluklardan uzak durmağa davet ediyorum. Keza aile reisleri ile mektep idarecilerine verdiğimi bu kararım, ciddî neticeleri hakkında çocuklarını ikaz ve ıslâh yoluna gitmelerini tavsiye ediyorum.

Bundan başka, nümayişçileri teşvik ve tahrik mahiyeti arzeden bayrak vermeve alkışlama gibi hareketler de yasak olup aynı şiddetle mukabele görecektir.

Keyfiyeti İstanbul halkının ittılaına arzediyorum.

FAHRİ ÖZDİLEK
Orgeneral
İstanbul Örfî İdare Kumandanı

İkinci Uluslararası Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Sempozyumu (*Defter Kongresi*)

Erlangen 18-19 Mart 1994

ZEKİ ARIKAN

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kalan arşiv belgeleri arasında Tapu-Tahrir Defterleri'nin seçkin bir yer tuttuğu bilinmektedir. Büyük ölçüde XV-XVI. yüzyılları kapsayan bu defterlerde timar sisteminin işleyişi, vergi gelirleriyle bunların kaynakları, şehir, köy yerleşmeleri ve göçebe nüfusun dağılımı konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu defterler, imparatorluğun sancaklarında belirli aralıklarla yapılan sayımların bir ürünüdür. Bu sayımlar sırasında timar kaynakları dışında vakıflar, mülkler, yaya ve müsellemlerin de ayrıca sayımı ve dökümü yapıldığı için ortaya birkaç defter çıkmakta ve bu defterler birbirini tamamlayan bir bütün oluşturmaktadırlar. Bununla birlikte birçok alanda yapılan araştırmaya temel olan bu kaynakları önemsiz göstermek gibi bir eğilimin meslektaşlarımız arasında ağır basmaya başladığını görmek şaşırtıcıdır.

Tapu-Tahrir Defterleri üzerinde yapılan çalışmalara yeni bir yön vermek, ilgilileri bir araya getirerek görüş alışverişinde bulunmalarını sağlamak amacıyla 1991 yılı Eylül'ünde, Prof. Wolf-Dieter Hütteroth ve Prof. Nejat Göyünç'ün çabaları, Humbold Vakfı'nın desteğiyle Konya Selçuk Üniversitesi'nde bir toplantı düzenlenmişti. Hazırlık niteliğinde yapılan bu toplantıyı ertesi yıl yine aynı üniversitede düzenlenen *I. Uluslararası Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Sempozyumu* (26-28 Ekim 1992) izledi.[1] Son yıllarda uluslararası bilim çevrelerinde yaygınlık kazanan bir deyimle *Defteroloji* ile ilgili böyle bir projenin akışını yönlendirmek üzere 18-19 Mart 1994 tarihlerinde Erlangen Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü'nde *II. Uluslararası Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Sempozyumu* (Defter Kongress) düzenlendi. Uluslararası nitelikte yapılan bu ikinci sempozyumun amacı, 28 Ekim 1992'de Konya'da alınan kararlar doğrultusunda yapılanları gözden geçirmek, defterler üzerinde yapılan çalışmalarda uyum sağlamak ve ileriye dönük araştırmalar için görüş birliğine varmaktı. Ayrıca Türkiye ve çeşitli ülkelerde tapu defterleriyle uğraşanlar arasında bilimsel araştırmalar için gerekli olan iletişimi sürdürmek de toplantının temel amaçlarına uygun düşüyordu. Çalışmalara, 18 Mart günü Prof. Hütteroth'un bir konuşmasıyla başlandı. Prof. Hütteroth, Erlangen Üniversitesi'ndeki bilimsel toplantılarda üst düzeyde bir katılıma ve törene gerek bulunmadığını anımsatarak daha önce Konya'da alınan kararların önemi üzerinde durdu. Ayrıca ortak ve uyumlu bir çalışmanın gerekli olduğuna değinerek 1940'lardan beri defteroloji alanında yapılan çalışmaların değerlendirilmesinin zorunlu olduğunu dile getirdi. Buradan hareketle ileriye dönük çalışmaların üzerinde durdu. Salonda şimdiye kadar bu defterler üzerinde yapılan araştırmalarda yer alan haritaların birer kopyası sergilenmiş aynı zamanda çalışma konusu olan sancaklar, büyük bir harita üzerinde işaretlenmişti. Böylece şimdiye kadar hangi sancaklar üzerinde çalışma yapıldığı kolayca anlaşılıyor ve ileride yapılması tasarlanan bir Osmanlı İmparatorluğu haritası için elde bulunan malzemenin boyutlarını kavramak

1 Bu toplantılarla ilgili olarak bk. Z. Arıkan, "Tapu Defterleri ve Bilgisayar", **Tarih ve Toplum**, 96 (1991), 9-12; aynı yazar, "I. Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu", **Tarih ve Toplum**, 109 (1993), 18-19. 1992 toplantısına sunulan bildirilerden bazıları **Osmanlı Araştırmaları** (XIII, 1993)'nda basılmıştır.

kolaylaşıyordu. Toplantının önceden belirlenmiş bir programı yoktu. Bu nedenle oldukça yoğun geçen iki günde otuz dolayında bildiri sunuldu ve tartışıldı. Sunulan bildirileri gözönüne alarak yapılan çalışmaları üç başlık altında toplayabiliriz:

1. Çalışma gruplarının hazırlıkları.
2. Yöntem sorunuyla ilgili bildiriler.
3. Yerel araştırma sonuçları.

Şimdi kısaca bunları gözden geçirelim:

1. Çalışma gruplarının hazırlıkları Konya toplantısında alınan kararlara bağlı olarak yürütülmekteydi. Bu toplantıda birkaç çalışma grubu oluşturulmuş ve her grubun çalışacağı alan belirlenmişti. Çalışma gruplarının konuları şu başlıklar altında toplanıyordu: a) Tahrir defterleriyle ilgili çalışmaların bibliyografyası (N. Göyünç), b) Yer isimleri listesi (T. Baykara), c) Harita bibliyografyası (R. Yinanç - M. Elibüyük), d) Şahıs isimleri listesi (Y. Kurt), e) Deyimler sözlüğü (Z. Arıkan - M. İlhan). Bu grupları temsil edenler yaptıkları çalışmaların hangi aşamada olduğunu belirten birer bildiri sundular. Nitekim Prof. Göyünç, şimdiye kadar tapu defterlerini kaynak alan çalışmaların bir bibliyografyasını hazırlamıştı. Bayan İrène Beldiceanu-Steinherr de bu çalışmayı destekler bir hazırlıkla gelmişti. Öte yandan defterlerde geçen binlerce yer ve kişi adlarının incelenmesi, bunların sınıflandırılması, kökenlerinin araştırılması şüphesiz yorucu bir çalışmadır. Türkçe ya da Türkçeleşmiş yer adları yanında çok değişik dillerden gelen yabancı kökenli yer adlarının okunuşunda pek çok sorunla karşı karşıya bulunuyoruz. Bu güçlüklere Osmanlı kâtiplerinin yaptıkları yanlışlıkları da eklemek gerekir. Her ne olursa olsun yer adlarında karşılaşılan zorlukların çözümü geniş bir işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Benzer bir durumun kişi adları için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Aynı şekilde tahrir defterlerinde ve bunların ayrılmaz bir parçasını oluşturan kanunnamelerde[2] geçen deyimlerin, terimlerin açıklanması da önemli bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Bu deyimler kaynağını, Osmanlı'dan yüzlerce yıl geriye giden bir siyasal, sosyal ve ekonomik yapıdan almaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin kurulup yayıldığı alanlarda eski yönetimlerden kalan "örf ve âdetler" çoğu kez olduğu gibi yürürlükte bırakılmıştır. Nitekim Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu, Dulkadirli ve Memluk devletlerinde geçerli olan vergi düzeni aynen korunmuştur. Öte yandan Balkan ülkelerinde ve Orta Avrupa'da yürürlükte olan halkın alışık olduğu düzenin "ihtilalci" bir biçimde değiştirilmesinden çekinilmiş,[3] birçok yerde "kralları zamanında cari olan âdetleri" geçerli sayılmıştır. Nicoara Beldiceanu'nun açıklığa kavuşturduğu gibi madencilikle ilgili olan ve kökleri Ortaçağ Almanyası'na giden kanunlar olduğu gibi Türkçeye çevrilerek uygulanmıştır.[4] Balkan çıkışlı (Sırp, Arnavut, Bulgar, Rumen) birçok deyim, vergi adı, ölçü birimleri Osmanlı kanunnamelerinde yer almıştır.[5] Ancak bu, ele geçen her ülkede geçerli olan düzenin her zaman tam anlamıyla ve olduğu gibi uygulandığı anlamına da gelmemelidir.[6] Her ne olursa olsun defterlerde ve kanunnamelerde geçen deyimlerin

Bugüne kadar Tapu-Tahrir Defterleri ışığında incelenen sancaklar.

2 Osmanlı kanunnamelerinin toplu bir listesi için bk. Heath W. Lowry, "The Ottoman Livas kanunnames contained in the Defter-i Hakani", **Osmanlı Araştırmaları**, II (1981), 43-74.

3 Ömer Lütfi Barkan, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I, Kanunlar**, İstanbul, 1943.

4 Nicoara Beldiceanu, **Les Actes des premiers sultans... Règlements miniers (1390-1512)**, II, Paris-La Haye, 1964.

5 N. Beldiceanu, Irène Beldiceanu-Steinherr, "Une mesure ottomane d'origine balkanique pour les liquides: le Çabur", **Turcica**, XIX (1987), 225-245; Halil İnalcık, "Introduction to Ottoman Metrology", **Turcica**, XV (1983), 311 348.

6 Benjamin Arbel - Gilles Veinstein, "La fiscalité Veneto-Chypriote au miroir de la législation ottomane: la qanunname de 1572", **Turcica**, XVIII (1986), 7-51.

bir sözlüğünün hazırlanması yalnız Osmanlı değil, Osmanlı öncesi bir sosyal ve ekonomik yapının anlaşılmasına da katkıda bulunacaktır. Bu konudaki araştırmaların da henüz hazırlık aşamasında olduğu ve birkaç yıllık bir süreye gereksinim bulunduğunu belirtmek gerekir.

2. Yöntem sorunuyla ilgili bildiriler, tapu defterlerinin içerik bakımından tanıtılmasına ve bunlarla ilgili yayınların değerlendirilmesine yönelikti. Feridun Emecen, "mufassal" ve "icmal" defterleri arasındaki farka işaret ederken İlhan Şahin özellikle XV. yüzyılda düzenlenen defterlerde kullanılan ve bir anahtar ödevi gören kimi deyim ve simgelerle ilgili bir bildiri sundu. Géza David, defter yayınları açısından Fekete'den beri en verimli ülkelerden biri olan Macaristan'da bu konuda yapılan çalışmalar üzerinde durdu. Géza David'in verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, Macaristan'ın Osmanlı dönemindeki çeşitli yönetim birimlerinde yapılan sayımların sonuçlarını içeren defterlerin çoğu yayınlanmış, fakat her yayında farklı bir yöntem izlenmiştir. Mehdi İlhan, kısa bir süre önce ülkemizde yayımlanan bir defteri ele alarak bu defterin baş tarafında verilen özet bilgileri değerlendirdi. Kanuni dönemi başlarında düzenlenmiş olan bu icmal defteri, Anadolu eyaletindeki timar dağılımı ve evkaf gelirleri arasında tam bir karşılaştırma yapma olanağı vermektedir.[7] Öte yandan Svetlana Ivanova, Bulgaristan'da bulunan tahrir defterlerini tanıttı. Romanya ile ilgili tapu defterleri üzerinde Christina Feneşan bir bildiri sundu. Mehmet Ali Ünal, tahrir defterlerinde bulunan sayısal verilerin güvenilirliği konusunda somut birkaç örnek verdi. Refet Yinanç'ın verdiği bilgiler, sayımların Anadolu Selçuklu Devleti'nde de yapıldığını kanıtlıyordu. Daha önce Barkan'ın da değindiği bu konu yeni bulgularla destekleniyordu.

Öte yandan Margaret L. Venzke, tahrir verilerinin bilgisayarda değerlendirilmesi üzerine yeni bir program konusunda açıklamalar yaptı.

3. Yerel araştırma sonuçları, imparatorluğun çeşitli yörelerinde yapılan sayımları kapsıyordu. Belirli bir yöre ya da belirli bir şehir üzerinde yapılan bu çalışmalar, tahrir verilerini dar bir çerçevede ele alıyor ve bu veriler nüfus, avarız hanesi, vergiler açısından değerlendiriliyordu. Tercil, Diyarbekir, Konya, Kütahya, Yanya, Mora, Ağriboz, İsfakiye, Mizistra, Serez, Drama vb. yörelerle ilgili olarak sunulan bildirileri bu bağlamda ele almak gerekir. Mora Yarımadası ve bu çevreyle ilgili bildiriler genellikle elde bulunan ilk sayımlara dayanıyordu.

Bu nedenle eski düzenle Osmanlı yönetimi arasında bir köprü, bir geçiş ödevi gören bu kayıtların değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Sunulan bildiriler çerçevesinde yapılan tartışmalar "defteroloji" sorunlarına yeni katkılarda bulundu. Lowry, Majer, Irène Beldiceanu-Steinherr, Muzaffer Arıkan, Göyünç, Kiel, Hütteroth ve diğer katılımcıların önerileri bundan sonra yapılacak araştırmalara yeni bir ortam hazırlamıştır. Prof. Hütteroth, özellikle kendi çalışmalarından yola çıkarak belirlediği 12 ilkenin tahrir defterleri üzerinde yapılan incelemelerde göz önünde bulundurulması gerektiğini bir kez daha vurguladı. Bu ilkeleri topluca vermeyi uygun görüyoruz:

1. Kaynaklar: Bugüne kadar yapılan araştırmalarda kaynakların belirtilmesi açısından bir birlik bir bütünlük sağlanamamıştır. Bu sorunun çözülmesi için belirli noktalarda uzlaşmak gerekir.

2. Aile statüsü: Defterlerdeki vergi yükümlülerinin statülerinin belirtilmesi gerekir.

3. Alanın genişliği: Araştırılan yörenin ekim alanlarının çift, yarım çift, bağ, bahçe olarak hesaplanması yoluna gidilmelidir.

4. Sosyal statü: Araştırılan yörenin nüfusunun dinsel ve ulusal kimliğiyle askerilerin (sivil-asker görevliler) durumu ortaya konmalıdır.

5. Dinsel gruplar: Bireylerin dinsel görev ve statüleri işaret edilerek bunların imam, müezzin, şeyh, zaviyedar vb. oldukları gösterilmelidir.

6. Gelir kaynaklarının bölüşümü: Gelir kaynaklarının timar, zeamet, has, vakıf, mülk vb. olarak dağılımı işaret edilmelidir.

7. Gelir kaynaklarının türü: Tahıl, bağ, bahçe, meyve, hayvan, çeşitli işletmelerin vergi kaynağı olarak önemi üzerinde durulmalıdır.

8. Vergilerin oranları belirlenmeli ve yüzde olarak ifade edilmelidir.

9. Yapılan çalışmanın hangi dilden yapılacağı da önemlidir.

10. Vergi birimlerinin belirtilmesinde defterdeki sıra izlenmelidir.

11. Şehir, kasaba, köy ve mezra gibi yerleşim yerlerinin kesin ya da tahmini olarak harita üzerinde gösterilmesi yoluna gidilmelidir.

12. Şehir, kasaba, köy, mezra, nehir vb. için belirli simgeler kullanılmalıdır.

Hütteroth'un bu önerileri yanında başka öneriler de gündeme geldi. Gerek arşivlerde gerek değişik yerlerde bulunan defterlerin ayrıntılı bir kataloğunun yapılması, başlanmış olan çalışmaların hızlandırılması, iki yıl sonra yeni bir toplantının daha yapılması bu önerilerin başlıcalarıydı.

İleriye dönük çalışmalar tapu defterlerinin yayını ve verilerinin daha sağlıklı olarak değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır.

7 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937-1530)**, I, Ankara, 1993.

MÜBADELE DOSYASI

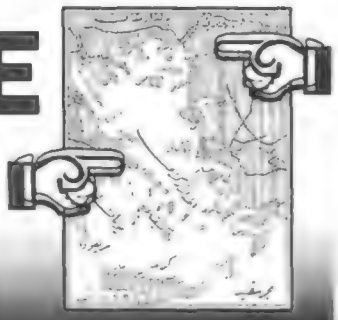

HAZIRLAYAN Yücel Demirel

AHALİ MÜBADELESİ VE RUM MÜLTECİLERİ

Türkiye ile Yunanistan arasında yakında ekalliyetlerin mübadelesine başlanacaktır. Bu sebeple bir müddetten beri şehrimizde bulunmakta olan Rum muhacirlerinin Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek müslümanların iskânı hakkında alakadar olan muavenet müessesâtı tarafından ne gibi istihzarata ve teşebbüsatta bulunulmakta olduğu hakkında tahkikat icra ettik. Mübadele Hilal-i Ahmer ve Yunan heyet-i Salib-i Ahmerinin muaveneti ile icra edilecek ise de Hilal-i Ahmer Cemiyeti henüz bu hususta bir karar ittihaz etmemiştir. Hükümet tarafından da Hilal-i Ahmer'e henüz bir teklif yaki olmamıştır. Fakat bu hafta zarfında toplanacak Hilal-i Ahmer merkez-i umumisinde bu mesele müzakere edilerek bir karara rabt olunacaktır.

Haber aldığımıza göre Hilal-i Ahmer cemiyeti, her türlü muavenet teşkilatında olduğu gibi mübadele meselesinde de hiçbir hususi veya resmi daire ile teşrik-i mesai etmeyi kabul etmemekte ve kendisi için tefrik ettiği sahada müstakillen çalışmayı tercih etmektedir. Bu sebeple Hilal-i Ahmer Cemiyeti mübadele ve iskan meselesinde ancak müstakil bir teşkilat altında çalışabilecektir.

Cemiyet-i Akvam'ın İstanbul'da bulunan mümessili şimdilik Rum mültecilerinin iaşesi ve Yunanistan'a sevki ile meşgul olmakla iktifa etmektedir. Dün bir muharririmiz, Cemiyet-i Akvam'ın İstanbul mümessili Mister Charles ile görüşerek ekalliyetlerin mübadelesi hakkında Cemiyet-i Akvam'ca istihzarat icra edilip edilmediğini ve Rum mültecilerinin Yunanistan'a sevki için ne gibi teşebbüsat icra edilmekte olduğunu sormuştuk. Mister Charles muharririmize demiştir ki:

Filhakika, mübadele için teşkil edilecek olan muhtelit komisyonda Harb-i Umumi'ye iştirak etmemiş olan devletler tebasından olmak üzere üç aza bulunacaktır. Bu azanın Cemiyet-i Akvam tarafından intihâb edilmesi muhtemeldir.

Esasen mübadele-i ahali teklifi malum olduğu üzre Cemiyet-i Akvam namına Doktor Nansen tarafından ortaya atılmış olduğundan Türkiye ve Yunanistan hükümetleri tarafından, Cemiyet-i Akvam'a müracaat edilerek mübadele ve iskân hususunda muavenet talep edildiği takdirde bu bittabi nazar-ı dikkate alınacaktır. Fakat henüz böyle bir müracaat vaki olmamıştır.

Şimdilik Rum muhacirlerinin iaşesi ve ahval-i sıhhiyeleri ile meşgulüz. Bunların mikdarları 17 bin kadardır. Bu hususta İstanbul sıhhiye müdürü Sadreddin Bey'le de tevhid-i mesai edilmiş ve cümlesi muhtelif kamplara yerleştirilmiştir.

Bunların memleketlerine sevklerine gelince: İcra ettiğimiz müteaddid teşebbüsata rağmen bu mesele henüz halledilememiştir. Yunanistan hükü-

meti bundan evvel icra ettiğimiz teşebbüse cevaben mülteciler emraz-ı sariye ile malul olduklarından Yunanistan'a kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Elyevm emraz-ı sariyeye karşı açtığımız mücadele sayesinde lekeli humma, çiçek gibi hastalıkların önü alınmış ve bu sebeple Yunanistan nezdinde ikinci bir teşebbüs icra olunmuştur. Yunanistan hükümeti bu defada Yunanistan'da iskân için yer olmadığını ileriye sürmüştür. Burada olduğu gibi Yunanistan'da da hususi kamplarda çadırlar altında barındırılmaları kabil olduğunu söyledik. Fakat, Yunanistan hükümeti buna karşı da üçüncü bir sebep icad etti. "İaşelerine muktedir değiliz" dediler. Bizde iaşelerini deruhde edeceğimizi söyledik. Bu son teşebbüsümüzden beri on gün geçtiği halde Yunan hükümeti henüz bir cevap vermedi. Biz de bunları mümkün mertebe süratle Yunanistan'a nakle muvafakat eylemediği takdirde Cemiyet-i Akvam tarafından iaşelerinin kat' olunacağını ve vaz' edilmiş olan takayyüdât-ı sıhhiyenin ref' olunacağını tebliğ etmeye karar verdik.

Elyevm Sofya'dan İstanbul'a gelmiş olan Mister Conston birkaç güne kadar bu mesele ile meşgul olmak üzere Atina'ya gidecektir.

Vatan 6 Ağustos 1923

İSLAMLAR EŞYALARINA DA TASARRUF EDEMEYECEKLER

Yunan hükümeti, İslamlara karşı tatbik ettiği zulüm ve tazyik siyasetini gittikçe teşdid etmektedirler. Bundan evvel neşr edilen bir emirname mucibince İslamların Eylül ibtidasından itibaren mülklerine tasarruf etmeleri men edilmişti.

Aldığımız mevsûk haberlere nazaran 15 Eylül tarihinden itibaren İslamların emvâl-i menkûlelerine tasarrufları tahdid edilmiştir. Neşredilen bir emirnamede İslamların hayvanatını, ev eşyalarını satmaları men' edilmiş ve bu eşyayı satacakların veya satın alacakların beş sene hapis cezasına mahkum edilecekleri bildirilmiştir. Bu suretle şimdiye kadar öte beri eşyalarını satarak geçinmeye çalışan İslamlar için bu maişet yolu da kapanmaktadır. Üçüncü Kolordu Kumandanı Oteneos'un imzasıyla neşredilen emirnameyi aşağıya dercediyoruz. Hükümetin vakit kaybetmeksizin bu hususta icab eden teşebbüsâtta bulunmasına intizar etmekteyiz.

8851-34501 numaralı Üçüncü Kolordu İkinci Dairesi tarafından neşredilen emirname şudur:1- Muhasara vaziyetinin temdidi hakkındaki kanunu,

2- İhtilalin 29 Ağustos 1923 tarihli ceride-i resmiyede neşredilen aynı günkü kararı mucibince muhasara vaziyeti kanunun bütün devlet dahilinde hal-i harbin hitamından sonra dahi meriyetinin temdid edildiği;

3- İhtilalin mah-ı carinin 7'sinde ceride-i resmiyede neşredilen aynı günkü kararı mucibince Üçüncü Kolordu Kumandanının Makedonya ve Trakya vali-i umumiliklerinde mübadeleye tabi Müslümanlarla mübadelâtın men'i ve buna muhalif harekette bulunanların habs ve emtia-i mübadelenin musaderesi cezalarıyla tecziyesi hususunda salahiyet verildiği

4- Atide musarrah mevad hakkında işbu emrin neşri hakkında Selanik vali-i umumiliğinin teklif-i aidiyeti nazar-ı dikkate alarak emr ederiz.

Selanik, Pele, Kozana ve Filarina kazalarında füruht, mübadele, hediye ve saire... suretiyle mübadeleye tabi müslümanların atideki eşyaya müteallik her gûnâ muamelat-ı feragiyesini men' ederiz:

1- Dört yaşından itibaren (bu sin dahil olmak üzere) daha büyük yaşta, umumiyetle çift hayvanatı, yani

Tevfik Rüştü.

öküz, inek, manda, beygir ve katır.

2- Tütün

3- Hane tefrişâtı ve eşya-yı beytiyye.

İşbu emirnamenin mevki-i tatbike vaz'ından evvel vuku bulmuş olan tütün iştirâları tasdik edildiğinden müşteriler, işbu emirnameden evvel iştiranın vuku bulduğunu isbat edebildikleri takdirde satıcı müslümanlardan mallarını tesellüm edebilirler.

Sâlifü'z-zikr men'iyyât listesinde

muhtevi olmayan diğer her gûnâ emvâl-i menkulenin, yani istihsalat-ı ziraiye, koyun ve keçi, alat, makineler ve umumiyetle sair her gûnâ emvâl-i menkule üzerinde hukuk-ı tasarrufiyenin serbestî-i istimâline müsaade ederiz.

İşbu emirnamenin neşrinden evvel mübadeleye tabi müslümanların emvâl-i menkulesi hakkında herhangi merci tarafından olursa olsun vaz' edilen nizamat mülgadır.

İşbu emirnameye muhalif olarak mübâdelâtta bulunanlar salahiyettar divan-ı harb huzuruna sevk edilip mahkumiyet halinde bunlara beş seneye kadar hapis cezası tahmil edileceği gibi mübadele edilen eşya dahi "dimosyon" menfaatine müsadere edilir.

Meriyeti mah-ı carinin 16'sından itibaren başlayan işbu emirnamenin tatbiki mahalli memurîn-i askeriye ve zabıtaya muhavvel olub bunlara işbu emirnamenin ihlal edildiği bildirilen hâlâtın herbirinde bunu ihlâl etmemiş kimselerin mahkemeye sevk edilmemesi için son derece dikkat ve itina ile hareket emr olunur.

Vatan, *22 Eylül 1923*

MÜBADELEYE PEK YAKINDA BAŞLANACAKTIR

Muhtelit mübadele komisoyun azasından Haydar bey dünkü trenle Ankara'dan İstanbul'a gelmiştir. Heyetin diğer azası birkaç güne kadar şehrimizden geçerek Selanik'e gideceklerdir. Aldığımız malumata nazaran mübadeleye evvela en yakın mahallerde iskân edilecek olan ahalinin sevki ile başlanacaktır. Binaenaleyh İstanbul, Trakya ve İzmir'e iskân edilecek olan ahali en evvel sevk edilecektir. Anadolu içlerinde iskân edileceklerin sevki kışın takarrübü dolayısıyla bir müddet teehhüre uğrayacaktır. Bunun sebebi de Yunanlıların muahede-i sulhiyeyi geç tasdik etmesi, ve fakat komisyona gönderecekleri azayı, mukavelenamede musarrah olan bir ay müddetin sonuncu günü tayin etmeleri ve dolayısıyla mübadelenin teehhürüne sebebiyet vermiş olmalarıdır.

Haydar Bey dün kendisiyle görüşen bir muharririmize Ankara'da mübadele faaliyetleri, muhtelit komisyonun vezaifi hakkında müfid bazı malumat vermiştir. Haydar Bey demiştir ki:

-Ankara'da mübadele meselesi etrafında mühim müzakereler ve şâyân-ı ehemmiyet istihzarât icra edilmektedir. Meclis heyet-i vekile bütün faaliyet ve mesaisini mübadele meselesine hasr etmiştir diyebilirim. Elyevm mübadele ve imar müdiriyet-i umumiyesinin teşkili ile iştigal edilmekte ve bu meseleye fevkalade bir ehemmiyet atf edilmektedir. Hatta heyet-i vekilenin reisi Fethi Bey, bilhassa imar ve mübadele işleriyle meşgul olmak üzere dahiliye vekâletinden çekilmeye karar vermiştir.

Bu hususdaki kanun birkaç güne kadar meclisin tasdikine iktiran edecektir.

Hükümetin şimdilik mübadele işi için 3,5 milyon liralık tahsisat vaz' ettiğini biliyorsunuz. Bu para gayr-i kâfi olduğu için Gazi Paşa hazretleri tarafından neşredilen beyanname ile bütün âlem-i İslam'dan muavenet taleb edilmiştir. Hulasa hükümet-i merkeziye mübadele ile azami suretle alakadar olmaktadır. Hatta iskân komisyonlarının mebuslar tarafından idare edilmesi, iskân mıntıkalarında menzil hidemâtında hizmeti sebk etmiş olan zabitanın istihdamı takarrür etmiştir.

Aldığımız haberler doğru ise Yunanlılar da mübadele işi için 10 milyon İngiliz liralık bir istikraz akdetmişlerdir.

Muhtelit komisyona gelince: Cemiyet-i Akvam tarafından tayin edilmiş olan azalardan aldığımız telgrafta Teşrinievvelin üçüncü günü Selanik'te akd-i içtima edilmesi teklif edilmiş ise de biz buna maddeten imkân göremiyoruz. Komisyonun teşekkülünden pek geç malumattar olduğumuz için çektiğimiz telgrafta ilk içtimaın Teşrinievvel'in yedisi Tevfik Rüştü Bey'in İstanbul'a vürûduna kadar heyete merbut olmak üzere beş altı kişiden mürekkeb bir heyet-i tahririye teşkili ile meşgul olacağım. Heyet-i tahririyeye mümkün mertebe az ve değerli memurlar alınmaya çalışılacaktır. Bu hususta mülga hariciye nezareti memurlarından istifade edilecektir.

Tevfik Rüştü Bey'in Pazar günü Ankara'dan hareket edebileceğini tahmin etmiyorum. Çünkü yapılması lazım gelen bazı istihzarat henüz hitam bulmamıştır. Bununla beraber İstanbul'dan ayın dördü ve beşinci günleri Selanik'e müteveccihen hareket edebileceğimizi ümid ediyorum.

-Muhtelit komisyon tarz-ı mesaisini ne suretle tanzim edecektir?

-Heyetin Selanik'te akd edeceği ilk içtimada birinci vazife, Müslümanların vaziyeti tedkik etmek olacaktır. Bu hususta elde edeceğimiz malumata göre tarz-ı mesaimizi tan-

zim ve hükümet-i merkeziyeyi malumattar edeceğiz. Tevfik Rüştü Bey, muhtelit komisyonda hükümetin takip edeceği hatt-ı hareket hakkında mufassal talimatı hamil olarak geleceğinden vürudunda bu hususta tafsilat alabilirsiniz.

-Müslümanların emlâkine ait muamelâtın tasfiyesiyle sevklerine ne zaman başlanacaktır?

-İlk işimiz, Türkiye'ye gelmek isteyenleri hemen sevk etmektir. Kabil olduğu takdirde emlak ve arazilerine ait olan muamelâtın tasfiyesini de aynı zamanda yapacağız. Fakat arzu edenler vekilleri marifetiyle bu muamelâtı da takip ettirebileceklerinden Türkiye'ye gelmek isteyenlerin sevki bittabi tehir edilebilecektir. Emlak ve arazi muamelâtının tasfiyesine gelince: Bunda esas kuyudat-ı resmiye ile alakadarlar yedinde mevcud evrak ve vesaiktir. Bir vesika istinâden emlak ve arazi hukukunun teminine çalışılacaktır.

-Makedonya Müslümanları pek feci' bir vaziyettedirler. Bilhassa emlak ve arazilerine sahip değildirler?

-Mübadele mukavelenâmesi mucibince, müslümanların hukuk-ı tasarrufiyesi mahfuz olmak lazım gelir. Mamafih bu cihet de düşünülecek ve nazar-ı dikkate alınacak bir keyfiyettir.

-Sevkiyat umûru ne suretle icra edilecektir?

-Sevkiyat için hem deniz hem de kara tarikinden istifade edilecektir deniz tariki için hükümet raporları istihdam edileceği gibi, heyet tarafından mahallinde isticâr edilecek olan raporlardan da istifade edilecek olan raporlardan da istifade edilecektir.

-Komisyonun merkezi Selanik mi olacaktır?

-Evet komisyonun merkezi Selanik olacaktır. Diğer mahallerde tali komisyonlar ifa-yı vazife edecektir. Muhtelit komisyon ancak tali komisyonlar ile hükümet-i mahalliye arasında bir ihtilaf zuhur ettiği takdirde işe hakem sıfatıyla müdahale edecektir.

Vatan, *30 Eylül 1923*

MÜBADELE CEMİYETİ DÜN TEŞEKKÜL ETTİ

Mübadeleye tabi mahaller ahalisi hukukunu müdafaa için şimdiye kadar muhtelif cemiyetler teşkil etmişlerdir. Bunlar arasında en ziyade haiz-i ehemmiyet Makedonya ve Şarki Makedonya Cemiyetleri idi. Mübadele zamanı pek ziyade takarrüb ettiği bir sırada muhtelif cemiyetlerin münferid surette mesaisinden ise müştereken sarf-ı mesai edilmesi ve mübadeleye tâbi umum mahaller ahalisinden mürekkeb bir mübadele cemiyeti teşkili münasib görülmüş, bu maksadla dün öğleden sonra saat ikide Türk Ocağı'nda bir içtima akd edilmiştir.

Riyasete ekseriyetle evkaftan Servet Esad Efendi intihab olunarak müzâkerâta başlanmıştır. Esad Efendi cemiyetin sebeb-i teşekkülünü izah ile demiştir ki: "Gerek Makedonya Cemiyeti'nin ve gerek Şarki Mübadele Cemiyeti'nin mesaisini yad ü tezkâr eyleriz. Bu yeni teşekkül eden cemiyetimiz de eskisinden daha esaslı bir surette çalışacaktır. Gelecek olan kardeşlerimiz Yunanlıların bir harabe haline koydukları memleketimize yerleştirilecektir. Tahminen 600.000 arkadaşımız gelecektir.

Biz muvakkat heyet-i merkeziye işimizi bitirdik. Yeniden heyet-i idare intihab olunacaktır. İntihabda her yer temsil olunacaktır."

Muvakkat heyet-i idare üç kişi Selanik, üç kişi Drama ve üç kişi Siroz, geriye kalan diğer üç kişi de Adalar ve diğer kazalara aittir. Bu suret birçok münakaşaları celb etti. Azanın kısm-ı âzamı her yerin temsil edilmesi için her kazadan birer kişi olması taraftarı idi. Diğer bir kısmı da heyet-i idare aza adedinin 24'e iblâğını istiyordu. Azadan Mazlum Bey'in teklifiyle nizamnamenin kıraatı alkışlarla kabul olundu. Hükümete verilen bu nizamname müzakere edildi. Azadan bir zat dedi ki: "Meselâ Kozana kazasında 200.000 Müslüman bulunduğunu hükümet bilmiyor. Binaenaleyh cemiyette buradan da bir aza bulunmalıdır ki bu hususta rey versin, böylelikle hükümete de yardım edilmiş olacaktır. Hükümet orada bu kadar çok Müslümanın olduğunu bilmeyip de hareket ederse sonra bu muazzam yekûnun karşısında şaşırıp kalınacaktır."

Nihayet yeni heyet-i merkeziyenin intihabına karar verilerek rey-i hafi ile heyet-i idareye aşağıda isimlerini yazdığımız zevat intihab olundular:

Selanik'ten: Müftizâde İhsan Namık, Hüsnü, ve dava vekili Yusuf Ziya Beyler, Drama'dan: Kavalalı Hüseyin, Dramalı Salih, Pravişteli Yusuf Ziya Beyler, Siroz'dan: Hulusi, Müftizâde Esad ve Servet Beyler.

Yenişehir namına Eczacı Necib, Midilli namına tüccar Sezai ve Yanya'dan Mahmud Agâh Beyler. Heyet-i idare reisi yoktur. Her içtimada heyet kendisine bir reis intihab edecektir.

1 Teşrinievvel 1923

Kuruluşunun 125. Yılında

Kandilli Rasathanesi 1868-1993

MUAMMER DİZER

Cumhurbaşkanımızın yaptığı ziyaret ve nazik hareketleri zihinlerimizden silinmedi. 1977 yılında İstanbul rasathanesinin 400 yılı nedeniyle düzenlediğimiz *Observatories in Islam* adlı uluslararası simpozyumun açılışına bir gün kala, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri aracılığı ile Amerikan astronotunun Ay'a götürüp getirdiği bayrağımızı içeren bir tabloyu müdürlüğümüze hediye etti. Bu hareket bizim için gerçekten büyük bir mutluluk çalışmalarımız için büyük bir heyecan idi. Burada nazik, Kadirşinas Cumhurbaşkanına Tanrıdan rahmet dileriz.

Üniversiteye Bağlanma

Kandilli Rasathanesi ulusal ve uluslararası ortamda varlığını kanıtlarken, memleketimizde demokrasi adına birtakım karmaşa devam etmekte idi. Hükümet çalıştırdığı personel arasında eşit ve dengeli bir ücret politikası bile kuramamıştı. Bazı Devlet kuruluşları ve Üniversite öğretim üyeleri o zamana göre yüksek ücret alırlarken, Kandilli Rasathanesi gibi bilimsel kuruluşlarda çalışan personel ücretleri ise devlet memurin kanunu çerçevesinde gerçekleşiyordu. Memleketette meydana gelen enflasyon, ister istemez rasathane personelini düşündürmeye başladı. Bu durum personelin diğer kuruluşlara göç etmelerine neden oldu. Bu durumun önlenmesi çok güç olmakla beraber, çözüm aramaya başladım. İlk akla gelen, memlekette bilimsel araştırmaları özendirmek, teşvik etmek ve desteklemek gibi görevleri yüklenmiş olan Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu şemsiyesi altına girmek idi. Bu amaçla o dönem Marmara Endüstriyel Araştırma Merkezi Müdürü olan Prof. Dr. Lütfullah Ulukan ile temasa geçtim ve TÜBİTAK'a bağlı olan Enstitünün çalışma düzeni ve sorunları hakkında bilgi aldım. Her ne kadar verdiğim karar beni mutlu etmedi ise de Rasathanenin eridiğini görmek istemiyordum. Verdiğim karar üzerine TÜBİTAK Başkanı Prof. Dr. Ratıp Berker ile temasa geçtim düşüncelerimi kendisine naklettim ve bana konuyu kurumda konuşacağını söyledi. Fakat sonuç olumlu değildi, ben büyük memnuniyetle Rasathaneyi TÜBİTAK camiasına alacaklarını zannederken bir yerde hayal kırıklığına uğradım. Her halde başka olanaklar vardı fakat hangisi? Milli Eğitim Bakanlığı'nın kendi içinde bulunduğu çalışma ortamı içinde Rasathane için herhangi bir olanak hazırlanması mümkün değildi. Bütün Üniversitelerin karşı geldiği Marmara Üniversitesi kuruluş sırasında İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Başkanı Sayın Prof. Dr. Orhan Oğuz Bey Üniversiteyi teşkilatlandırmakta ve yeni kuruluşları bünyesine almakta idi. Prof. Dr. O.Oğuz Bey'le yaptığım temas sonucunda, Kandilli Rasathanesi'nde merkezleşen, bir Uzay ve Yer Bilimleri Fakültesi'nin kurulmasına nasıl bakarsınız, dedim. Sayın Prof. Dr. Oğuz teklifi olumlu karşıladı ve Akademinin Profesörler Kurulu'nun 1 Mart 1979 tarihinde yaptığı toplantıda, Uzay ve Yer Bilimleri Fakültesi'nin kurulmasına ve Fakülteye yedişer öğretim üyesi kadrosu tefrik edilmesine karar verildi.

Konu Akademilerarası Kurul'un 29.3.1979 tarih ve 54 sayılı toplantısında onaylandı.

2 Temmuz 1979 tarihli yazı ile bağlantı protokolünün hazırlanması ile ilgili yazının Rasathane Müdürlüğü'ne intikali üzerine durum Milli Eğitim Bakanlığı'na 18 Temmuz 1979

tarih 1224 sayılı yazı ile intikal etti ve bir protokolün hazırlanması arzedildi.

Bakanlık nezdinde kurulan komisyon istenen protokolü hazırladı ve bağlantının aşağıdaki koşullarda gerçekleşebileceği vurgulandı.

1. Uzay ve Yer Bilimleri Fakültesi'nin işlerlik kazanabilmesi için normal eğitim Akademi tesislerinde, bilimsel araştırma, uygulamalı dersler ve pratik çalışmalar Kandilli Rasathanesi'nde yapılacaktır.

2. Rasathane personelinden durumları Akademide görev almaya uygun olanlar Uzay ve Yer Bilimleri Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak görevlendirilebilirler.

3. Bu işbirliği Akademi Başkanlığı ile Kandilli Rasathanesi Müdürlüğü arasında yürütülür.

4. Kandilli Rasathanesi'nin ileride bir Üniversiteye devredilmesi düşünüldüğünde bu protokol geçerlidir.

Bu hazırlanan protokolü Prof. Dr. O.Oğuz Bey'e ulaştırdım. Fakat talihsizlik üstüste geliyordu. Zira Üniversiteye bağlanan Haseki Hastahanesi ile ilgili işlemler, İstanbul Üniversitesi'nin müracaatı üzerine durdurulmuştu. Bürokrasiyi çok iyi bilen Prof. Dr. O. Oğuz, bir süre için rasathanenin Marmara Üniversitesi'ne bağlantı işini askıya aldı.

12 Eylül 1980'de askerlerin yönetime el koyması üzerine bir süre daha beklemekten başka çare yok idi. Bu arada askeri yönetim Üniversite konusunu ele aldı. Bu konu bizi hiç ilgilendirmediği için üzerinde pek durmadık. Fakat zaman geçince, rasathane müdürlüğüne hiç haber verilmeden rasathanenin Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlanma işinin ele alınmış olduğu haberini aldık. Her ne kadar aklıselimin daima galebe çalacağına inandığım için pek önem vermedim ise de, askeri idarenin ne yapacağının belli olmayacağı düşüncesi ile, Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki arkadaşlarımla temasa geçtim ve ateşin bacayı sarmış olduğunu öğrendim. Gerekli girişimlere başladım. Milli Eğitim Bakanlığı'na ve bu işlerle ilgili Devlet Bakanlığı'na yapılan işin yanlış olduğunu, Boğaziçi Üniversitesi'nde, ele aldığımız konularda çalışma değil, ders bile yapılmadığını yazdım. Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı konu ile ilgili olmak üzere rasathaneye geldi, bağlantının rasathane ve personel için iyi olmayacağını açıkladım, fakat alınmış karardan dönmenin mümkün olmadığını öğrendim. Müsteşar ayrılırken rasathane, şahsım ve arkadaşlarım için övünç verici sözler kullandıktan sonra, "göreceksiniz, rasathaneye yeni aletler alınacak yeni tesisler kurulacak ve neden daha önce Üniversiteye bağlanmadığımıza hayıflanacaksınız" dedi. Bu sözlere müstehzi müstehzi gülmekten başka bir şey yapamazdım, zira Üniversiteyi ve camiasını çok iyi tanıyordum. Kendileri çaresini bulsalar yaşadıkları bunalımları atlatırlardı. Rasathanenin Üniversiteye bağlantısının rasathane hele personeli için pek hayırlı olmayacağına inandığım için, girişimlerine ara vermedim. Nitekim bir gün Devlet Bakanı aziz dostum Prof. Dr. Nimet Özdaş'ın sekreterinden aldığım bir telefon mesajından Rasathanenin bağlantı işinin Bakanlar Kurulu gündeminden çıkarıldığını öğrendim. O gün benim için hayatımın en büyük bayramı ve mutlu günü oldu. Bir iki gün sonra Boğaziçi Üniversitesi'nin sevimli Rektörü Sayın Prof. Dr. Semih Tezcan beni evimde aradı ve "hocam hasta imişsiniz geçmiş olsun doktor göndereyim mi" dedi. Rektörün beni arayışının nedenini anlamıştım. Neden rasathanenin Üniversiteyi bağlanmasına karşı geliyormuşum, halbuki her şey çok iyi olacakmış gibi sözler sarfettikten sonra: "Bak kardeşim Semih siz rasathane tesislerini, arazisini almak istiyorsunuz neden benimle konuşuyorsunuz onlarla konuşsanıza" dedim. Bu söylediklerim pek tatlı sözler değilse de ne demek istediğimi cin gibi zekaya sahip Semih Tezcan anlamıştı. "Bakın hocam sizi iki üç gün içinde profesör yapacağım", "Bak kardeşim istese idim Şam'a gider Van'a gider profesör olurdum. Beni ilgilendiren arkadaşlarım onlara ne olacak? Üniversite içinde Devlet memuru statüsünde araştırma yapacaklar, ben arkadaşlarımın durumunu gündeme getiren olumlu maddeleri ekleyin, söylediğin gibi beraber Ankara'ya gidip bizzat onayımı bildireyim" dedim. Sevgili Semih Tezcan'ı kırmıştım, anlayışlı bir kişiliğe sahip olduğundan sonradan dostluğumuz devam etti. Fakat bu olaylar devam ederken olayların hiç de benim istediğim gibi cereyan etmediğini öğrendim. Bir noktayı atlamıştım. Üniversite genel sekreterinin, Milli Güvenlik Kurulu üyesinden birinin sınıf arkadaşı olduğu.

Bir gün Milli Eğitim Bakanı Sayın Hasan Sağlam rasathaneyi ziyarete geldi. Yanında o dönemde İstanbul Valisi, halen Savunma Bakanı Nevzat Ayaz'da bulunuyordu. Sayın bakanın rasathaneyi ziyareti sırasında bağlantının hiç iyi olmayacağını gerekçeleri ile açıkladım, bu arada o kadar heyecanlandı ki konuşmanın dozu kaybolmuş olduğunu, Sayın Nevzat Ayaz'ın yüzündeki mimiklerden anladım. Sayın bakan konuşmamızın sonunda bağlanmanın gerçekleşeceğini, bunu üst makamların istediğini dile getirdi.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde bir toplantıda bulunduğum sırada Rektör Prof. Dr. Kemal Kafalı, dönemin başbakanı Sayın Bülent Ulusoy'un Kandilli Rasathanesi'ni Teknik Üniversite'ye bağlamak istediğini ve hazırlıklı olmasını istediğini bana iletti. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde birçok arkadaşım olması

nedeniyle konuya sıcak bakmaya başladım. Bir iki gün sonra konu tekrar Prof. Dr. Kemal Kafalı tarafından bir toplantıda gündeme getirildi, bu arada "Kemal Bey bildiğiniz gibi rasathanecilik de üniversite olduğu gibi bir kariyer işidir. Mevcut personel rasathanede yetişmiştir, bağlantı ile beraber hiç olmazsa rasathanenin bugünkü statüsünü muhafaza edecek bir tedbir alınırsa, üniversite ve rasathane bu bağlantıdan büyük yarar sağlar" dedim. Aldığım cevap çok ilginçti: "Muammer bey bu işler sizi değil artık bizi ilgilendirir." Sevdiğim saygı duyduğum Kemal Kafalı gözümün önünde adeta kaybolmuş ve ben de yıkılmıştım. Her teşebbüs yapılmış fakat yalnız Prof. Dr. Doğramacı ile konuşmamıştım. Çok zor olmakla beraber, İstanbul Üniversitesi'nde konuşmak üzere randevu aldım. Kendisine konuyu en ince ayrıntısına kadar açıkladım. Karşımda hareketsiz duran Doğramacı, "bakın beyefendi rasathane Üniversiteye bağlanacak" dedi. Ben de: "Neden Üniversiteye, TÜBİTAK'a bağlansın" dedim. "Hayır onu da YÖK'e bağlayacağız. Şimdi siz bana İstanbul Teknik Üniversitesi'ne mi yoksa Boğaziçi Üniversitesi'ne mi bağlanmayı istiyorsunuz" dedi. Ben de mevcut koşulları değerlendirerek Boğaziçi olsun dedim. Kendisi Semih Tezcan'ı sevdiği için cevabımdan çok memnun oldu. Zira bir yerde Prof. Dr. S. Tezcan'ın isteği gerçekleşmiş oluyordu. Bu konuşmam sırasında, Doğramacı'ya büyük hoca denmesinin, sahip olduğu cüssesinden dolayı verilmiş olduğunu öğrendim.

20 Temmuz 1982 tarihinde yürürlüğe giren 41 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile her şey bitti. Kandilli Rasathanesi Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlandı. Bizim için sessiz bir bekleme dönemi başladı. Bütçe Kandilli Rasathanesi adına çıkmış olduğu için bütçe dönemini sonuna kadar ödenekleri harcama fırsatını elde ettik. Patronlarımız Rasathaneyi ziyarete başladılar, ilk iş olarak yönetimde çalışan personelin tamamına yakını, sanki Üniversitede personel yokmuş gibi, Üniversiteye aldılar. Biz ne yapacağız dediğim zaman "artık sizi biz yöneteceğiz" dediler. Artık durum aydınlanıyordu. Üniversiteye sanki harp tazminatı olarak teslim edilmiştik. Her şeyi onlar çözümleyeceklerdi bizim düşünmemize gerek yoktu. Bugün bu arkadaşlarımın tamamı çalıştıkları büronun başına geçtiler.

Rasathane Sürgün Yeri Oluyor

1983 yılından itibaren rasathane bütçesi Üniversite tarafından harcanmağa başlandı. Üniversitede rasathanenin büyüklüğü bilinmediği için, bir ara gereksinme görülen beş adet paspas, çok fazla istek diye geri çevrilid. Yatırım bir tarafa biz cari harcamalarımızı dahi yapamıyorduk. Elektrik, su, telefon paraları dahi ödenmiyor muhasebede alıkonuluyordu, öncelik daima Üniversitenin ihtiyaçlarında idi. Bilindiği gibi Kandilli Rasathanesi kuzey rüzgarlarına açık olduğu için kışları çok soğuk geçmektedir. Yakıt parası ödenmediği için, ekseri günler saat 11 kadar kaloriferleri yakıyor sonra söndürüyorduk. Bazı günler ise arkadaşları uygun servislere toplayarak çalışma olanakları yaratmaya çalışıyorduk. Böyle bir ortamda Rasathane Müdürünün personel karşısındaki durumunu gündeme getirmek istemiyorum. Bu arada bazı ilginç olaylara da şahit olmaya başladık. Rasathanede çalışan memurlar Üniversiteye alınırken, bazı kişilerin rasathaneye tayinleri başladı. Sonradan öğrendik ki bu kişiler cezaların çekmek için rasathaneye gönderiliyordu. Sosyal içerikli eğitimin yapıldığı bir Üniversitede bu kararın gündeme gelmesi, bir yerde rasathanenin ceza çekilen bir kuruluş olarak düşünülmesi ne derece olumlu karşılanır, bunun tartışmasını burada yapmak istemiyorum. Olay tam anlamı ile yüz kızartıcı idi. Rasathane için öngörülen cari ve yatırım harcamaları Üniversite bütçesi içinde harman olmakta ve rasathane için hiçbir girişimimiz karşılanmamakta idi. Yalnız bu arada büyük sıkıntı çekmeyen bir bölümümüz faaliyetleri sürdürmekte idi. Zira bu bölümün çalışmasını adeta İngilizler üstlenmişti.

Üniversite içinde Kandilli Rasathanesi'ne otonom bir konum kazandırmak için, Üniversitede sevdiğim arkadaşlarla temasa geçtim ve nihayet aziz dostum sayın Prof. Dr. Murad Dikmen ile Kandilli Rasathanesi Gök ve Yer Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin kurulmasına karar verdik ve yönetmeliğini hazırladık. Konuya olumlu Bakan rektörün aracılığı ile merkezin yönetmeliği kabul edildi ve kısa bir süre sonra işlerlik kazandı. Bu durum beni rahatlattı ve işlere daha olumlu bakmama neden oldu.

Oldukça uzun zaman geçmesine rağmen, 41 sayılı Kanun Hükmündeki Kararnamenin öngördüğü enstitü kurulamadı. Bir gün rektörlükten, enstitünün kurulma çalışmalarına başlandığını ve benim profesörlük için müracaat etmem haberini aldım. Müracaatımdan kısa bir süre sonra, üzerinde yalnızca ismim ve Çengelköy yazılı bir zarf içinde YÖK'den aldığım yazıda, Üniversite doçent kadrosunda bulunduğum için profesörlük kadrosuna talip olamayacağım bildiriliyordu. Filhakika 1952'de Üniversite Doçenti ünvanını almıştım, fakat Üniversitede bu isim altında bir kadroda çalışmamıştım. Bu yazıya söylenecek bir şey yoktu, erenlerin sağı solu belli olmaz. Hata anlaşıldı ve bir süre sonra 1750 sayılı yasa kapsamında gerekli işlem-

lerden sonra Üniversite profesörlüğü ünvanı öngörüldü. Bununla da iş bitmiyordu, kadroya atanabilmem için 2547 sayılı yasanın hükümleri gündeme geldi. Nihayet profesörlük kadrosuna atanabilecek duruma geldim. Fakat atama işleminin gerçekleşmediğini öğrendim, ben de bütün ısrarlara rağmen ilgilenmedim. Bir gün rektör, kadroya atanabilmem için Üniversite Yönetim Kurulu önünde ders vermem gerektiğini söyledi. Ben de bu işi yapmayacağımı dile getirdim. Yine bir bekleme döneminden sonra rektörün, enstitüye atanan diğer öğretim elemanları ile yaptığı müşterek toplantıda kadroya atandığımı öğrendim. Daha sonra meğer Üniversitede profesörlüğe atanmanın çok önemli bir olay olduğunu öğrendim. Gerçekten bu atamayı takiben ödemeler nisbeten hız kazandı ise de yatırımları canlandırmak mümkün olmuyordu. Bu daha ziyade bu işlerle uğraşanların bilgisizliğinden kaynaklanıyordu. Rasathaneye eski dinamizmini kazandırmak için DPT ilgilileri temasa geçtim ve nihayet teknik konuda rasathaneye yardım edilebileceği vaadini aldım. Bütçeye ödenek konması haberi rektörlüğü biraz karıştırdı. Rektör bana telefon ederek, Üniversite bütçesini rasathaneye mi kaydırmak istiyorsun? diye soru tevcih etti. Konuyu ayrıntılı olarak açıkladım ve nihayet DPT ile temas kurularak kurulacak deprem şebekesine ait istasyon binaları ve rasathanede üretilen sismografların yapımı sağlandı. Enstitü kurulduktan sonra, yetişecek gençlerin çalışabilecekleri ortamı hazırlamak amacı Depremleri Önceden Tahmin konusunu ele aldık. Bu amaçla deprem bölgesi olmasına rağmen uzun zamandır deprem olmayan ve her zaman büyük bir depremin beklendiği İznik bölgesini çalışma alanı olarak seçtik. Madem ki büyük bir deprem olacak, böylece depremden evvel bölgedeki jeofizik değerlerin nasıl değiştiğini ve böylece deprem olmadan evvelki değişimleri tesbit edebilecektik. Bu amaçla bölgede sismik, jeomagnetik ve jeodezi içerikli istasyonlar kurduk. Bu istasyonların kuruluşunda Üniversite Araştırma Fonu'nun büyük katkısı olmuştur. Böylece YÖK'ün faydalı bir tarafının farkına vardım. DPT'nin çalışmalarımıza yaklaşımlarının her zaman olduğu gibi olumlu olduğunu anlayınca, sözkonusu proje kapsamında İznik'te Üniversiteye ait bir laboratuvar binası kurulması ile ilgili ödenek talebinde bulunduk ve arazisini, İznik Belediyesinin katkısı ile Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nden sağladık. Tahmin ederim bu yıl bina hizmete açılabilecek. Bu arada rasathanede mevcut dünyanın en zengin tarihi aletlerinin sergilenebileceği bir binanın yapımı için, DPT'dan ödenek talebinde bulunduk ve talebimiz kabul edildi. Binanın 1994 yılı içinde hizmete açılacağını öğrendim.

Üniversiteye Bağlanmanın Sonuçları

Bilim tarihimizde bir kilometre taşı niteliğindeki Kandilli Rasathanesi'nin bir arkadaş isteği ile Üniversiteye bağlanmış olmasını hâlâ benimsemiş değilim.

Bir kuruluş başka bir kuruluşa neden bağlanır? Bence kuruluşta yapılan çalışmalar memnuniyet verici olmadığı zaman, kuruluşun düzenli çalışmasını sağlamak için bir bağlama sözkonusu olabilir. Halbuki bu durum, rasathane için sözkonusu bile olamaz. Milli Eğitim Bakanı sayın Hasan Sağlam'ın 10 Mart 1983 tarih ve Üniv. - 83-266/G sayılı yazısında, özetle şu satırlar yer almaktadır: "Bakanlığımıza bağlı olduğu sırada, Kandilli Rasathanesi'nin her yönden gelişip bugünkü seviyesine ulaşmasında gösterdiğiniz üstün görev anlayışı ve gayretli çalışmalarınızdan dolayı takdirlerimi ifade eder, bundan sonraki çalışmalarınızda da verimli hizmetlerinizin devam edeceği inancı ile başarılar dilerim."

Sayın Bakanın dile getirdiği başarının yalnızca şahsıma ait olmayıp bütün çalışanlara ait olduğunu büyük zevkle vurgulamak isterim. Görülüyor ki rasathane için başarısızlık sözkonusu değil, fakat neden rasathane Üniversiteyi bağlamak istendi ve neden personelin durumu gündeme gelmedi? Bu durumun rasathanede küskün bir grup yarattığı aşikardır. Fakat Üniversite bu yaratılan ayrıcalıklı duruma pek önem vermez, zira onlar için gerekli olan statükonun muhafazasıdır. Bugün Kandilli Rasathanesi'nde master, doktora ve hatta doçentlik ünvanını kazanmış arkadaşlarım bu ünvanlarını ancak kartvizitlerinde kullanmaktadırlar. Görevde olduğum zaman bu durumu birçok defa gündeme getirdim, daima yeni çıkacak kanunda durumun ele alınacağı söylendi. Hâlâ Üniversite Yönetimi, görevi bilimsel araştırma ve gözlem yapmak olan büyük bir potansiyelin memur olarak çalışmasına göz yummasının nedeni anlaşılamamaktadır.

Türk bilim tarihi incelenecek olursa, Ortaçağ süresinde kurulan 9 rasathaneden üçünü Türkler kurmuştur. Melikşah rasathanesi dışında Uluğ Bey'in rasathanesi oğlu tarafından yıktırılmış. 1577'de Osmanlı İmparatorluğu içinde kurulan Takiyüddin Rasathanesi, sebebi hâlâ bilinmeyen bir nedenle, Kaptanı Derya Kılıç Ali Paşa'ya verilen bir emir üzerine yıktırıldı. 1868 yılında kurulan Rasathane-i Amire de şeriatçı politikacıların askerleri kışkırtması üzerine tahrip edilmişti Kandilli Rasathanesi çok uzun bir süredir ayakta idi, hazırlanan olanaklara zahmetsiz sahip olmak isteği, bir kanunla sağlandı ve böylece bilim tarihimizin kilometre taşı zedelenmiş oldu.

KİTABİYAT

Fotoğrafçılık Tarihine Önemli Bir Katkı

ŞERİFE YORULMAZ

Osmanlı döneminde faaliyet gösteren yerli ve yabancı fotoğrafçıların Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili fotoğrafları, fotoğraf koleksiyoncularının ilgisi ve fotoğraf tarihçilerinin bilgisiyle güzel bir sergi ve kitap olarak ortaya konuldu.

Pierre de Gigord'a ait 19. yüzyıl Osmanlı dönemiyle ilgili 12000 fotoğraf ve 9000 kartpostaldan oluşan koleksiyonun "en anlamlı" 235 örneğinin 1993-1994 yıllarında Türkiye'de sergilenmesi sağlanmıştır. Sözkonusu fotoğraf koleksiyonunun eksiksiz sayılmasa da en geniş tarihi alanları ve konuları kapsadığı belirtilmektedir.

İmparatorluktan Görüntüler (1845-1909) Sergisi, Pierre de Gigord'un oluru ile İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nin ve Osmanlı Bankası'nın katkılarıyla gerçekleşirken fotoğraf tarihçileri Engin Çizgen ve Gilbert Beauge'in sergiye ve hazırlanan kitaba ayrı bir boyut kazandırdıkları görülmektedir.

20 Kasım - 27 Aralık 1993 tarihleri arasında İstanbul Fransız Kültür Merkezi ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi işbirliğiyle İbrahim Paşa Sarayı'nda gerçekleştirilen sergi, 5-21 Ocak 1994 tarihleri arasında İzmir Fransız Kültür Merkezi'nde yinelenmiştir. Sergiyle ilgili sunuş yazısında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki özellikle bu sergi bağlamında bizi ilgilendiren Türk kesimindeki fotoğrafın ilk uygulayıcılarının gezginler, bilimadamları, mühendisler, teknisyenler ve de aynı zamanda Kuzey Avrupa metropollerinde yetişmiş görüntü profesyonelleri olduğu belirtilirken; doğuşundan (1839) II. Meşrutiyet'in ilk günlerine kadar geçen sürede fotoğrafın, imparatorluğun teredditlerini izleyip evrimine eşlik etmiş ve onun hem zaaflarını hem de gücünü ve büyüklüğünü oluşturan ögelere tarihin gerçek hedef ve güçlüklerine kıyasla belirli bir mesafeden olmakla birlikte, olabildiğince yakından tanıklık ettiği vurgulanmıştır.

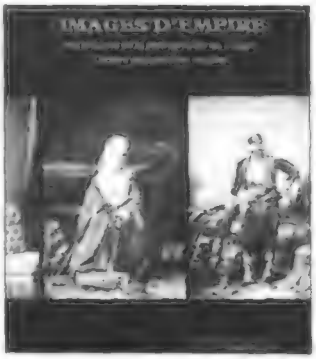

Images D'Empire
Türkiye'de Fotoğrafın Öncüleri

Fransız Kültür Merkezi ve Osmanlı Bankası'nın Katkısıyla
274 sayfa, Kasım 1993

15 Ağustos 1841 (26 Cemaziyelâhır 1256) tarihli ve 47 sayılı *Ceride-i Havadis* gazetesindeki "Alât-ı hendesiyeye ihtiyaç messetmeksizin ve tastih-ü taksim ile vakit geçirilmeksizin bir mahallin resm-i mücessemini almak için Avrupa'da Dager dedikleri bir zat bir alât icad edib Dager'in basması manasına Dageryotip tesmiye etmiş ve mukaddema kitabı dahi İstanbul'a gelmiş ve terceme edilmiş olmağla bilenlerin malumudur" haberinden Daguerre'in fotoğrafçılık tekniği üzerine yazdığı bir kitapçığın 1841'de Osmanlıcaya çevrildiği anlaşılmaktadır.

17 Temmuz 1842 tarih ve 95 sayılı *Ceride-i Havadis* gazetesindeki bir ilan ise, Daguerre'in öğrencisi olan Mösyö Kompa adındaki kişinin İstanbul'a gelerek Beyoğlu'nda Daguerreotypie'i uygulamaya, göstermeye ve isteyenlere öğretmeye başladığını göstermektedir. Mösyö Kompa, fotoğrafın icadından hemen sonra dünyaya dağılarak, bu sanatı tanıtan ve dünyayı görsel açıdan belgeleyen pek çok fotoğrafçıdan yalnızca birisidir.

Fotoğrafçılık böylece icadından bir süre sonra Osmanlı toplumuna girmiştir.[1]

1 Simber Atay, **Fotoğrafçılığın Başlangıç Dönemi ve Türkiye'de İlk Yılları,** D. E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sahne ve Gör. San. Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1983, ss.43-45

Kırım Savaşı sırasında, Mareşal Moltke birliklerine dahil ve gerçek mesleği kimyagerlik olan Rabach adındaki fotoğrafçı, İstanbul'a gelerek profesyonel anlamda ilk fotoğrafhaneyi 1856'da açmıştır.

Rabach, kısa sürede işlerini geliştirir. Bir yandan da yardımcılarına - ki bunlar geleceğin ünlü fotoğrafçıları Abdullah Biraderler'dir- sanatı öğretmektedir. İki yıl sonra stüdyo ve laboratuvarını Abdullah Biraderler'e bırakarak Almanya'ya döner.[2]

"Fotoğrafçı" kelimesinin henüz dilimize yerleşmediği o devirde, Abdülaziz tarafından Abdullah Efendi'ye irade-i seniyye ile "Ressam-ı Hazret-i Şehriyari" ünvanı verilmiştir.[3]

Robertson - Beato'dan Pera'da bir yokuş (1856).

İlk ve büyük olmalarına rağmen ne yazık ki Abdullah Biraderler, zamanla fotoğraf alanında ortaya çıkan yenilikleri izlemekte geç kalmışlar ve çok geçmeden de saray fotoğrafçılığı görevinden azledilerek, yerlerine atölyelerinde yetişen Phébus Efendi getirilmiştir. Tesislerini de yine çırakları olan Andriomenos devralmış, 1899'da da bunlar Sebah-Joaillier'ye satılmıştır.[4]

Sergide yeralan fotoğraflarla birlikte imparatorlukta fotoğrafçılığın gelişimi Türkçe-Fransızca olarak hazırlanan kitapta 24-241'inci sayfalar arasında ilginç vurgulamalar ve yorumlarla verilmiştir:

İlk On Yıl[5]
İlk İvme: 1850-1860[6]
Göz Gezdirme veya Aynalı Yanılsama[7]
Seyahatnameden Görüntüye[8]
Bakış Açısı: Panoramadan Çeşitliliğin Ayrıntısına 1855-1870[9]
Bakış ve Kakış: Pitoresk'in İflasından Arşiv Belgesine[10]
Düşüşü Ebedileştirmek[11]
Her Türlü Bilgi Kaynağından Uzakta[12]
Tatlı Sular, Arabalar ve Mezarlıklar[13]
İlginç Bir Simge: "Türk Kadını"[14]
Kaleydoskop, Kafa Karışıklığı ve Töreler[15]
Bıkkınlık, Dolambaçlar ve Küçük Rüşvetler[16]
Sultanlar, Paşalar, Efendiler ve Eşraf[17]
Portrenin Getirdikleri[18]
Gerçeküstü Bir Kataloğa Övgüler[19]
Saltanat Görüntüleri ve Görüntünün Saltanatı: 1876-1909[20]
İstanbul Hatıraları[21]
Fotoğrafçılık ve Modernlik[22]

2 Simber Atay, a.g.e., s.59

3 Reşat Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul 1947, Cilt: 1, s.364 Simber Atay, a.g.e., s.53

5 ss.38 51

6 ss.52-63

7 ss.64-74

8 ss.75-80

9 ss.81-94

10 ss.95-105

11 ss.106-117

12 ss.118-122

13 ss.123-136

14 ss.137 145

15 ss.146 161

16 ss.162-172

17 s.173

18 ss.173-183

19 ss.184 185

20 ss.186 193

21 ss.194 199

22 ss.200-211

Bir Türk Kadını (1875).

Düzenlilik ve Simetri[23]
Fotoğraf ve Askerler[24]
Gösteriş ve Çelişki[25]
Başkaldırı ve Yenileme[26]

Bu başlıklar altında fotoğrafların değerlendirilmesinden sonra 249-264'üncü sayfalarda 1850'lerden itibaren Türkiye ile ilgili fotoğraflar çekmiş bulunan önemli fotoğrafçıların biyografilerine yer verilmiştir. Bunlar sırasıyla; Ali Sami Aközer (1866-1936), Apollon lakabıyla bilinen Asil Samancı (1870-1942), Guillaume Berggren (1835-1920), Ernest de Caranza (1850'lerde faal), Alfred de Moustier (1860'larda faal), Jules Delbet (1861'de faal), Ali Enis (?-1948), Claude Marie Ferrier (1811-1889), Frank Masson Good (1839-1928), Gülmez Kardeşler (faaliyet yılları 1870-1900), Kargopoulo Basil (faaliyet yılları 1850-1912), Pierre Christian (faaliyet yılları 1860'lar), P.Z. (Photochromes Zurich, XIX. yüzyılın sonları), Frére Raphael (faaliyet dönemi 1900), James Robertson (1813-1888), Félice Beato (1830-1906), Pascal Sebah ve Polycarpe Joaillier (faaliyet yılları 1857-1908), Schliemann Heinrich (1822-1890), Svoboda Alexander Sandor (faaliyet yılları 1850-1875) ve Trémaux Pierre (1818-1895)'dir.

Sözünü ettiğimiz sergi ve hazırlanan bu kitabın, en azından Osmanlı fotoğraf albümlerine yönelik olarak da bir ilgiyi uyandırmasını diliyoruz.

23 ss.212-221

24 ss.222-329

25 ss.330-340

26 s.341

Osmanlı Kurumları ve Reform

İLBER ORTAYLI

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılı reform asrıdır. İdarenin ve hayatın her dalında eski sistemin değiştiği, kadroların genişlediği, ananenin kanun metni haline getirildiği görülüyor. Adeta imparatorluk idaresinin fiziki görünümü değişmektedir. Tarihi objektif şartlar böyle iken; bu objektif şartların, subjektif kavrayışa, yani tarih bilincimize yansıması hiç de aynı yoğunluğa sahip değildir. Yani Türkiye insanı yönetici ve yönetilen olarak kendi yakın çağı açısından bir hafıza boşluğu içindedir. Bu bilinç noksanının idari sosyal yapımızın değerlendirilmesinde ne kadar büyük problemler yarattığı açıktır. Bilinç noksanı ise, bilgi noksanından ileri geliyor. 19. yüzyıl Osmanlı tarihi; özellikle diplomasi ve hukuk ve idari teşkilâtı bilinmeyen sahalardır. En gerekli, en açık konular araştırılıp derlenmemiştir. Bir başka deyişle 19. yüzyıl imparatorluk yapısı 16. yüzyıl kadar bilinmiyor. Herhangi bir kurumun yakın geçmişine bakmak isteyen kimse bir bilgi edinemez; 19. yüzyıl idari tarihimiz elan bu safhadadır. Bazı araştırmalar ki ön plânda Dışişleri teşkilatı ve diplomasi üzerinedir, (R. Davison ve C. Findley) gibi yabancı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. 19. yüzyıl Maliyesi üzerinde, Tevfik Güran gibi araştırmacılar dışında henüz Maliye teşkilatının, ilmi ve etraflıca ele alındığı bir el kitabı yoktur. Eğitim tarihimiz (O. Nuri Ergin'in kitabı yeterli bir kaynak maalesef olamaz ve Mecelle-i Umur-u Belediye'yle karşılaştırılamaz) henüz karanlık bir alandır. Yakında M. Seyitdanlıoğlu'nun "Meclis-i Valâ" üzerine bir monografik çalışması tamamlandı, henüz yayınlanmadı. 19. yüzyıl bilim ve teknoloji tarihi araştırmaları yayınlanmayan monografiler halindedir. Bunlar idari tarih için gerekli alanlardır. Askeri örgütlenme, bahriye ve meselâ

Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform

Ali Akyıldız

Eren Yayınları, 338 sayfa ve ek
İstanbul 1979

jandarma için yoğun çalışmalar gerekiyor. Eyalet grubunun üzerinde monografiler çıkmaya başladı. Bu alanda Batı Avrupa ve Balkanlar ve İsrail Osmanistleri önde gidiyor. Buna rağmen bu yabancı araştırmacılar tarafından yazılan ve basılanların Türkçeye çevrildiğini söylemek de mümkün değil... Bu bakımdan Sadaret, Dahiliye Nezareti ve Hariciye, Maliye, Ticaret, Ziraat ve Nafia Nezaretlerinin gelişmesini ve yapılarını ele alan bu monografi sevindiricidir. Burada Bab-ıâli meclisleri de ele alınmıştır. Yani asıl nezaretleri oluşturan meclisler...

Yakınlarda M. Seyitdanlıoğlu'nun "Meclis-i Valâ" üzerine yaptığı çalışma yayınlanacak. Şimdiden Osmanlı Bab-ıali'si yeni merkez teşkilatı üzerinde bilgisizliği gideren iki çalışmadan, kalıcı monografiden bahsedebiliriz. Ali Akyıldız Bab-ıâli dediğimiz sadaret ve nezaretlerin doğuş ve gelişimini aydınlatan bir çalışma yapmıştır. Yalnız Hariciye üzerinde yeni bilgi ve yorumlar getirilmekle birlikte gerek R. Davison'un gerekse Carter Findley'in çalışmaları irdelenmeliydi. Buna Sinan Kuneralp'i de ilave etmeliyiz. Burada bir *mise au point* noksanı var. Bu üç eser Nezaretin doğuş ve gelişimi üzerine bir hayli görüş ve bilgi vermişler / bunları tartışıp değerlendirmek kabul veya cerhetmek gerekliydi. Bu eserde Maliye, Evkaf ve Nafia nezaretleri ise orijinal bilgiler ve yorumlarla sergilenmiştir.

Ali Akyıldız'ın *Osmanlı Merkez Teşkilâtı'nda Reform* başlıklı çalışması; ikincil kaynakların dahi pek bulunmadığı ve hattâ devlet teşkilatının bazı şubelerinin bile tanınmadığı *salname*'ler, *Takvim-i Vakâ*'yî kolleksiyonları vs. gibi basılı malzeme ve mebzul arşiv malzemesinin taranmasını gerektiren bir sahadır. Önce idari teşkilâtın zahmetle tasvirinin yapılmasını gerektiren bir alandır. Bunun büyük ölçüde gerçekleştirildiğini görüyoruz.

Tabii hükümet teşkilâtının sistematiği içinde (Tanzimat asrını kastediyoruz) *Divan-ı Deavi Nezareti*'nin niye ele alındığını anlayamadık. Bu kurumun incelenmesi bize yeni bilgiler getiriyor; bunu anlıyoruz, ama devlet teşkilâtını kavrama bakımından isabetli bir plan değil. Gene meclisler faslında [azânın rütbelerine bakıldığından olarak] *Encümen-i Daniş*'in yer alması isabetli değildir.

Bu çalışmanın bir üst aşaması çağdaş Avrupa ve Fransa ile mukayesedir. Bu noktayı yazar isabetli bir biçimde hissetmiş ve ifade etmiştir. Şüphesiz dış devletlerle olan ilişkiler, Osmanlı vilâyetleri ile olan muamelât taranıp, merkez teşkilâtın fonksiyonlarını daha iyi anlatmak; böyle başarılı bir monografiye daha yol açacaktır. 19. asrın karanlık idari tarihi aydınlanmaya başlamıştır. Yazar da bunu yapan zahmetkeşlerin arasındadır.

Ege Medeniyetleri Tarihi *Ya da Sahtekârlığın Boyutu*

Oğuz Tekin

Bir kitabın, kitabın kapağında yer alan yazarı tarafından değil de, gerçekte bir başkası ya da çevirmeni tarafından yazılması ile ilgili edebiyat tarihinde örnekler vardır. Bazen ünlü bir yazarın adı ,bazen de hiç yaşamamış bir yazarın adı konularak bir tür denemelere (?) girişilmektedir. Fakat bu durum, kitabın türü roman ya da öykü olduğunda, eğer anlatım ve akıcılık yerindeyse; aldatmacadan haberi olmayan okuyucuyu pek etkilememektedir. Fakat bu kez bilimsel (!) bir eser ile karşı karşıyayız. Aslına bakarsanız düpedüz bir sahtekârlık söz konusu. Birkaç ay önce yayınlanan bir eskiçağ tarihi kitabının gerçekte yazarı tarafından yazılmadığı, olasılıkla çevirmeninin bilimsel bir kitap yazma tutkusunun ürünü olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Belki çevirmen de (M. Kalaycıoğlu) hayali bir kişi ! Kitabı her kim yazdıysa yeni bir eser ortaya koymak yerine, işin kolayına kaçarak, 20 yılı aşkın bir süre önce yayınlanmış bir başka kitaptan neredeyse satır satır alıntı yaparak bu işi gerçekleştirmiş. Umarım durumu açık seçik ortaya koyduktan sonra, yazarından (ama Friedrich Williams'dan tabii ki değil!), çevirmeninden ya da yayınevinden bir yanıt gelir de biz de işin aslını öğreniriz.

Aslında sahtekarlığı ilk ele veren kitabın önsözü. Önsözde kitabın yazılma nedeni olarak "şimdiye değin mitoloji üzerine pek çok kitap" yazıldığı, "ancak mitoloji sonrasında medeniyetlerin nasıl bir süreç içerisine girdiklerine dair bir kitap" yazılmadığı gösterilmektedir. Bunu okuyan kişi, kitabın herhalde geçen yüzyılda yazıldığını düşünür. Çünkü, mitoloji sonrasında (her ne demekse) yazılan uygarlık tarihleri hiç de az değildir. Gerçekte "mi-

toloji sonrası" ile anlatılmak istenen herhalde "Homeros dönemi sonrası" olmalıdır. Fakat kitabı açar açmaz Homeros öncesi dönem başlıyor ve bu dönem epeyce anlatılıyor. Dolayısıyla, bir eskiçağ tarihçisinden beklenmeyecek bir gaf ile karşılaşıyorsunuz.

Şimdi F. Williams'ın kitabıyla, A.M. Mansel'in, *Ege ve Yunan Tarihi* (TTK, Ankara 1971) adlı kitabını karşılaştırarak, yazım hatalarına hiç dokunmadan, benzerlikleri (!) ortaya koymaya çalışabiliriz:

1) Williams, s.9 : Ege bölgesi Ege deniziyle çevrilen, Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğu, Anadolu'nun ise batı ve güney batı kıyılarını içine alan bölgedir.

1) Mansel, s.1 : Ege bölgesi, Ege deniziyle çevrilen(...)Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğu, Anadolu'nun ise batı ve güney-batı kıyılarını içine alan bölgedir.

2) Williams, s. 9 : (...) 20. yüzyılın başında başlayıp devam eden sistemli kazılarda, çevresindeki medeniyetlerin incelenmesi ve Ege medeniyetleriyle ilişkilerinin ortaya çıkarılması, dilleri ve dinleri ile ilgili araştırmaları sonucunda, Yunanlıların Ege'deki yüksek uygarlığın sadece mirasçısı olduklarını ortaya çıkardı.

2) Mansel, s.7: (...) 20 yüzyılın başından beri Ege bölgesinde yapılan sistemli kazılar, komşu ülkelerdeki yüksek uygarlıkların incelenmesi ve bunların Ege'yle olan ilişkilerinin saptanması (...) dil ve din araştırmalarıyla birlikte (...) Yunanlıların ise bu uygarlığın ancak mirasçısı olduklarını ortaya koymuştur.

3) Williams, s.9 : (...) deniz görmeyen hemen hemen hiçbir yerin olmaması...

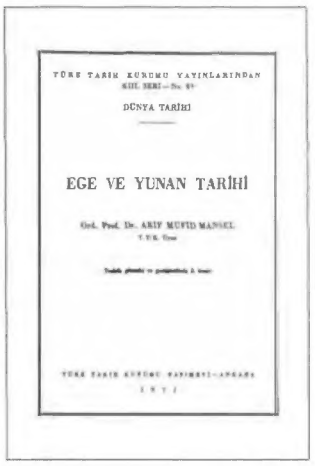

Ege ve Yunan Tarihi

Ord. Prof. Dr.
Arif Müfid Mansel

Türk Tarih Kurumu Yayınları,
707 sayfa, Ankara 1971

3) Mansel, s.1 : (...) kara görmeyen hemen hemen hiçbir nokta bulunmaması...

4) Williams, s.10 : (...) kuzeyi Trakya kıyıları, Boğazlar ve Truva bölgesini, güneyi Rodos, Karpatos, Girit ve Kitera adalarıyla sınırlanmış olan bu bölgenin içinde ise Tasas, Samutrake, Sporad'lar ve Anadolu'ya yakın yerlerde, Lesbos (Midilli), Attiko ve Koryo kıyıları arasında ise Kılcbd adaları bulunmaktadır. Batıda Evbvial (Eğriboz), doğuda Khios (Sakız), Samos (Sisam) ve Kos (İstanköy) adaları bulunmaktadır.

4) Mansel, s. 1: (...) kuzeyi Trakya kıyıları, Boğazlar ve Truva bölgesi, güneyi Rodos, Karpatos, Girit ve Kitera adalarıyla sınırlanmış olan bu bölgenin içinde (...) Tasos (Taşoz), Samotrake (Semendirek), İmbros (İmroz) ve Lemnos (Limni), bunların güneyinde Sporad'lar ve Anadolu'ya yakın bir yerde Lesbos (Midilli), Attika ile Karya kıyıları arasında ise Kiklad adaları yer almış bulunmaktadır. Bütıda Evboia (Eğriboz), doğuda Khios (Sakız), Samos(Sisam) ve Kos (İstanköy) adaları (...)

Ege Medeniyetleri Tarihi

(Mitolojik Dönem Sonrası)

Friedrich Williams

Çev. M. Kalaycıoğlu

Düşünen Adam Yayınları,
İstanbul 1993

5) Williams, s. 10 : Ege'deki yüksek uygarlığın ilk beşiği Girit adası olmuştur. Bu ada coğrafi konumunda dolayı canlı ve hareketli bir kültür hayatı yaşamıştır. Yunan mitos'ları bu adada hüküm sürmüş Minos'tan ve o devirde geçen olaylardan bahseder.Yunanlılar çağındaki Girit'in önemiyle hiç de orantılı olmayan bu mitos bolluğu ve çeşitliliği, mitosların nitelikleri ve bunlarda görülen gayr Yunanlı adebi bakımından, Yunanlı ile ilgisi olmayan daha çok Anadolu'ya yönelmiş eski bir uygarlığı işaret ediyordu.

5) Mansel, s. 7 : Bu yüksek uygarlığın ilk beşiği Girit adası olmuştur. Bu ada (...)coğrafya durumundan ötürü (...) canlı ve hareketli bir kültür hayatı yaşamıştır. Yunan mitos'ları bu adada hüküm sürmüş olan kıral Minos'tan (...) bahsetmekte. (...) Yunanlılar çağındaki önemiyle hiç te orantılı olmayan bu mitos bolluğu ve çeşitliliği, mitosların nitelikleri ve bunlarda görülen gayrı Yunanlı adlar bakımından, Yunanlılar ile ilgisi olmayan, daha çok Anadolu'ya yönelmiş eski bir uygarlığa işaret ediyordu.

6) Williams, s. 10: Anadolu'nun batı kıyıları ön Asya'dan gelen büyük kervan ve ticaret yollarının sonuna rastlar .

6) Mansel, s. 2: Anadolu'nun batı kıyıları Ön Asya'dan gelen büyük kervan ve ticaret yollarının sonuna rastladığı...

7) Williams, s. 10 : Girit ve Yunan ülkesinin batısındaki bazı adalar Ege bölgesinden gerek Mısır'a, gerek İtal-

ya'ya doğal bir köprü meydana getirmekte, Boğazlar ise Karadeniz ülkeleriyle Ege arasındaki bağları sağlamaktadır.

7) Mansel, s. 2: Girit ve Yunan ülkesinin batısındaki bazı adalar Ege bölgesinden gerek Mısır'a, gerek İtalya'ya doğal bir köprü meydana getirmekte, (...) Boğaz'lar ise Karadeniz ülkeleriyle Ege ülkeleri arasındaki bağları sağlamakta ...

8) Williams, s. 11: Yunanistan son derece engebeli bir ülkedir. Derin körfezler...

8) Mansel, s. 2 : Yunanistan son derece engebeli bir ülkedir. Derin koylar...

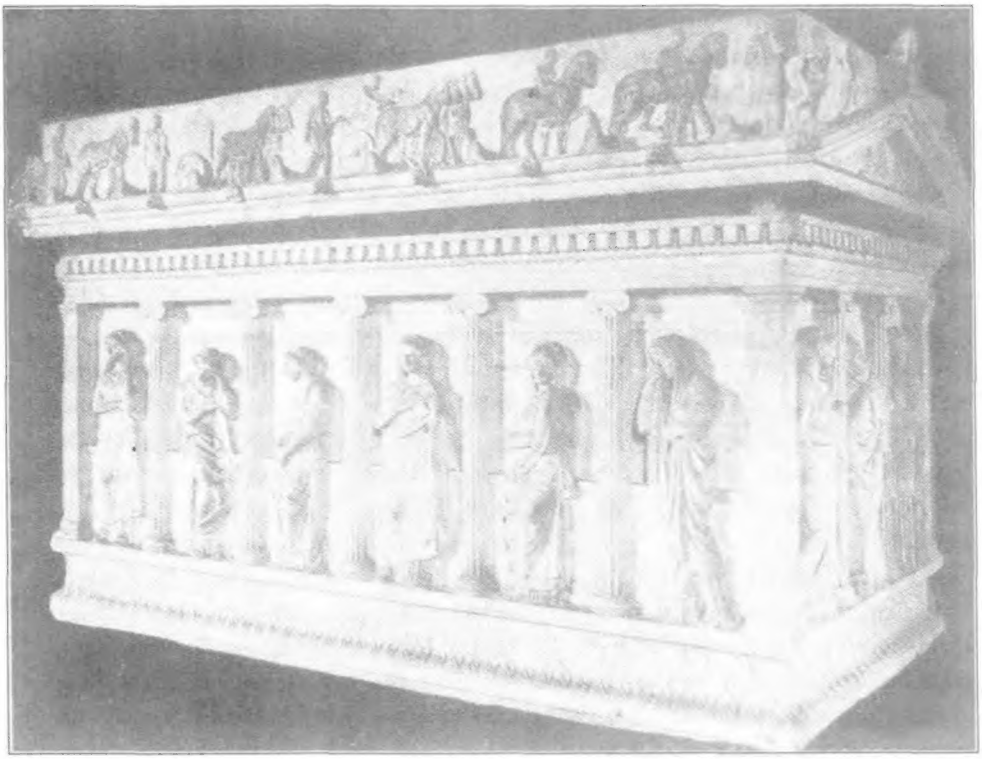

Mansel'in Ege ve Yunan Tarihi kitabından Ağlayan Kadınlar Lâhdi.

9) Williams, s.11: Dağlar arasında türlü büyüklükte kanyonlara sahip olmuştur.

9) Mansel, s.2: (...) dağlar arasına sıkışmış türlü büyüklükte kantonlara sahip olmuştur.

10) Williams, s.11: (...) bu coğrafi konumu siyasal bakımdan da irili ufaklı devletlere bölünmesinde başlıca etken olmuştur.

10) Mansel, s.2: coğrafya bakımından (...) siyasal bakımdan da irili ufaklı devletlere bölünmesinde başlıca etken olmuştur.

11) Williams, s. 11: Belki eskiden bu yerler fundalık ve ormanlıklarla kaplıydı. Fakat Yunanistan'ın asıl verimli yerleri dağlar arasına sıkışmış yada denize açık ırmak vadileridir.Bu durum Yunanistan'ın kültürel gelişiminde de önemli rol oynamıştır.(...) daha az girintili çıkıntılı olan yerler ise (bak.Yun., Trakya gibi) kültür bakımından geri kalmıştır.

11) Mansel, s.2: Belki Eski Çağda dağlar ve tepeler (...) fundalıklar ve ormanlarla kaplıydılar. Fakat Yunan ülkesinin asıl verimli yerleri dağlar arasına sıkışmış olan, ya da denize doğru açılan ırmak vadileri olmuştur. Bu durum Yunanistan'ın kültürel gelişimi üzerinde de etkiler yapmıştır.(...)daha az girintili çıkıntılı olan batı Yunanistan ve Trakya kıyıları ise, kültür bakımından, (...) geri kalmıştır.

12) Williams, s.11: Anadolu'nun batı kıyıları : Anadolu'nun batı kıyıları da korunmuş köy ve limanlara sahiptir. Sıradağlar kıyıya paralel uzanır ve bu sıradağların arasında Bakırçay, Gediz, küçük Menderes, büyük Menderes gibi büyük ırmaklar uzanır, bu sayede bu topraklar verimlidir. Bu coğrafi durum bu şehir devletlerinin birbirleriyle ilişki kurmasını güçleştirmiştir ama iç bölgelerde güçlü bir devlet kurulduğunda bu verimli toprakları ele geçirip denize ulaşmanın çarelerini aramış ve bundan ötürü bu vadilerdeki şehirlerin bağımsızlığı büyük tehlikeye girmiştir.

12) Mansel, s.3 : Anadolu'nun batı kıyıları : Anadolu'nun batı kıyıları (...)korunmuş koy ve limanlara sahiptir. (...) sıradağları birbirine paralel olarak (...)uzanmakta ve aralarında Kaikos (Bakırçay), Hermos (Gediz), Kaistros(Küçük Menderes), Maiandros (Büyük Menderes) gibi büyük ırmaklar tarafından sulanan (...) verimli vadiler kapsamaktadır. Bu coğrafi durum bir taraftan çeşitli vadilerde kurulan şehirlerin aralarında ilişki kurmalarını güçleştirmiş, buna karşılık bu şehirlerin iç bölgelerle (...) güçlü bir devlet kurulunca bu devlet (...) vadiler yoluyla denize ulaşmak çarelerini aramış, bundan ötürü bu vadilerdeki şehirlerin bağımsızlığı için büyük bir tehlike olmuştur.

13) Williams, s. 12 : Ege Adaları : En önemlisi Girit'tir. Yaklaşık 250

km uzunluğunda ve ortalama 50 km. genişliğindedir.(...) bir taraftan Peloponnes'e, diğer taraftan Anadolu'nun batı ve güneybatı ve Afrika'nın kuzey kıyılarına bağlanabiliyordu. Girit bunlardan kültür etkileri alabilecek kadar yakındı, fakat düşmanın akınlarından korunabilecek kadar uzaktı.

13) Mansel, s. 3: Ege Adaları : (...) en önemlisi Girit'tir. (...) 250 km uzunluğunda ve ortalama 50 km. genişliğinde (...) bir taraftan Peloponnes'e, diğer taraftan Anadolu'nun batı ve güney-batı ve Afrika'nın kuzey kıyılarına bağlı bulunuyordu. Girit bütün bu ülkelere bunların kültür etkileri altında kalabilecek kadar yakın, fakat bunlardan gelecek düşman akınlarını önleyebilecek kadar uzaktı.

14) Williams, s.12 : Ege İklimi : Akdeniz iklimi özelliği taşır. Yazlar sıcak ve yağmursuzdur. Bazı bölgelerde mayıstan ekime kadar hiç yağmur düşmediğinden akarsuları kurumakta, vadileri sararmaktadır. Ancak meltemle havayı serinletmektedir.

14) Mansel, s. 4: Ege İklimi : (...) bir Akdeniz iklimine sahiptir. Yazlar genellikle sıcak ve yağmursuzdur. Bazı ülkelere Mayıstan Ekim ayına kadar hemen hemen hiç yağmur düşmemektedir. Bunad ötürü yazın akarsuların bir kısmı kurumakta, vadilerdeki bitkiler sararmakta (...) fakat meltemler havayı serinletmekte...

15) Williams, s. 13 : Kışın fırtınası bol olan bu yörelerde poyraz ve lodos esmektedir. Yağmur bollaşmakta ve ırmakların taşmasına sebep olmaktadır.

15) Mansel, s. 4: Kışın fırtınası bol olan Ege bölgesinde soğuk kuzey rüzgarlarını (poyraz) yağmur getiren ılık güney rüzgarları (lodos) izlemektedir. Yağmur bu mevsimde bol, hatta sağanak halinde yağmakta, çok defa derelerin ve ırmakların taşmasına sebep olmaktadır.

16) Williams, s. 13: (...) Girit'te yapılan kazılar sonucunda tüm Ege bölgesinde olduğu gibi, Girit'te de yontma taş devrine ait eserlere rastlanmamıştır. Buna karşın oldukça gelişmiş bir cilalı taş kültürü olduğunu ve bunun bir köy kültürü niteliğinde olduğunu görüyoruz. Bu dönemde Girit insanları mağaralarda yada daldan, kamıştan, çamurla sıvayıp yaptıkları kulubelerde yaşıyorlardı.

16) Mansel, s. 8 :(...) arkeloji incelemeleri bütün Ege bölgesinde olduğu gibi Girit'te de paleolitik ya da yontma taş çağına ait eserler bulunmadığını, buna karşılık oldukça ilerlemiş bir neolitik ya da cilalı taş kültürü bulunduğunu, bu kültürün gelişmiş bir köy kültürü niteliğinde olduğunu açığa vurmuştur. Daldan ve kamıştan yapılmış, üzerleri çamurla sıvanmış kulubelerden başka mağaralar da konut olarak kullanılıyordu.

17) Williams, s. 13 : Bu dönem Girit keramikleri siyah, gri yada toprak renginde iyi temizlenmemiş kilden yapılmış kaba kaplardan ibaretti.

17) Mansel, s.8: Bu dönem Girit keramikleri siyah, gri yada toprak renginde iyi temizlenmemiş bir kilden yapılmış oldukça kaba kaplardan ibaret bulunmakta...

18) Williams, s. 14 : Bu tarımsal kültür, idolleri ve keramikleriyle, Anadolu ile bağlar göstermekte 4. binyıla ait olduğu anlaşılan neolitik çağda Girit adasında Anadolu'lu yada bunlarla yakın akraba insanların yaşadığına işarettir. Kuzey Afrika ve Balkan yarımadasının zayıf etkilerini de göstermektedir.

18) Mansel, s.10 : Bu tarımsal kültür, idolleri ve keramikleriyle, Anadolu ile bağlar göstermekte (...) 4. binyıla.ait olduğu anlaşılan neolitik çağda Girit adasında Anadolulu ya da bunlarla yakın akraba insanların yaşamış olduğuna işaret etmektedir. (...) Kuzey Afrika ve Balkan yarımadası kültürlerinin de zayıf etkileri gösteren...

19) Williams, s. 14: M.Ö. 3000-2000 yılları arasında, Girit kültürü özel bir değişim geçirmeye, derece derece yükselmeye ve taş döneminden maden dönemine girmeye başlamıştır. Mesara ovasında 12'den fazla yerleşim yeri bulunmuş olması bunu doğrular.

19) Mansel, s. 10 : (...) M.Ö. 3000/2800 ile 2000 arasında Girit kültürü özel bir gelişim geçirmeye, derece derece yükselmeğe ve taş döneminden maden dönemine girmeğe başlamaktadır.(...)Mesara ovasında (...) 12 den fazla yerleşme yeri bulunmuş olması bunu doğrular.

20) Williams, s. 14: Bu çağ insanları mezarlara da önem vermişlerdir. Bu mezarlar yuvarlak bir oda ve dikdörtgen bir ön odadan ibaret olup, üzerleri yuvarlak taştan ve kerpiçten bindirme tekniğiyle yapılmış arıkovanı şeklinde kubbelerle örtülüydü.

20) Mansel, s. 10: Bu çağ insanları (...) mezar yapılarına da önem vermişlerdir. (...) mezarlar yuvarlak bir oda ve dikdörtgen bir önodadan ibaret olup üzerleri taştan ve kerpiçten bindirme tekniğinde yapılmış arıkovanı şeklinde kubbelerle örtülüydü.

Görüldüğü gibi yalnızca ilk 10-15 sayfa bile neredeyse satır satır başa baş gitmektedir.

Kitabın bundan sonrası da bu şekilde tamamen alıntıdır (çalıntı demek daha doğru !). Üstelik bölüm başlıkları ile alt başlıklar bile değiştirilmeye gerek duyulmamıştır. Sonuç olarak A.M. Mansel'in yaklaşık 700 sayfalık kitabının, yaklaşık 300 sayfaya özetlenerek hazırlanmış ve durumu gizlemek için de, yabancı bir yazar adı ile piyasaya sürülmüş bir kopyası ile karşı karşıyayız. Kitap adı ve konusu itibariyle bilimsel (!) sayılabileceğinden yapılan sahtekârlık ciddi boyuttadır.

KİTAP DAĞARCIĞI

Belgelerle İktisat

İlk cildi 1929-1932 yıllarını kapsayan kitap dizisinin ikinci cildinde, eski Planlama Müsteşarı Prof. Kuruç, Dünya ekonomi krizinin ardından yönetimin sanayi kurma aşamasındaki çabalarının bütün belgelerini aktarıyor. Hedefi şöyle özetliyor: "Sanayi kurabilmek ekonomiye 'devletçi' bir işleyiş disiplini kazandırırken, kütle tüketimini ve refahını yükseltecek, piyasalar oluşturacak, demiryolu politikasının yerli yerine oturmasını sağlayacak ve bütün bunlarla Cumhuriyet rejimini güvenceye alacak bir hamle gibi düşünülmektedir." Meclisteki bütün bütçe görüşmeleri, Merkez Bankası, İş Bankası, Sümerbank, İnhisarlar, Demiryolları gibi resmi nitelikli kuruluşların faaliyet raporları, Başbakan ve ilgili bakanların açılışlar, temel atmalar ve parti kongreleri gibi diğer vesilelerle verdikleri demeçler tam metin olarak kitapta yer almaktadır. Türkiye ekonomisinin araştırıcıları için temel referans kitabı niteliğini taşıyan eserin üçüncü cildinde 1936-1939'un belgeleri yer alacaktır.

Bilsay Kuruç
Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2. Cilt (1933-1935)
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 580
Ankara 1993, 614 s.,
ISBN 975-482-006-6

ORHAN KOLOĞLU

Gizli Bir Örgütün Hikâyesi

Philip H. Stoddard'ın uzun süren çalışmasının sonunda 1963'te ABD'de Princeton Üniversitesi'nde sunmuş olduğu "Osmanlı Hükümeti ve Araplar, 1911-1918: Teşkilât-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma" adlı doktora tezi yıllarca üniversite raflarında basılmamış bir çalışma olarak bilinmekteydi. Bu ve benzeri yayınları günışığına çıkarmayı bir yayıncılık ilkesi olarak benimsemiş bulunan Arba Yayınları'nın yıllar sonra Stoddard'ın bu çalışmasını basması gerçekten övülmeye değer bir çaba. Stoddard'ın bu çalışmasında, Batı usulü bir "force spèciale"i de çağrıştıran yakın tarihimizin ünlü istihbarat örgütü "Teşkilât-ı Mahsusa" nın kuruluşunu, çalışmalarını, örgüt yapısını ayrıntılı bir biçimde incelemektedir. Teşkilât-ı Mahsusa"yı değerlendirirken, İttihat ve Terakki yönetiminin dış ilişkilerini, özellikle örgütün Arap ve Batı dünyasında imparatorluğa karşı yöneltilen tehditlerde nasıl bir araç olarak kullanıldığını anlatan Stoddard, ülke çökerken Teşkilât-ı Mahsusa'nın da doğal olarak başarılı olamayacağı sonucuna varmaktadır. Çalışmayı hazırlarken örgütün önde gelen isimlerinden Kuşçubaşı Eşref'in yardımını da sağlamış olan yazara göre 1916'da bütün personeli 30 bine yaklaşan Teşkilât-ı Mahsusa'nın a-janları arasında Türklerin yanısıra önemli sayıda yabancı da bulunmaktaydı. Stoddard'ın bu çalışması Türkiye'nin siyasal hayatında Karakol, MM Grubu vb. bir "geleneğin" ilk örneği olan Teşkilât-ı Mahsusa'nın gizli faaliyetleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

FAHRİ ARAL

27 Mayıs'a Vurulmak mı?

27 Mayıs; aradan otuzdört yıl gibi artık uzun sayılabilecek bir zaman dilimi geçmesine rağmen, ayrıntılarıyla incelenmiş değil. Olayı yaşayanların yazmış olduğu anı kitaplarının dışında, konu üzerine yapılmış araştırmaların olmayışı bugün Türkiye'de askeri darbeler üzerine düşünmek isteyen, yeni kuşakların ufkunu daraltmaktadır. 27 Mayıs'ı 12 Mart ve 12 Eylül'den ayıran, bir askeri darbe olarak nitelendirmeyen ve kendini 27 Mayıs'a karşı yapılan saldırılara karşı kendini "devrimi korumakla" yükümlü sayan ressam Bedri Baykam'ın yaptığı söyleşileri biraraya getiren kitap, konunun sadece bir yanına açıklık getiriyor. Henüz küçük bir çocukken ünlenen, çizdiği ilginç kovboy figürleriyle ilerde yetenekli bir ressam olacağını kanıtlayan ve o yıllarda İsmet Paşa dahil birçok devlet büyüğünün takdirlerini toplayan Baykam'ın söyleşileri 27 Mayıs'ı yaşamış kişileri kapsıyor.

Bedri Baykam
27 Mayıs İlk Aşkımızdı
Ümit Yayıncılık,
Ankara 1994, 349 s.,